

**KULTÚRA REGÉNYTÁR
XVI.**

HENRI BARBUSSE

A POKOL

**FORDITOTTA
KARINTHY FRIGYES
ÉS
KOSZTOLÁNYI DEZSŐ**

1918
A KULTURA KÖNYVKIADÓ R.-T. KIADÁSA
V. TERÉZ-KÖRUT 3

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2012
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya

ISBN 978-615-5292-00-2 (online)
MEK-11039

I.

A szállodásné, Lemericierné, magamra hagyott szobámban, miután néhány szóban még egyszer emlékeztetett a Lemercier-penzió valamennyi anyagi és erkölcsi előnyére.

Megálltam, egyenesen, szemben a tükörrel, közepén a szobának, ahol most egy ideig élnem kell majd. Körülnéztem a szobában és megnéztem önmagam.

Ez a szoba szürke volt és tele a pornak szagával. Két széket láttam, egyiken a bőröndöm - és két keskenyhátú karszéket, dús szövettel. Egy asztal, zöld terítős, keleti szőnyeg, cikornyái szüntelen ismétlődéssel igyekeznek lekötni a figyelmet. De az estének ez órájában a szőnyeg is földszínű volt.

Mindez ismeretlen volt és mégis milyen ismerős - az ágy, hamis mahagóni, a tükör hidegen és mozdulatlanul, a bútorok elkerülhetetlen rendje, - és az üresség, négy fal között.

*

A szoba ütött-kopott: úgy látszik, rengeteg ember jött-ment már benne. Ajtótól ablakig, a szőnyeg fonáláig kikopva, - nap-nap után tömegek tapodták. A párkányok kézmagasságban kopottak és töredezettek, - a kandalló márványa porhanyóssá lett sarkain. Emberrel való érintkezésükben a dolgok elmosódnak, kétségbeejtő lassúsággal.

Már alkonyodik. Fokról-fokra sötétül a tető, mint a viharos ég. A fehér tapétán, s a rózsaszín papiroson elfeketednek a gyakran használt területek - az ajtó ütközője, a festett fal állvány zárja és a fal, jobbra az ablaktól, azon a helyen, hol a függönyzsínórt rángatják. Nemzedékek multak el itt, mint a füst. Csak az ablak fehér.

... És én? Ember vagyok, mint a többi - úgy, ahogy ez az est is olyan, mint más esték.

*

Reggel óta úton vagyok. Sietek, mindenféle formaság, csomagok, vonat, falvak és városok lehellete.

Karszék áll előttem, beléejtem magam. Minden csendessé és szelíddé enyhül.

Végleges eljövetelem a vidékről Párisba, nagy változást jelent életemben. Állást kaptam egy pénzügyintézetnél. Napjaim meg fognak változni. E változás az oka annak, hogy ezen az estén kitépem magam gondolataim csapongásából és magamra gondolok.

Harminc éves vagyok - jövő hónap első napján. Tizenhét vagy húsz éve elvesztettem apám és anyám. Ez az esemény oly távoli, hogy már semmit sem jelent. Nem nősültem meg, nincsenek gyermekeim és nem is lesznek. Néha megzavar ez a gondolat, - ha azon tűnődöm, hogy velem megszakad egy sor, mely oly régi, mint az emberiség.

Boldog vagyok-e? Igen, hiszen nincs gyászom, nincs bánatom és nincsen bonyolult vágyam, tehát boldog vagyok. Emlékszem, mikor még gyermek voltam, voltak ragyogó érzéseim, titokzatos meghatódások, beteges vágy, hogy elzárkózzam, szemtől-szembe a múlttal. Kivételes fontosságot tulajdonítottam önmagamnak - azt kezdtem hinni, hogy több vagyok másoknál. De mindez fokról-fokra elveszett a napok kemény ürességében.

*

Most hát itt vagyok.

Előredőlök karosszékemben, közeledem a tükörhöz és jól megnézem magam.

Középtermű vagyok, inkább kicsi, az arcom tartózkodó (bár vannak szertelen óráim) megjelenésem korrekt, nincs rajta semmi kivetni való és nincs semmi, amit meg kell jegyezni.

Közelről vizsgálom a szemeimet. Zöldek, de valami érthetetlen okból mindenki feketének hiszi őket.

Sok mindenféle gondolok zavarosan és sok mindenben hiszek, mindenekfölött isten létezésében, ha nem is a vallás tételei szerint, bár ezek sok előnyt nyújtanak az alázatosoknak és a nőknek, kiknek aránylag kisebb agyuk van a férfiaknál.

A bölcselkedő vitákról azt tartom, hogy merőben hiábavalók. Semmit sem lehet ellenőrizni, igazolni. Igazság, - ki mondhatja meg, mi az?

Érzem a jót és a rosszat, nem tudnék gonoszt tenni akkor sem, ha bizonyos volnék, hogy nem jár érte büntetés. Semmiféle túlzásra nem vagyok képes, ilyet nem tudnék elkövetni.

Ha mindenki olyan volna, mint én, minden jól menne a világon.

*

Már késő van. Ma már nem fogok bele semmibe. Itt maradok ülve, az elveszett napon, szemben a tükör sarkával. A növekvő homályban ott látom homlokom, arcom ovális vonalát és hunyorgó szemhéjaim alatt merev tekintetemet, mellyel úgy szállok le önmagamba, mint egy sirboltba.

Fáradtság, borongós idő (hallom az esőt az estében), árnyék: mindez növeli magányom - és még valami van, nem tudom mi, ami elszomorít. De bosszant, hogy szomorú vagyok. Megrázom magam. Mi történt? Semmi. Csak én.

*

Az életben nem állok olyan egyedül, mint amilyen vagyok ebben az estében. A szerelem számomra kis Jozette-em alakját és mozdulatait vette fel. Régóta vagyunk már együtt, - régen történt már, hogy a divatüzlet hátsó kamrájában, ahol dolgozik, Tours-ban, látván, hogy makacs egyszerűséggel mosolyog rám, megragadtam a fejét és szájoncsókoltam - és hirtelen úgy éreztem, hogy szeretem.

Most már nem igen emlékszem a sajátságos mámorra, ami elfogott bennünket, mikor levetkőztünk. Igaz, vannak perceim, mikor époly bolond módon vágyom rá, mint először, - különösen, ha nincs közelemben. Ha jelen van, sokszor szinte undorít.

Találkozunk majd, ha szabadságon leszek. A napokat, melyeken még találkozunk halálunk előtt, meg tudnánk számlálni már... ha mernénk.

Meghalni! A halál gondolata bizonyosan a legfontosabb, minden gondolatok között.

Egy napon meg fogunk halni. Gondoltam-e már rá? Töpregek ezen. Nem, még nem gondoltam. Nem is tudok. Nem lehet szembenézni arosszal, mint ahogy nem lehet a napba belenézni, - pedig a sors szürke és hideg.

És az az este el fog jönni, mint ahogy eljönnek az esték mind, egészen addig az estéig, mely olyan hosszú lesz.

*

Hirtelen kiegyenesedem s megingok szívemnek egy hatalmas dobbanásán, mintha szárny-csapás emelne fel.

Mi az? Az utcán trombitaharsogás tör ki, vadászkürt... Holmi nagyúri hajtó nyilván, egyenesen áll valamely kocsmá számoló asztala mellett, - felfújt arccal, összeszorított ajkakkal és vad tekintettel ejti ámulatba s hallgattatja el a közönségét.

De nem csak ez, a harsonaszó, amely lassan veszve dübörög most a kövek között. Mikor még kicsiny voltam, falun, ahol fölnevelkedtem, gyakran zengett fel ez a hang messziről, kastély irányából, az erdő útjain át. Ugyanezt az ütemet játszotta, pontosan ugyanezt, - hogy lehet a két hang így kimondhatatlanul hasonló?

Kezem önkéntelen emelkedik szívem felé, lassú, remegő mozdulattal.

Hajdan... és ma... az életem... a szívem, - önmagam! Hirtelen gondolok minderre, értelem és ok nélkül, mintha megbolondultam volna.

*

... Hajdan óta, mindig óta, mit tettem magammal? Semmit és már a lejtőn vagyok. Ó, mert ez a dallam elmúlt napokat világított meg - úgy rémlik, elvégeztetett minden, mielőtt éltem volna voltaképpen, - holmi elveszett paradicsomra vágyom.

De rimánkodhatom és lázadozhatom, többé nem történik értem semmi, - nem leszek ezentúl se boldog, se boldogtalan. Nem támadhatok fel többé. Meg fogok vénülni, oly csendesen, mint amilyen csendes vagyok ma és itt, e szobában, hol annyi élőlény hagyta rám nyomát, s önmagát egy se hagyta rám.

Ez a szoba... mindenütt találhatsz ilyet. Ez a mindenki szobája. Azt hiszed, kilincse jár; nem: - nyitva tátong a tér minden viharának. Elveszett más, hasonló szobák tömkelegében, mint ahogy elvész a fény a felhők közt, mint egy nap a többi napok során, mint én, mint én, mint én.

Én, én! Immár arcom sápadtságát láthatom csak, mély szemgödrök alatt, elföldelve az estében - és a számat, telve csöndességgel, mely lassan, de biztosan megfojt és megsemmisít.

Könyökömön felemelkedem, mintha szárnyacsonkra támaszkodnék. Ó, ha valami végtelen történe velem!

*

Nem vagyok lángész, nincs betölteni való hivatásom, nincs odaadni való szívem. Semmim sincs és nem érdelek meg semmit. Mégis, valami kárpótlást, valami elégtételt szeretnék...

Szerelem; - távoli nővel álmodom hallatlan és egyetlen szerelmet, nővel, akiért mindent elvesztegettem eddig, akinek nem látom vonásait, de kinek árnyékát lerajzolom magamnak, az én árnyékom mellé, haladva az úton.

Végtelen, megújulás! Utazás, csodálatos út, amibe belévetném, megsokszoroznám magam. Pompában fulódó távozás, alázatos szolgák buzgólkodása közepett... bágyadt gesztusok, mennydörgés erejével robogó vagonokban, felborzolt tájakon szélnél gyorsabban száguldó városokon át.

Hajók, árbocok, barbár szavakkal vezényelt manőver - kikötés aranypartokon, egzotikus furcsa arcok a napban, szédítően hasonlatosak azokhoz, melyeket képekről ismerünk, - idejöttek, hogy megmutassák magukat neked.

Agyam oly üres, szívem oly fáradt, - nincs senkim, körülöttem, soha senkit se találtam, barátot se - szegény ember vagyok, egy napra ideszögezve valamely szoba padlójához, hol jönnek és mennek, az egész világ - és mégis, dicsőséget szeretnék! Dicsőséget, csodálatos, döbbenetes sebet, amit én érzek s amiről mindenki beszél - tömeget, melyben első vagyok, s hol úgy kiáltozzák nevem, mint valami új, nagy kiáltást, az ég arca alatt.

De érzem, hogy visszahullok. Gyermekes képzeletem hiába játszik e mértéktelen képekkel. Nincs semmi, csak én vagyok, kifosztva az éjben, ágaskodó sikoly.

Csaknem megvakít már a homály. Inkább sejtem csak magam a tükörben. Látom gyengeséget és rabságot, kinyújtva kezeimet szétterpesztett ujjakkal, kezeimet, melyek olyanok, mintha szét volnának szaggatva. A homály sarkából felemelem arcom az égi. Visszahúzódok és rátámaszkodom az ágyra, e nagy tárgyra, melynek bizonytalan vonalaiban van valami élő, imbolygó, mint egy halott. Istenem, el vagyok veszve! Istenem, könyörülj! Bölcsnek hittem magam és elégedettnek - azt mondtam, úgy-e, hogy a rablás ösztönét nem ismerem, - ó jaj, nem igaz, hiszen elvonnék, elrabolnék mindent, ami nem az enyém.

II.

A kürt zengése régen elhangzott. Az utca, a házak megnyugodtak. Csönd. Megsimítom homlokom. Az ellágyulás rohama elmúlt. Így jó. Megfeszített erővel visszalendülök egyensúlyomba.

Asztalomhoz ülök és papirokat szedek elő. El kell olvasni, össze kell rendezni ezeket.

Valami bizserget: kis pénzt fogok keresni. Küldhetek öreg nénimnek, aki felnevelt, s aki még mindig vár engem az alacsony teremben, hol délutánonként a varrógép zakatol egyhangúan, gyilkosan egyforma nessel, mint az óra, - s ahol esténként lámpa gyúl ki az asztalon, lámpa, ami - nem tudom miért, - az ő arcához hasonlít.

Iratok... A jelentés, mely képességeimről mond ítéletet s mely hivatva van a Berton-féle bankhoz való küldetésemet véglegessé tenni... Berton úr, ki mindent megtehet értem, akinek csak egy szót kell szólni érdekében, Berton úr, jelenlegi életem atyaistene...

Felcihelődöm, hogy lámpát gyújtok. Gyufát sercentek. A gyufa nem fog, lepattan a foszfor, a fa kettétörik. Eldobom és kicsit fáradtan, várok...

Ekkor halk dudolást hallok, egészen közről, a fülem mellett.

*

Úgy tetszik, valaki áthajol a vállamon és énekel nekem, csak nekem, bizalmasan.

Ah!... hallucináció... Ime, agylázam van...

Ez a büntetés, amiért annyi mindent összegondoltam az imént...

Felállok, az asztal szélébe kapaszkodó kézzel. Valami természetfölötti benyomás fojtogat. Lüktető szemhéjakkal szimatolok, figyelmesen és gyanakodva.

A dudolás még egyre tart. Nem tudok megszabadulni tőle. Megfordítom a fejem. A mellettem levő szobából jön... De miért oly tiszta, oly különösen közeli, - hogy szinte hozzám ér? Megnézem a falat, mely a szomszédos szobától elválaszt, s elfojtom a meglepetés kiáltását...

Fönt, közel a tetőhöz, az ajtó fölött, hunyorgó kis fény vibrál. Ebből a csillagból árad a dal.

A közfal át van lyukasztva ezen a helyen, s e nyílásból a szomszéd szoba világossága átjön az én szobám éjjelébe.

Felállok ágyamra. Lábujjhegyre emelkedem, kezeim a falra tapasztom, elérem a nyílást. Korhadt deszka alatt két eltolódott téglá, melyről levált a mész. Szemeim előtt tenyér-nagyságú nyílás, amit alulról nem lehet látni, mert a párkányzat eltakarja.

Benézek... látok... A szomszéd szoba megnyílik előttem, nesztelenül.

Ott van előttem a szoba, mely nem az enyém... A hang, az éneklő hang eltűnt, - távoztában nyitva hagyta az ajtót, mely szinte mozog még. Csak egy égő gyertya van a szobában, mely a kandallón remeg.

Messze, az asztal, mint egy sziget. Vörös és kék bútorok, mint bizonytalan és szerves lények, kiket iderendelt a végzet.

Nézem a szekrényt, hunyorgó, zavaros vonalait, lábait a homályban, - a tetőt s a tető fehér visszfényét a tükörben és a sápadt ablakot, mely ott van, az égre kifeszítve, mint egy arc.

Visszatérek szobámba - mintha, igazán kimentem volna belőle - csodálkozva, ködös gondolatokkal, magafeledten.

Ágyamra ülök, gyorsan átgondolom a dolgokat, kicsit remegve, aggódva a jövőtől.

Az a szoba most az enyém, hozzám tartozik... A tekintetem beküldhetem oda. Jelen vagyok ott. Mindenki, aki ott lesz ezentúl, velem lesz ott, anélkül, hogy tudna róla. Látni és hallani fogom őket, közöttük leszek, mintha tárva-nyitva volna előttem az ajtó.

*

Pillanattal utóbb megborzongok, a nyílásig emelem az arcom és újból bepillantok.

A cseléd. Takarítani jött be és most megállt.

Egyedül van. Egészen közel van hozzám. Nem látom tisztán, talán mert el vagyok vakítva, ily valóságosnak látva őt. Köténye azurkék, csaknem komor árnyalatú szín, olyan, mint minden fény, mely az estéből árad. Fehér kézelők, a kezek valamivel sötétebbek, a munkától. Bizonytalan és mégis megragadó arc. A szemek lehunyva ragyognak, - ragyognak az orcába és világít fejen a konty, mint valami korona.

Imént, a lépcsőházban találkoztam ezzel a leánnyal. A feljáratot sikálta meggörbedve, durva kezeihez közel párologva lángolt az arca. Visszataszítónak találtam e szennyes foglalatosság közepett... Aztán a folyosón is láttam. Előttém ment, kacsázva, kócos hajával, melyből rossz szag szállingózott. Egész személye szürkészagú volt, piszkos vásznakba burkolva.

*

Most pedig - elnézem őt. Az est halkán fűréshti le róla a csunyaságot, letörli a nyomort és borzalmat, - árnyékká változtatja a piszkot, az átkot áldássá. Egyetlen szín marad csak belőle, egy köd, egy forma, még annyi se, - csak valami csendes borzongás és szívének dobogása. Önmagából csak önmaga maradt meg.

Most egyedül van. Hallatlan, csaknem isteni dolog, valósággal egyedül van. A legtökéletesebb tisztaság, ártatlanság, - magány.

Erőszakot teszek magányán szemeimmel, - de ő mit se tud erről, tehát nincs meggyalázva tőle.

Az ablak felé megy, tekintete kigyúl, kezei lobognak. Arca és alakja megvilágosodik, - mintha egyenesen az égbe rohanna bele.

Leül a nagy, alacsony, sötétvörös pamlagra, az ablak közelében. Seprűjét maga mellé támasztja. Köténye eltakarja lábait.

Zsebéből levelet húz ki, olvassa. Az alkonyatban ez a levél a legfehérebb fehér a világon. A kettős lap remeg óvatos ujjai között, - mint holmi galamb, a térben.

Száját a reszkető levélhez közelíti, megcsókolja.

Kitől lehet ez a levél? Nem családtagtól, a gyermeki szeretet nem volna elégséges ahhoz, hogy ez a fiatal nő megcsókolja a szülői levelet. Szeretőtől van, vőlegénytől, igen... Nem ismerem nevét a kedvesnek, mit talán sokan ismernek, - de ime, jelen vagyok szerelmükben, oly közel, amilyen közel senki nem lehet. És ez egyszerű mozdulatban, ahogy megcsókolta a levelet, e mozdulatban, melyet magános szoba sirboltja temetett magába, s melyet a homály kifosztott és lenyűzött, van valami felséges és félelmetes.

Feláll s az ablakhoz közeledik, szürke kezében összehajtva a fehér levelet.

Az este beszívárgott mindenüvé s úgy látszik, nem tudom már korát és nevét és nem tudom, véletlenül milyen foglalatossága van idelent, nem tudok róla semmit és nem tudok semmit... A sápadt végtelenbe néz. Szemei csendesen világítanak, azt hinnéd, sir, de nem, csak a fényesség árad ki belőlük. A szem önmagában nem része a világosságnak, - ő maga az egész világosság. Ez a nő angyal lehetne, ha a valóság uralkodna a földön.

Sóhajtott és lassú léptekkel az ajtóhoz ment. Becsapódott az ajtó, mint valami, ami zuhan.

Kiment és nem történt más, csakhogylolvasta és megcsókolta a levelet.

*

Visszatértem zugomba, egyedül, sokkal inkább egyedül, mint az imént. E találkozás egyszerűsége mélyen megzavart. És mégis, csak egy élőlény volt, olyan, mint én. Hát nincs, ami édesebb és erősebb volna, mint közeledni egy élőlényhez, bárki légyen az?

Ez a nő legbensőbb életemet érdekli, lelkemhez tartozik. Hogyan, miért? Nem tudom... De mily jelentőséget kapott egyszerre!... Nem önmaga által... nem ismertem őt és nem is akarom megismerni, - tisztán csak azzal, hogy létezése megnyilatkozott egy pillanatban, hogy önmagát példázta, hogy valóságos jelenléte barázdát vont a térben, hogy léptei valóságos zajt ütöttek.

Ugy rémlik, a természetfölötti álom, ami az imént támadt bennem, meghallgattatott és hogy amit végtelennek neveztem, elkövetkezett. Anélkül, hogy tudta volna, ez a nő volt az, szemeim alatt a mélyben, feltárva előttem meztelen csókját, - avagy nem ez ama szépség, mely uralkodik és amelynek visszfénye dicsőséggel borít el bennünket?

*

Ebédre harsant fel a szálloda csengője. E mindennapos cselekedetre való felhívás, pillanat alatt megváltoztatja gondolataim folyását. Felcihelődöm, hogy lekerüljek az ebédhez. Színes mellényt kapok fel, hozzá sötét ruhát. Nyakkendőmbe gyöngyöt tűzök. Ám hirtelen megállok, fület hegyezve, azt remélem, hogy léptek neszét, vagy emberi hangokat hallok a másik szobából.

Még mindig hatása alatt vagyok a nagy eseménynek, amelyet átéltem: a látomásnak.

Lementem azok közé, kik velem együtt lakják a házat. Az ebédlőben, mely gesztenyeszínnek és aranynak ragyogó keveréke, leülök a társas ebédhez. Általános villogás és vihogás, a kezdődő étkezések puffadt, üres szenzációja. Sokan vannak itt, a jólneveltek tapintatával foglalnak helyet. Könnyű mosoly, székek zörgése, elejtett szavak, hangok, melyek keresik egymást, elszakadnak és összekapcsolódnak... aztán tányérok és étszerek hangversenye, szabályosan növekvő ütemben.

Két szomszédom, külön-külön a maga szomszédjával társalog. Susogásuk elszigetel engem. Körülnézek. Szemközt velem világító homlokok sora, csillogó szemek, nyakkendők, vállak, a vakító fehér abroszon foglalatostkodó kezek. Mindez leköti figyelmem és egyben visszahökken.

Nem tudom mire gondolnak ezek az emberek; nem tudom kicsodák; elrejtik magukat egymás elől és vigyáznak egymásra. Beléütközöm a homlokokról verődő fénybe, mint valami korlátba.

Karperecek, nyakékek, gyűrűk... az ékszerek villódzó játéka oly messzinek rémlik, mint ha csillagok volnának. Egy fiatal leány kék és ködös szemmel rámtekint. Mit tehetek e zafirok ellen?

Mindenki beszél, de a zaj azért mindenkit magára hagy. Engem megsüketít, mintahogy a fény elvakított.

És mégis ezek az emberek a társalgás véletlen ötlete folytán kell, hogy oly dolgokra is gondoljanak, ami a szívükhöz nőtt, s amit bizonyos pillanatokban kitárnak, - mintha egyedül volnának. Felismerem ezt a lehetőséget s elsápadok egy emlék hatása alatt.

Pénzről beszéltek; a társalgás lassanként mindenkit belevont e témába. A megragadásnak és markolásnak mohó vágya tetszett fel a szemek fölszínén, mint ahogy annak a szolgálónak szemeiben is megjelent az áhítat és odaadás, mikor egyedül tudta magát; végtelenül nyugodtan és kiszolgáltatva.

Katonai hősök nevét dobják fel diadallal. A férfiak arra gondolnak „hát én!” Láz önti el őket, nevetséges formátlanságuk s társadalmi helyzetük rabszolgasága ellenére. Egy fiatal leány arca felragyog. Nem tartotta vissza az elragadtatás egy sóhaját. Kimondhatatlan gondolat hatása alatt elpirult. Látom a vörös hullámot széteszlani arcán; látom szívét szertesugározni.

Most az okkult jelenségekről csevegnek, erről-arról. „Ki tudja!” - sóhajtanak, - aztán a halálra fordul a szó. Míg erről beszéltek, két vendég, egy nő és egy férfi az asztal egyik végéről a másikig - eddig nem szóltak egymáshoz s úgy látszott, nem is ismerik egymást, - hirtelen tekintetet váltott, amelyen rajtakaptam őket. S megértettem, látván e két tekintetet kibuggyanni egy és ugyanakkor, a halál gondolatának döbbenetén, hogy a két lény szereti egymást s egymáshoz tartoznak az élet éjszakáinak mélységében.

*

Az ebédet befejezték. A fiatalok átmennek a szalónba.

Egy ügyvéd, szomszédjainak egy esetet mond el, amelyet a lapok tárgyaltak. Az az ember, akiről szó van benne, megfojtott egy kis lányt, miközben erőszakot követett el rajta, - s hogy ne hallják a kis áldozat sikítását, közben torkaszakadtából énekelt. A tárgyaláson kijelentette: „hogy mégis meghallották volna, annyira kiabált, ha szerencsére nem lett volna olyan fiatal”.

Egyenkint némulnak el a szájak, az arcok figyelnek, s azok, akik távolabb vannak, közelebb szeretnének jönni az előadóhoz. A felidézett kép körül, a felkavart ösztönök félelmes lázában kavargó a csend, míg a lelkekben hangtalanul zeng egy néma ordítás.

Aztán egy nő kacagását hallom, tisztességes asszony kacagása: száraz, szakgatott, amit ő talán ártatlannak hisz, de ami mindent megsimogat, mindenhez hozzáér: ösztönös, apró kacagás, húsból és vérből való... Elhallgat és becsukódik. Az előadó nyugodtan folytatja, bízva a hatásban, a szörnyeteg vallomását: „szívós élete volt és kiabált, folyton kiabált! Muszájt végre felmetszeni a hasát egy konyhakéssel”.

Egy fiatal anya, a leánykája mellett ül, félig felemelkedik, de nem tud elmenni. Vissza ül és előrehajol, hogy elrejtse a gyermeket: szégyel figyelni, de vágyik is rá.

Egy másik nő mozdulatlanul ül, lehajtott fejjel; de ajkai össze vannak szorítva, mintha védekeznék, s arcának nagyvilági vonásain olvasni lehet szinte, mint valami írást, a vértanuk örült mosolyát.

És a férfiak!... ezt itt, aki oly nyugodt volt és egyszerű, most határozottan lihegni hallom; amaz, semleges polgárcarc, nagy erőfeszítéssel próbál csevegni szomszédnőjével, erről-arról. De olyan tekintettel néz rá, mely annak húsáig hatol, s még mélyebbre, ez a tekintet erősebb, mint ő, restelli, de nem tehet róla, szemei pislognak tőle és a súlya ránehezedik.

S a másik; - láttam az ő nyers tekintetét is, láttam reszketni száját, amint megpróbálta kinyitni; rajtakaptam az emberi gépezet kerekeinek nekilendülésén, a fogak görcsös szorítását a friss húsban, a másik nem vérének mohó kívánásán.

Aztán, a felháborodás és szitkok egész hangversenye tört ki a satyr ellen.

... És így, egy pillanatig, nem hazudtak. Csaknem elárulták magukat, öntudatlanul, s még azt se tudva: mit árultak el. Csaknem önmagukat adták. A vágy és a kék járt erre és a visszfénye itt hagyta nyomát, - láthatóvá lett, mi történt a csöndben.

Ez az, ez az a gondolat, ez amaz élő váz, amit látni akarok. Felállok, mohón és sietve, hogy lássam férfiak, nők arcán a leplezetlen őszinteséget, - s visszatérve szobámba, kitárt karokkal, melyeket úgy helyezek a falra, mint aki ölelni akar, újra megnézem *azt a szobát*.

Most alszik a szoba, alattam. Üres és mégis előbb, mint ők, mindannyian, akikkel találkozunk, akik közt elkeverve élünk, - kiket számuknak végtelenje elmos, elfeledtet, akiknek hangjuk van a hazugságra és arcuk a rejtőzködésre.

III.

Éj, titokzatos éjszaka. A sűrű árnyak bársonya minden oldalról összeomlik fölöttem.

Homályba borult köröttem minden. E feketeség közepett odakönyökölök a kerek asztalra, melyet lámpám szelíd napfénye varázsol szigetté! Dolgozni akartam, de percek óta csak hallgatózom.

Az imént benéztem a szobába. Senki nincs még bent, de érezni, hogy valakit vár a szoba.

Valaki jönni fog, ma este talán, talán holnap vagy holnapután - végzettszerűen jönnie kell valakinek, aztán másvalaki jön, utána megint más. S én várok, s úgy rémlik már, nincs is más dolgom e világon, mint ezt várni.

Sokáig füleltem, moccanni se merve. Később, mikor a csönd már-már megbénított, újból felkapaszkodtam a nyílásig. Könyörgő tekintetet vetettem túlra. Sötét volt a szoba, tele éjszakával, tele ismeretlennel, tele mindennel, ami lehetséges. Visszatértem szobámba.

*

Másnap a napfény egyszerűségében tárult fel a szoba. Ott láttam pirkadni a hajnalt: fokról-fokra elevenedtek meg romjai s ragyogtak fel és bimbóztak ki körvonalai.

Az én szobám mintájára van berendezve, - hátsó falán, szembe velem, kandalló a tükör alatt, jobbra ágy, balra, az ablak mellett, pamlag. Székek, karszékek, asztal, szekrény... Egyformák a szobák, de az enyém itt végződik és a másik ott kezdődik...

A bizonytalan reggeli után azonnal a közfal hasadékaához fordultam. Semmi. Visszamasztam.

Valami nehéz konyhaszag terjeng itt. Megállok üres szobám végtelen borujában.

Kinyitom az ajtót. A folyosó látszik, barnára festett ajtókkal, réztáblákra vésett számokkal. Az ajtók mind be vannak zárva. Lépek néhányat, csak én hallom e léptek neszét, nagyon is hallom, a házban, mely oly nagy, mint a mozdulatlanság.

Szűk és hosszú a feljárati, a falak hosszában imitált, szegélyes tapéta, melyen a gázcső reze fénylik. A korlátra könyökölök. Ugrálva megy lefelé egy szolgáló, ugyanaz, akit az asztalnál láttam s kit kócosan és kék kötényben alig ismerem most fel - jön a felső emeletről, hóna alatt újságokkal. Lemercierné kisleánya jön, figyelmes kézzel tapogatva a korlátot, előrebillenő nyakkal, mint egy madár. Kis lépteit összemérem a tűnő perctörésekkel. Egy úr meg egy hölgy haladnak el mellettem, pillanatra abbahagyják a társalgást, hogy én ne halljam, mit beszélnek, - megfosztanak gondolataik alamizsnájától.

E könnyű események elmúlnak, mint a színjáték egy jelenete, melyre lehull a függöny.

Átvezetem az éremlyítő délutánt. Az az érzésem, mintha egyedül volnék mindenkivel szemben, míg így kóválygok a ház belsejében és mégis kívül a házon.

Amint áthaladok a folyosón, hirtelen becsapódik egy ajtó, meglepett asszonyi kacagást fojtva el. Az emberek elfutnak, védekeznek. Értelmetlen zajok szivárognak zavarosan a fal hosszában, ez rosszabb a csöndnél. Az ajtók hasadékaán tört, bujkáló fényhasáb - rosszabb a sötétnél.

Leszállok a lépcsőn. A szalonba lépek, társalgás hangja hívogat.

Néhányan, csoportba verődve, mondatokat mondanak, amikre nem emlékszem. Elmennek. Magamra maradva, hallom beszélni őket a folyosón. Aztán elenyézik a hangjuk.

Aztán választékosan öltözött hölgy lép be, selyem suhog, tömjén- és virágillat terjeng. Parfümje és eleganciája sok helyet foglal le.

A hölgy könnyedén előre hajtja szép, hosszukás arcát, melyet szelíd tekintet diszít. De nem látom jól, mert nem néz rám.

Leül, könyvet vesz elő, lapozgatja, a lapok arcának fehér és gondolkozó reflexet adnak.

Ruhájának kivágásán át keblét nézem, mely emelkedik és süllyed, mozdulatlan arcát. Arcbőre úgy világít, hogy szája csaknem feketének tűnik. Szépsége elszomorít. Vizsgálom az ismeretlent, tetőtől-talpig, fenséges bánattal. Jelenlétével cirógat. Minden nő dédelgeti a férfit, amikor közeledik hozzá, és azzal, hogy egyedül van; annyi válaszfal ellenére, mindig van közöttük valami szörnyű lehetősége a boldogságnak.

De elmegy. Elmúlt. Semmisem volt és mégis elmúlt. Mindez nagyon is egyszerű, nagyon is kemény, nagyon is igaz.

Ez a szelíd kétségbeesés, ami előbb nem volt, nyugtalanít. Tegnap óta megváltoztam; ismerem az emberi életet, az élő igazságot, ismertem, mint ahogy mindnyájan ismerjük; születésem óta gyakorlom. Most kezdődő félelemmel érzem, hogy valami isteni alakban kezd felködleni előttem.

*

Szobámban, ahová visszatértem, a délután már-már végtelenbe nyúl és mégis mintha estelednék.

Ablakomból figyelem, hogy kúszik fel az égre oly lágyan és szelíden, hogy látni véled s mégse látod. A tömeg szétmorzsolódik az utcák kövezetén.

A járó-kelők betérnek azokba a házakba, amelyekre gondolnak. Hallom a falakon át, hogy telik meg a szálloda könnyű vendégekkel, gyenge motozással.

A közfalon túl zajt hallok... felállok a fal mellett és átpillantok a szomszéd szobába, mely már homályos. Egy nő van benne.

*

Éppen az ablakhoz lépett, úgy, mint én az enyémhez. Ugy látszik, ez az örök reflexe azoknak, akik egyedül vannak egy szobában.

Egyre jobban kiveszem: abban a fokban, ahogy szemem hozzászokik a homályhoz. Ugy tetszik, megkönyörül rajtam és felém jön.

A kora őszben ama világos ruhák egyikét hordja, melyekkel a nők őszi napfényt árasztanak magukra. Az ablak hervadt sugárzása csaknem kialvó visszfénybe borítja. Ruhájának színe a végtelen alkonyaté, mint a tündérmesékben.

A parfüme lehellete, virág- és tömjénillat, átvillan hozzám és e parfümről, mely úgy határozza meg őt, mint egy név, felismerem: az az ifjú nő, ki az imént leült mellém, aztán tovatűnt. Most itt van, a zárt ajtó mögött, szemeim zsákmányaként.

Ajkai megmozdulnak; nem tudom, magában beszél, vagy talán dúdol... de itt van az ablak szomorú fehérsége s az ablak képe közt a tükörben, a bizonytalan szobában, mely kezd elszínteledni. Itt van sötét szemeivel és sötétlő bőrével, ragyogó arccal, melyet annyi tekintet cirógatott, mióta él.

Fehér nyaka előrehajlik; profilja közel az ablakhoz, a kékes homályra támasztja homlokát, mintha kéket gondolna - s a hajak sötét tömegén lebegve gyenge dicsfény mutatja, hogy szőke.

Szája sötét, mintha nyitva volna. Keze az ablakdeszkán, mint egy madár. A ruhaderék halvány és mégis intenzív kék vagy zöld.

Nem tudok róla semmit, oly távol van tőlem, mintha világok vagy századok tátonganának közöttünk, vagy mintha meg volna halva.

És mégis, nincs köztünk semmi: közel vagyok hozzá, vele vagyok, remegve élvezem.

... Kezeim kinyúlnak, hogy megöleljék. Ember vagyok, mint a többi, mindig búsan kész felragyogni az első nő láttán. Ő a legtisztább képe az asszonynak, akit szeretünk: nő, akit még nem ismersz, minden, ő az egyetlen élő csoda e földön.

*

Megfordul és visszasiklik az immár sötét szobába, kerek és ringó formáival, mint egy felhő. Hallom ruhájának mély suhogását. Arcát keresem, mint egy csillagot, de nem látom, a gondolatait se.

Keresem mozdulatainak értelmét, de nem találom. Oly közel vagyok hozzá és nem tudom, mit csinál. Az emberek, ha láttatlanul figyeled őket, mindig olyanok, mintha nem tudnák, mit művelnek.

Bezárja kulccsal az ajtót, ez már jelent valamit. Egyedül akar lenni. Nyilván azért jött be a szobába, hogy levetközzék.

Eddig meg sem kíséreltem megérteni ittlétének okát, mint ahogy eszembe se jutott számot adni magamnak a bűnről, amit elkövetendő vagyok, hogy szemeimmel bírjam ezt a nőt. Csak azt tudom, hogy együtt vagyunk, és egész szívemből, egész lelkemből, egész életemből rimáncodom neki, hogy mutassa meg magát.

Habozni látszik. Összeszedi magát. Egész lényének nem tudom minő nagylelkű szépségére gondolok, s hogy kissé tovább kell egyedül lennie, mielőtt leleplezi magát. Igen, még nagyon is rajta van a külső világ, a járó-kelők bepiszkították, a férfiak hozzányúltak szemükkel - s most a falak közé menekülve vár még, hogy a kapocs szűkebb legyen.

Olvasom rajta a szűzi és testi gondolatot, úgy érzem, mintha a falon keresztül testem odahajolna az övéhez.

*

Az ablakhoz ment, felemelte karjait és lebocsátotta a függönyöket. Tökéletes sötétség ömlött közénk.

Elvesztettem... Éles fájdalom nyilalt át rajtam, mintha belőlem tépték volna ki a fényt. S itt maradtam nyögve, szimatolva az árnyékban, mely elvegyült az ő lehelletével...

Tapogatózott, tárgyakat emelt föl. Egyszerre gyufa villant meg ujjai végén. Lassan világosodik ki a kép. Előbb kezeinek gyenge sápadtsága, azután a homloka és nyaka - az arca, mint egy angyalé.

Míg a kicsi fény tartott, nem tudtam leolvasni semmit vonásairól. Letérdelt a kandalló előtt, ujjai közt a gyufával. A hideg és sötét nedvességben hallottam és láttam a fény pattogó kuszását a száraz fán. Eldobta a gyufát, anélkül, hogy a lámpát meggyújtotta volna, csak az alulról áradó fény világított.

A tűzhely vörösölt, amint járkált előtte az esti szél zajával, mint a lemenő nap. Körvonalait láthattam, sötét karjait s áttetsző aranykezeit. Árnyéka a falon imbolygott, feljutott a lángoló tetőzetre.

A tűz felcsapott a kandallóban, de ő árnyékban volt még, beburkolva; ruhái búsan omlottak körülötte.

A pamlagra ült, szembe velem. Tekintete lágyan röpködött a szoba falain. Pillanatra az én tekintetemhez ért, anélkül, hogy tudott volna róla, szembenéztünk.

Majd tekintetnél élesebb, forróbb ajándék: szája, mely valamire vagy valakire gondolt, megnyílt. Mosolygott.

A meztelen arcon valami meztelen dolog a száj. A száj vörösen a vértől, örökkön vérzőn, olyan, mint a szív: nyitott seb, annak is, aki látja.

Borzongani kezdtem e nő előtt, ki megnyílt és vérzett egy mosolyban. A pamlag lágyan süppedt be széles csipőinek nyomásától; finom térdei összesimultak és törzse szívalakot vett föl.

... Félig elnyúlva a pamlagon, lábait a tűz fölé nyújtotta ki, szoknyáját két kézzel kissé fölemelve. A mozdulat felfedte fekete harisnyás lábait.

És a vérem kiáltozni kezdett, mintha tüzes vassal volna jelölve a kéjes vonal, mely feltűnt, nagyobbodott a homályban s elveszett a különös mélységek előtt.

Ujjaim görcsbe szorultak, annyira ki volt szolgáltatva - homlokával az éjben, míg a véres fény, mely a földön vonszolta magát, kétségbeesetten kapaszkodott föl belé, mint holmi emberi erőlködés.

A szoknya visszahullott. A nő az lett, aki volt. Nem, megváltozott. Egy pillanatra láthattam testét, s leselkedem rá, kettős szobánk összekevert homályában. Felemelte szoknyáját, azt a nagy és egyszerű mozdulatot tette, amit az emberek úgy tisztelnek, mint a vallást, amit imádnak, reménytelenül is és oktalanul, vakító és elvakult mozdulatot!

Ujból járkálni kezd és most már szoknyáinak suhogása úgy kavarja fel belsőmet, mintha szárnyak csattognának.

Tekintetem, lekúszva gyermekes arcáról, melyen még ott borong a szórakozott mosoly, most alakjának vonalait szakgatja és vérét akarja, mint a tűzvész, mely ostromol és lángbaborít, de csak lábaihoz hullani tud e tekintet, csak gyengén legyezni ruháját, mint a kandalló lángjai, a nagyszerű, könyörgő lángok, a széttépett láng foszlányai, melyek az égre patakszanak fel!

Végre megmutatta magát.

Hogy cipőit levethesse, magasán keresztbe fektette lábait, testének örvényét kitarta.

Megmutatta finom lábait, ragyogó cipőbe bőrtönözve és a tompa selyem harisnyába burkolt térdet, fejlett lábikráit, mintegy nemes amphorát, a kecses bokák talapzatán. A hajlás alatt, azon a tájon, ahol a láb fehér és felhős kehelyben végződik, talán egy kis meztelen bőr: a homályban nem vehettem ki tisztán, s az égő fahasáb fénye nagyon is ugrált. Az alsók lenge szövete, vagy maga a hús? Minden, vagy semmi? Tekintetem tűzzel és homállyal vitázott. Homlokommal a falon, mellemmel a falon, tenyerem a falnak feszítve, hogy áttörje, szememet e bizonytalansággal kínoztam, erőlködve, hogy csellel vagy erővel többet, jobban lássak.

S elmerültem lényének nagy éjszakájába, felhajtott ruhájának szelíd, forró és szörnyű szárnyai alatt. A csipkenadrág megnyílt, homályos árnyakkal telt nyílás, tekintetem odaesett és megörült. Csaknem azt kaptam, amit akartam, e nyílt, e meztelen árnyékban, közepén a lenge ruhadarabnak, mely párásan könnyű és illatos, majdnem csak egy illatos felhő, testének központja körül - e homályban, melynek mélyén a gyümölcs.

Egy pillanatig volt csak így.

Megfeszültem a falon e nővel szemben, ki még csak az imént - emlékszem mozdulatára - összerezett tulajdon árnyékától: s aki most, magányának tökéletes szűziességében, úgy helyezkedett el, mint valami utcai lány, ki ablakból mutogatja magát a férfiaknak... Tiszta, mint a harmat és mégis feltakarja, felajánlja magát...

A kandalló tüze kialudt s már alig láttam, mikor vetközni kezdett. E mélységes ünnep az éjben folyt le, közte és közöttem.

Láthattam magas, kiterpesztett alakját, kialvó szépségét, halkan motozni, finom és langyos és simogató kis neszek közepette. Láttam karjait, tompán emelkedni egy kerek és hajlékony ívben, meztelenül.

A derék volt az, a könnyű selyemfoszlány, mely most az ágyra esett, a derék, mely lágyan ölelte a nyakát és a derekára feszült... Szétnyílt a szoknya felhője s lábaihoz omolva bevilágította a sötétséget. Mikor kibomlott a hervadt ruhából, mely abban a percben, hogy nem volt rajta, rongydarabbá vált, felködlött előttem két lábszára.

Csak úgy rémlett, hogy látok, mert szemem alig működött már, nemcsak a fény hijján, de mert megvakított szívem sötét erőlködése, életem lüktetése, gomolygó vérem minden rejtett sötétsége... Nem is tekintet volt az, mely a fenséges alak mozdulatait követte, inkább árnyékom, mely az övéhez tapadt...

S mélyről, mélyről zengett bennem a kiáltás: Az ölet!

Az ölet! Mit bánom kebleit, lábszárát, combját - annyit sem törődtem már ezekkel, mint a gondolataival, mint arcával, mely eltűnt a homályban. Az ölet akartam elérni, mint az üdvösséget.

Pillantásom, melyet görcsbeszoruló öklöm feszegetett, nehéz pillantásom az ölet kívánta. Törvényeken s ruhákon keresztül a férfit tekintet úgy tör és acsarkodik az asszonyi nemiség felé, mint kígyó az odúja felé.

Ez a nő sem volt számomra más, mint a nemisége. Nem volt más, mint a rejtelmes seb, mely úgy nyílik szét, mint egy száj, vérzik, mint a szív és lüktet és vonaglik, mint egy hangszer. Illat áradott belőle, mindent betöltő - nemcsak ruháinak mesterséges illata - fanyar és nyers pára, hasonlatos a tenger szagához - a forrásnak és a magánynak és a szerelemnek és a belsőknak illata.

Beesett, vörös szemekkel törtem e jelenés, e szörnyű delej felé. Megvadított a diadal. Szájam hosszú és meddő csókban szorult össze.

Akkor hirtelen megállt - érthetetlenül, elmosódva...

Heves lobbanásomban valósággal meg akartam érinteni... Széttörni a falat, kirohanni a szobámból, betörni az ajtót, rávetni magam.

Nem, nem, nem! Hamar összeszedtem magam, magamhoztértem. Hiszen annyi időm se volna, hogy birtokba vegyem... Lefognának, tönkretennék jóhíremet, börtön, gyalázat, fekete nyomor és minden. Esztelen rémület fogott el, annyira közel volt mindez: borzongás szegezett a falhoz.

Aztán más ötlet bukkant fel bennem, a hús bugyogó álma - talán, úgymond, az első ijedelem elmúltával, nem kiabálna - talán fellángolna érintésemtől, elszédülne fuldokló vágyamtól... hálás volna...

Nem, nem! Mert ez esetben amolyan nővel volna dolgom - s ilyet annyit kaphat az ember, amennyit akar. Hiszen könnyű dolog asszonyi testhez jutni, amivel azt tehetünk, amit akarunk - ez áldozatnak az ára meg van állapítva, összegekben. Vannak házak, ahol ha fizetsz, rejtett

nyílásokon keresztül még azt is nézheted, ahogy mások szerelmeskednek. Ha ez olyan nő volna, nem volna többé az, aki - és magánya nem volna magány.

Kell, hogy elhitesse magammal mindennek ellenkezőjét - csak úgy tudom tökéletesen élvezni e nőt, ha el van választva tőlem és szakadék tátong közöttünk. Csak a magány az, amitől így felragyog, a magány, mely diadalmasan védi meg tőlem. Szűzi elszigeteltségében rejlik a varázs s abban, hogy biztosnak érzi magát. Távolról mutatja csak szépségét, önnön nyugalmán keresztül s nem adja oda senkinek - a remekművekhez hasonlatos így, oly távoli, oly érinthetetlen, a csönd szakadékában, mint a szobor és a zene.

Az, ami odahúz, teszi lehetetlenné, hogy közeledjem. Kell, hogy boldogtalan legyek, kell, hogy rabló és áldozat legyek egy személyben. Nincs más menekvésem, mint vágyakozni feléje, álmodni és remélni. Csak a vágyamat ölelhetem, őt soha.

Egy pillanatra elfordítottam a fejem, hogy a kegyetlen valóságot kibírjam s a homályban, mely szemem előtt homorult végtelenül, veszni hagytam a szelid zajokat... Átvillant rajtam, hogy talán megőrültem. Nem, az igazság ilyen örült.

Testem és lelkem minden erejének megfeszítésével magamhoz térek ájult kábulatomból, vérem elhallgat s a vágy romjain keresztül, újból figyelni kezdek.

Mintha megkönyörült volna rajtam, gyorsan felöltözik és mindent eltakar.

Most meggyújtotta a lámpát. Pongyola van rajta, a szép titkok, melyeket elrejt mások elől, most előlem is rejtve vannak. Beburkolódzott tisztaságának gyászába.

Még néhány sziporkázó mozdulattal ajándékoz meg. Kinyújtózik, himbálja magát - fülcimpáit piciny pirosítóval kendőzi, aztán letörli megint - mosolyog a tükörben, két különböző módon - pillanatra merengő helyzetben merevedik meg. Ezer apró, haszontalan és hasznos mozdulatot talál ki... A szeméremnek és kacérságnak mozdulatait fedezi fel fenséges szépségében az egyedüllétnek.

... Majd, abban a pillanatban, mikor elkészült s egyetlen pillantással végignézi önmagát és a szobát - tekintetünk mégegyszer találkozik.

Félkézzel az asztalhoz támaszkodik, melyen ellenző nélkül ég a lámpa... Arca és kezei sugárzanak - a lámpa szabad fényében fürdik álla, orcái, szemének árkai.

Már meg se ismerem, amint a homályból e fény-álarccal felbukik. Soha nem láttam még a rejtelmet ily közelről... Maradok és nézem, fénybeburkoltan, reszketve, megzavartan, mintha soha nem tudtam volna eddig, mit jelent egy asszony.

Hirtelen, még mielőtt tekintetét levette volna rólam, elmosolyodik. Érzem e mosoly rendkívüli gazdagságát.

Feláll, odébb megy... Csodálom őt, tisztelem és imádom... szerelmemet semmi vaskos valóság nem mocskolja be... reménytelen, oktalan, soha el nem múló szerelem. Nem, igazán, nem tudtam eddig, mi egy nő.

*

Nem jelent meg az ebédnél. Másnap elhagyta a házat.

Egy pillanatra láttam, mikor elutazott. Lent álltam a lépcső alján, az előcsarnok félhomályában, jött lefelé; gyengéd, fehérkeztyűs keze a fényes, fekete korláton repdesett, mint a lepke, kicsi és csillogó ékszerek két pici lába. Kisebbnek látszott, mint este, különben olyan volt, mint mikor először láttam. Szája oly piciny, mintha összehúzná. Gyöngyszürke a ruhája. Elment előttem és elmúlt, illatosan, mint a pára...

Meglegyintett, amint elsuhant mellettem - rám is nézhetett volna, de, természetesen, nem nézett rám. És mégis, szobáink sötétjében, egyetlen mosolyban olvadtunk össze, mi ketten! Zárt fénné változott, irgalmatlanul, mint azok, akikkel mások között találkozunk. Már nem fal volt közöttünk, hanem határtalan tér és végtelen idő - minden keménysége a világnak.

És így láttam őt utoljára - kábultan és értetlenül, mert soha nem értjük meg egészen azt, aki elmegy. Nem fogom látni többé. Szépsége elmúlt és szétfoslott - ó, szétfoslott annyi édesség, boldogság. Lassan tűnt tova, a bizonytalan élet és bizonyos halál felé. Mert bármi legyen a sorsa, bárhová vezessenek napjai, utolsó napja felé indult el tőlem.

Ez minden, amit mondhatok róla.

... Ezen a reggelen, míg köröttem minden kegyetlenül éles körvonalakban merül ki az éjből, szívem fájva viaskodik és panaszkodik. Oly üres minden. Valami elmúlt - nem múlt-e el minden?

Nem tudom a nevét... Elmegy végzete felé, mint én. Ha össze volnának kötve, akkor se ismernők ezt a két végzetet - minő fekete éj! De nem felejttem el soha a hasonlíthatatlan éjszakát, mikor együtt voltunk, mi ketten!

IV.

Ma reggel a tegnapelőtti boldog és nagyszerű látomásra gondolok. De immár kisebb megindulással - elmúlt egy nap, immár eltávolodott a szívemtől. Vajjon meg fog-e halni, anélkül, hogy valamit tehetek érte?

Kívánság ösztökél, hogy leírjam, leszegezzem mindazt, amit átéreztem, részletesen, nehogy a tűnő napok szétszórják e foszlányokat, mint a port, a szélbe.

De a papír fehérségébe bámulva, egyszerre elfelejtem, amit mondani akartam, szelid ragyogásba olvad szét az emlék éles körvonala.

Megfeszített figyelemmel, szemeim egyre növekvő fáradtságával dacolva írok, megírok mindent. Láz önt el. Megkísérlem pontosan szavakba ültetni át a dolgok valóságát. Aztán elolvasom - semmi, csak szavak hevernek előttem.

A rendkívüli elfogultság, tragikus egyszerűség, mély és szaggató összhang - hová lett mindez? Nem él, amit leírtam. Szavak futó barázdája a valóság tükrén - mondatok, feketék és szabályosak, mint láncszemek, húzódnak át a papíron.

Mit tehetek, hogy e holt jegyek fölemelkedjenek?

Megkísértem áthágni a nehézséget. Kerestem a részletekben azt, ami általános, láttató... Emlékezve egyik benyomásomra, mikor először pillantottam meg az ablak fényében, makacsul megragadtam a képet: „Zöld és kék és sárga volt e pillanatban...” Nem igaz, nem jó, e gyermekes gügyögés nem fedi a valóságot. Összetépem. Megírni a testét, ez volna a fontos. Most aprólékos munkába kezdek, hasonlatokkal dolgozom, antik szoborra próbálok gondolni. Elolvasom, düh fog el, megsemmisítem a hitvány gipszmásolatot.

Nyers, erélyes szavakkal próbálkozom s fokról-fokra fedezek fel részleteket, hogy az emlék élességét elérjem. „Sikamlós helyzeteket vett fel...”

Nem! Nem! Nem igaz!

Tehetetlen szavak ezek, nem érintik a lényegét - hiú, hasztalan hangok - kutyák vonítása, ágak recsegése a szélben.

Kezem erőtlenül nyílik szét, a toll kiesik belőle, komor bánata fog el a tehetetlenségnek, megadásnak.

Hogyan lehet az, hogy nem tudjuk kimondani, amit szemeinkkel láttunk? Hogyan lehet, hogy a valóság elfut, kisiklik, mint a hab - hogy a legmélyebb őszinteség sem elég ahhoz, hogy őszinték legyünk? Nem tudjuk felidézni, megjeleníteni a dolgokat azzal, hogy kimondjuk a nevüket. Szavak, szavak, hiába ismerlek benneteket gyermekkorom óta, nem tudom, mik vagytok.

Borzongásom, bánatom, kétségbeesésem elveszett. Arra ítéltetem, hogy elfelejtsenek. Jönnek és mennek mellettem, nem néznek rám és nem látnak meg soha. Nem törődnek vele, hogy mi voltam s mi volt bennem. E földön csak hívó maradok.

*

Több nap múlt el s én nem láttam semmit. Rettenetes hőség volt e napokon. Reggel szürke és esős volt az ég - a haldokló szeptember most újra fellángolt. Péntek... Mi ez, hiszen már egy hete lakom ebben a házban!

Nehéz délután karszékemben ülve, tündérmesékbe merít el a félálom.

... Aranyló erdő... a cserjék között, smaragdszőnyegen, kerek napfoltok - lent a mező, végén dombokkal, fölötte susogó lomb, sárga és sötétzöld. Bástyafal, szögletes tornyocskával... Apród közeledik, madárnak öltözve. Legyek zümmögnek. Távolról trombitaszó: a király vadászik. Kimondhatatlanul édes és szép dolgok előérzése lebeg a táj fölött...

*

Megújra napos és forró volt másnap a délután. Eszembe jutottak hasonló délutánok, sok évvel azelőtt s úgy tűnt fel, ott élek megint a múltbasülyedt vidéken... mintha a rekkenő hőség elmosta volna az időt.

A szomszéd szoba csaknem sötét volt... Betették az ablaktáblákat. A kettős zsaluk vékony szövetén át láhattam ragyogni a rácsokat, mintha izzó nyársak meredeznének.

A füledt csöndben, zárt szunnyadás közepett apró nevetések bugyogtak szerte - hangok veszték el, mint mindig.

E távoli motozásból léptek zaja vált ki. Felém közeledtek. A növekvő zaj felé neszelek... Vakító fénnel nyílik az ajtó, mintha maga a világosság lökné be... Két törékeny árnyék jelenik meg, átítatva e fénytől.

Mintha valaki üldözné őket. Habozva álltak a küszöbön, az ajtó keretében, egészen kicsiknek tűntek.

Az ajtó becsukódott - élni kezdett a szoba. Vizsgálni kezdtem a jövevényeket: a sötétzöld és vörös karikákon keresztül, amikkel megjelenésük ragyogása népesítette be szemeimet, lágyan vált ki alakjuk. Fiatal leányka és egy fiú, tizenkét-tizenhárom éves.

A pamlagra ültek és szótlánul néztek egymásra, csaknem egyforma arcukkal.

*

Egyikük megszólalt:

- Látod, hogy nincs itt senki.

Kinyújtotta kezét, a vetetlen ágyra mutatott a ruhátlan fogasokra s a pusztaságra. A lakatlan szobák gondozott pusztasága fogta körül őket.

Ez a kéz aztán remegni kezdett, mint a falevél. Hallani véltem szívem verését.

- Egyedül vagyunk... Nem láttak meg bennünket.

- Először maradtunk magunkra, tudod.

- Pedig már régóta ismerjük egymást.

Kis nevetés bugyborékol.

Úgy látszik, szükségét érezték, hogy magukra maradjanak egyszer - első állomása a titoknak, ahová együtt indultak el. Elrejtőztek - elbújtak a tekintetek elől. Érezték, hogy magányra van szükségük, mely megvédi őket. De rögtön láttam, hogy meglelve az egyedüllétet, nem tudták többé, miért keresték.

*

Aztán borzongó dadogást hallottam, elveszön, mint egy zokogás.

- Nagyon szeretjük egymást...

Utána egy gyengéd mondat kelt szárnyra, lihegőn próbálgatva a szavakat, bizonytalanul, mint a madárfiók szárnycsapkodása.

- Jobban akarlak szeretni...

... Egymás felé omolva a forró homályban, mely eltakarja az arcukat, két szeretőt vélnél látni, kik összehajolnak.

Szeretők! Erről álmodnak, nem tudva, mit akarnak.

Egyikük kimondta a szót: *először*. Először vannak egyedül, bár egymás mellett éltek.

Talán... bizonyosan először esett meg, hogy e két gyermekbarát le akarta vetni a gyermekiséget és a barátságot. Először, hogy a vágnak vágya megdöbbenett s megzavart két szívet, eddig egymás mellett szunnyadót...

*

Egy pillanatban kiegyenesednek s a nap keskeny sugara, mely lábaikhoz esik, kiemeli alakjukat, meggyújtja arcuk és hajuk, - most ők világítják be a szobát.

Elmennek, elhagyják egymást? Nem, visszaülnek - sötét lesz minden, titok és igazság.

... Nézem őket, s zavartan gomolyog bennem multam s a világ multja. Hol voltak? Mindenütt, hiszen *voltatok*... A Nilus partjain, a Gangesz mellett, évszázadok örök folyása szélein. Daphnis és Chloe e két gyermek, mirtusbokorban, görög nap alatt, a lombok zöld visszfényétől ragyogón, - arcuk egymást világítja be. Pár habozó kis beszédük úgy zümmög, mint két méhszárny. A források hűvösen csörögnek, hőség emészti a rétet, távolról szekér dübörög, a kévéktől és az ég kékjétől terhelten.

Új világ nyílik meg előttük; itt a pihegő igazság. Megriadnak, valamely istenség hirtelen megjelenésétől tartanak, - boldogok és boldogtalanok - összebújnak s mindent odaadnak egymásnak. De nem is sejtik, mi történt. Nagyon is kicsinyek, nagyon is fiatalok, még nincsenek is igazában - mindegyik, külön, fojtó titok a maga számára.

Mint minden élőlény, mint én, mint ti, arra vágnak, amijük nincs - koldulják az életet. Irgalomért esdekelnek, egymástól várják a segítséget.

A fiú már férfi, már szegényebb a nővel, ügyetlen s bizonytalan karjait kinyújtja felé, még mielőtt rá merne nézni.

A lány már nő: visszahúzódik, égő szeme megvilágítja rózsás, kövérkés orcáit, miket langyos színekkel kendőz a szívdobogás - nyakának gyengéd, selymes bőre borzong már - keble fölött lüktetni kezd a drága és ritka érverés. Félig becsukva még, kicsit mámorosan figyel már a mámorra, amit áraszt - lélegző rózsabimbó. Térdig meztelen finom kis lába, a sárga kelme alatt, mely beburkolja és felkínálja testét, mint egy bokrétát.

Nem bírom elfordítani tekintetem, arcom hozzájuk tapasztom, szemeim isszák a látványt, mint vérivó vámpirok.

*

Hosszú szünet után a fiú suttogását hallani.

- Akarod, hogy magázzuk egymást?

- Miért?

A fiú elmerül.

- Hogy aztán újra lehessen kezdeni... Ismétli a kérdést.

- Akarja?

A leány megremeg a szónak ez újfajta érintésétől, mintha újfajta csók érné a testét.

Habozik.

- Ez olyan, mintha levetnénk valamit magunkról...

A fiú merészebb.

- Akarja, hogy megcsókoljam a száját?

A leány mosolyogni próbál, elfogultan.

- Akarom.

Megfogják egymás karját, vállát, ajkaik egymásfelé rebegnek, mint két madár.

- Jancsi...

- Ilonka...

Az első felfedezés. Csókolni azt, ami csókol, - nem a leggyengédebb gyengédség, nem a legbelsőbb egyesülés? És ami a legfőbb, tilos, annyira tilos!

Másodszor érzem, mintha nem volnának gyermekek. Két szerető omlik egymásba, összetapad arcuk, remegve és vakon a csók árnyékában.

Elengedik egymást, szétrebben az ölelés, amivel nem tudnak még mihez fogni.

Beszélgettek, még ártatlan szájjal. Miről? A multról, erről a közeli, tiszta időről.

A tudatlanság paradicsomából jönnek ők. Házról és kertről beszélnek, ahol együtt voltak.

A ház nagyon foglalkoztatta őket. Kertfal volt körülötte, az utat csak a fal tetejéről lehetett látni, kívülről nem látták őket.

Gügyögnek.

- A szobák... milyen nagyok voltak és mi milyen kicsinyek...

- Oh, milyen jó volt járkálni bennük, az ember sohase fáradt el...

Ha hinni lehet nekik, volt e falak közt valami láthatatlan, mindent betöltő... valami, mint a régi jóisten... A leány halkán dudolni kezdett valamit... a dalok, úgymond, jobban emlékeztetnek, mint az emberek...

Lágy súllyal hullanak vissza a multba - emlékek közt gubbasztanak, dideregve.

- Emlékszel, utazás előtti estén, gyertyával a kezemben, egyedül futkostam a szobákban, amik alig ébredtek...

A szép, gondozott kertben csak a virágokra ügyeltek. A pocsolyára is, a zárt fasorra s a cseresznyefára, mely télen, mikor fehér a pázsit, tele van virággal.

Még tegnap ebben a kertben voltak, nővér és fivér. Most egyszerre úgy tetszik, az élet olyan komoly lett, már nem tudnak játszani. Szeretnék megölni a multat. A multat halni hagyjuk, mire megöregszünk - fiatalon és erősen magunk pusztítjuk el.

A lány kiegyenesedik.

- Nem akarok emlékezni, - mondja.

A fiú:

- Nem akarom, hogy hasonlítsunk egymáshoz... Nem akarom, hogy testvérek legyünk...

Szemük fokról-fokra nyilni kezd.

- Csak kezefogni... csak nézni egymás arcát! - suttogja a fiú remegve.

- Testvér az semmi.

Immár megérkezett a tiltott gyümölcsök, a zavaros akarás órája. Eddig nem tartoztak egymáshoz - itt az idő, hogy összeolvadjanak egészen, hogy vágyaik szerint alakítsák egymást, kényükre-kedvükre.

Már szégyellik magukat önmaguk előtt, - a szemérem megszületett.

Néhány nap előtt, estefelé, mámorosan élvezték azt a kis engedetlenséget, hogy szüleik tilalma ellenére kimentek a kertből.

- És jött a nagymama, a szürke fejével a verandára és kiabált utánunk...

- De mi már messze voltunk és átmentünk a sövényen, ahol rendesen egy madár csivog és egy rés van. A madár elrepült és elhallgatott. Elállt a szél is, sötét volt. A faágak se recsegték, pedig milyen érzékenyek. A földön hallgatott a homok. Betakart minket a homály, oly lágyan, hogy szinte szólni lehetett volna hozzá. Végzetlenülok lettünk, látván, hogy beesteledik. Már nem volt színe a tárgyoknak, csak gyengén világítottak a sötétből... a virágok, az út, a búza... És akkor csókoltalak meg először...

- Az éj - suttozja a lány - olyan furcsa, szép... az éj cirógat és dédelget...

- Megfogtam a kezét és csak úgy tudtam, hogy élsz...

- Előbb, ha azt mondtam, „Ilonka”, nem tudtam, mit mondok ezzel. Most, ha azt mondom, „ő”, ebben minden benne van...

Ajkuk megint összeforr. Ádám és Éva szeme és szája ez. A szentírásból, az emberi történelem forrásából buzog elő az örök, ősi példa. Az a kert a paradicsom fényessége volt, ott tévelyegtek ők, miről se tudva, - voltak s mintha nem lettek volna. S mikor a kíváncsiság diadalmas hívására ellenszegültek Isten parancsának s megismerték a titkot, felfedezték a hús kívánságát s szemtől szemben állottak vele: - elsötétült körülöttük a mennybolt. Lesújtott közük a fájdalmas jövő bizonyossága - angyalok, hasonlatosak a saskeselyűhöz, kergetik vala őket s megismerkedtek a földnek porával - de megismerték a szerelmet s az isteni gazdagságot felcserélik vala egymás birtoklásának szegénységével.

E két gyermek részesévé lett az örök tragédiának. Már ismét tegezik egymást, de ennek a tegezésnek immár új, felismert jelentősége van.

- Szeretnék jobban szeretni... nagyon akarok szeretni, de nem tudom, hogyan... Bántani akarok, de nem tudom, mivel...

*

És elhallgatnak, nincs több szavuk. Énjük örvényének szélén állanak és kezeik reszketnek.

E kezek ihletének engedelmeskedni kell - tapogatózva közelednek az idegen és komor boldogság felé. A boldog bűn felé, amit közösen követünk el, két lény, kik egymásban új életet kezdenek, összeolvadva, különös, alaktalan, új lény alakjában.

Nem látom őket tisztán... Úgy rémlik, a fiú végigcsúsztatja kezét a leányon, legigazibb, legbelsőbb tájai felé testének. A lány csillogó szemekkel vár. Úgy rémlik, a forró homályban félig feltárul, feldermed meztelensége a szétkuszált, félretolt ruhák közül... Különös virág, különös, forró, mély virág, a kis test belsejéből, hús a húsából és szív a szívéből, mint élő titok, mint a csoda, mint egy gyermek...

... Kétségtelen, a fiú felemelte a leány ruháját. Hallom, lentről, a lihegő szót, fuldokolva, zavartan, a szent és szörnyű csendből:

- Ez az igazi szájad.

*

Ott reszketek fölöttük s félelmes, örült szerelme a valóság látásának, szegezi testem a falhoz... És mintha lehelletem égetné őket, megijednek, felállnak. Vége. A szívbookmarkoló kaland, mely történetesen szemeim előtt indult meg, másutt folytatódik, másutt fejeződik be.

Alig álltak fel, nyílt az ajtó. Az öreg nagymama hajol be, jön a szürkéségből, az árnyak honából, a múltból. Keresi őket, mintha eltévedtek volna. Halkan szólítja őket... különös véletlen folytán, mely annyira összhangban van a pillanattal, hangfogós lágysággal beszél... csaknem szomorúan.

- Itt vagytok, gyermekeim?

Mosolyog, mellékgondolat nélkül.

- Mit csináltok itt?... jertek, keresnek benneteket...

Öreg nagymama, régen elvirult... nyakáig begombolt ruhában, angyalian. E két gyermek mellett, kik a határtalan életre készülnek, olyanná lesz ezentúl, mint a gyermek - tehetetlen, haszontalan.

Felugrálnak karjaiba, homlokukat szent, elhagyatott ajkaihoz emelik. Mintha örökre elbúcsúznának tőle.

*

Kimegy. S perccel utóbb a két gyermek is elfut, sietve, mintahogy jöttek, egybekötve a bűn felséges és láthatatlan szálaival - annyira egyek, hogy már nem is fogják egymás kezét, mint mikor bejöttek. De a küszöbön egymásra néznek.

S most, hogy a szoba üres megint, mint egy szentély, első szerelmes pillantásukra gondolok, amit kilestem.

Ezt a pillantást ember nem látta még előttem. Ott voltam mellettük, távol tőlük. Nem tudtak rólam, azért lehettem tanúja. Ők nem tudták még, mikor kezdték el, melyik volt az első - később el fogják felejteni - szívük sürgető mohósága szétrombolja majd a kezdet édességét. Szerelmünk kezdetét épp úgy nem vesszük észre, mint a végét.

De én emlékezni fogok arra, amire ők már nem fognak emlékezni.

A magam első szerelmes dobbanására nem emlékszem. Pedig velem is megesett, bizonyosan. De elmosódott bennem ez isteni emlék - istenem, mit tartottam meg, ami felérne ezzel! A kicsiny lény, ami voltam, meghalt, elmúlt. Túléltem őt, egy darabig gyötört a feledés, aztán legyőzött - az élet szomorúsága megrontott s már semmit sem tudok abból, amit ő tudott. Néha, egy pillanatra, visszarémlik valami - de a legjobb, legédesebb eltűnt a semmibe.

Nos hát, ez a zsoltár, amit végighallgattam, túlradóan tele születő mosollyal és végtelennel, e drága dal az enyém, megfogtam és megőrzöm. Együtt dobog szívemmel. Loptam, raboltam, de megmentettem a feledéstől.

V.

Egy napig a szoba üres maradt. Két ízben éledt fel bennem a remény, két ízben vert le a csalódás.

A leskelődés szokásommá, mesterségemmé vált. Elhanyagoltam találkákat, elnapoltam fontos ügyeket, veszélyeztettem állásomat. Mint holmi új szerelemre, berendeztem az életemet. Már csak akkor hagytam el szobámat, ha a közös ebédre csengettek, - sehol, semmi nem érdekelt.

Másnap a szobát új lakó részére készítették elő. Százféle álmot szőttem, hogy ki lesz - a szoba hallgatva tartogatta titkát, mint valaki, aki gondolkodik.

Jött az alkony, az este. A szoba megnagyobbodottnak látszott. Már-már kétségbeestem, mikor az ajtó csikordult s a küszöbön emberi váz jelent meg.

*

Bizonytalan volt a homályban.

Fekete ruha, vagy sötét - teljesen halvány, foszladozó kézelőkből lanyhán omlottak ki a szürke kezek. Gallérja fehérebb, mint az inge többi része. Szürkés, kerek arcból sötétlenek a szemgödrök s a száj - az áll alatt sötétség - bizonytalanul villodzik a homlok aranya - az orcákat sötét keret húzza alá. Azt hinnéd csontváz. Ki volt ez az ember, kinek arca olyan szörnyűségesen egyszerű?

Közeledik, föléled. Most már szép.

Komoly, szép férfiarc, fekete szakállban, magas homlok, ragyogó szemek. Mozdulatait kevély kecsesség tompítja.

Lépett kettőt, aztán visszafordult a nyitva maradt ajtó felé. Árny reszketett az ajtóban, körvonal rajzolódott le, alakot vett fel - feketekeztyűs kis kéz fogta a kilincset. Egy nő lépett be, kérdező tekintettel arcán.

Az utcán nyilván néhány lépéssel előrement a férfi. Nem akartak együtt lépni be a szobába, ahová elrejtőztek, bemenekültek.

A nő betette az ajtót, rátámaszkodott a kilincsre, hogy még biztosabban be legyen csukva. Lassan fordult aztán a férfi felé - egy pillanatra megbénult, úgy látszik, a rémülettől, hogy talán nem ő az... Szembenéztek, hosszú, fojtott, siket kiáltásban törtek ki:

- Te!

- Te!

A nő csaknem elájult. A férfi mellére dőlt, mintha vihar lökte volna oda.

Éppen annyi ereje volt csak, hogy karjaiba dőlhessen. A férfi két nagy, sápadt kezét láttam szétnyílni és begömbülten, a nő hátán. Ijedt dobogás lüktetett a szobában, mintha egy nagy, rémült angyal csapkodna szárnyaival, menekülve - úgy éreztem, a szoba kicsi e két embernek, bár tele volt sötétséggel.

- Nem láttak meg bennünket!

Ugyanaz a pár szó, amit előző nap, a két gyermek lihegett egymás felé.

A férfi szólt: „Jöjj.” A pamlaghoz vezette, az ablak mellé. Leültek a piros bársonyra. A karok láncá összezárult. És így maradtak, föléledve elemükben, az éjben és magányban.

Minő kezdet! Minő baljós jelek!

Azt hittem, mikor a házasságtörés gondolata feleszmélt bennem s a nő megjelent, riadtan s üldözötten, a küszöbön, hogy áldott és teljes gyönyörük tanúja leszek, vad, állati örömnek teljességét látom majd. De íme, a találka úgy hat, mint egy szívszaggató búcsúzás.

- Hát már örökké félni kell?

Alig tért kissé magához a nő, ezek voltak első szavai s aggódva nézett kedvesére.

Borzongott, összezsugorodva a sötétben, lázasan szorongatta és gyúrta a férfi kezét - keble megfeszült, karjai megmerevedtek. Látni lehetett torkát hullámozni, mint a tenger. Fogták egymást, de ölelésükbe félelem vegyült.

- Mindig félni... mindig félni... Nincs utca, napfény, semmi... Én, aki mindig fényt akartam, világos nappalt... - Az éjbe nézett ki és profilja áttetszően kéklott, míg ezt mondta.

Félnek. A félelem agyagformába ássa le testüket. Fél a szemük, a szívük, fél egész belsejük. A szerelmük is fél.

... A férfi arcán sötét mosoly; nézte a kedvesét és ezt dadogta:

- Rágondolsz... őrá...

Térdére könyökölve, öklével arcán, maga elé meredve, az asszony nem válaszol.

Igen felhevülten és megtörtén, összezsugorodva, mint a gyermek, a nő a távolba néz, valahová, valaki felé, aki nincs itt.

Válla meggörböd a kép előtt, mintha könyörögne, elfordított tekintettel, isteni visszfényében a képnek. Ő, aki nincs itt, ő, akit megcsalnak, ő, aki van. Ő, a megbántott, a megsértett, ő, az uralkodó. Ő, aki mindenütt ott van, ahol ők nincsenek, ő, ki elfoglalta a külső világot s kinek nevére fejet hajtának - ő, akinek zsákmányai mindaketten.

Éjszaka lett, mintha a szégyen és kétségbeesés borult volna e férfi és e nő fölé, kik eljöttek e szobába, elrejtteni mámorukat, mintha a sírba rejténék.

*

A férfi szólt.

- Szeretlek!

Tisztán hallottam a nagy szót.

Szeretlek! Megborzongtam e mély szó hallatán, a két, már-már egybeforrott ember ajakáról. Szeretlek! Ez a szó felajánl mindent, nyílt kiáltása ez a teremtné és a teremtnésnek. Szeretlek! Szemtől-szemben állottam a szerelemmel.

Majd úgy tetszett, az őszinteség elfoszlott az összefüggéstelen szavakból, amint a férfi kúszva közeledett a nőhöz. Mint aki meg akar szabadulni a szükséges bevezetéstől, igyekezett a lényeg felé.

- Egymásnak születünk, látod-e... Testvéri egyesség van a lelkünk között, aminek végzetesen diadalmaskodni kell. Nem akadályozhatják meg, hogy egymáséi legyünk, mintahogy nem tilthatják meg ajkainknak, hogy összetapadjanak, ha közeledni akarnak egymáshoz. Mit bánjuk a köznapi erkölcsöt, a társadalmi válaszfalakat... Szerelmünk a végtelenből és örökkévalóságból való.

- Igen, - mondta a nő, ringatózva a szavak hintáján.

De én, ki mélységesen figyeltem, tudtam, hogy hazudik, hogy eltévedt a szavak útvesztőjében... Bálvánnyá lett a szerelem, dologgá. Káromlás volt a végtelen és örökkévalóság hiú idézése ajkain, elcsépelte, mindennapi szólásmód.

Hétköznapi dolgokról beszéltek... A nő eltűnődött, aztán ingatta fejét, a mentegetőzés szavát ejtette; nem: az igazságot mondta ki:

- Nagyon boldogtalan voltam...

*

Mióta, istenem, mióta!... kezdte az asszony.

Ez a maga műve volt, költeménye és imádsága, ismételni a történetet, halkán és gyorsan, mint a gyóntatószéken... Egész természetesen áradt, átmenet nélkül - olyankor, mikor magukra maradtak, ez töltötte be egész lényét.

... Egyszerű volt az öltözete. Levette fekete keztyűjét, kalapját és kabátkáját. Sötét szoknya volt rajta, vörös derék, melyen aranylánc csillogott.

Harmincéves asszony, szabályos arc, gondozott, selymes haj - nekem úgy rémlett, mintha már ismertem volna valamikor s most nem tudnék ráismerni.

Magáról kezdett beszélni, hangosan, nehéz, nyomasztó múltját idézgette.

- Milyen életet éltem! milyen egyhangúság, üresség! Kisváros, ház, szalón, rendberakott bútorok, amik soha nem változtatják helyüket, mindmegannyi sírkereszt a temetőben... Egyszer el akartam húzni középről az asztalt... Nem ment.

Arca elsápadt, majd felragyogott.

A férfi hallgatta. Türelmes, megadó mosollyal finom arcán, melybe utóbb fáradtság és szenvedés vegyült. Igazán szép férfi volt, bár kissé zilált, nagy szemével, lelógó bajuszával, gyengéd, távolbanéző tekintetével. Ama szelíd lények közül való, kik sokat gondolkodnak és helytelenül cselekesznek. Azt hinnéd, fölötte áll a dolgoknak és mindenre képes... Szórazottan figyelt, vágyva és várakozva.

... És hirtelen, mintha fátyol hullana le szemeimről, meztelenül látom a helyzetet. E két ember közt áthidalhatatlan különbség van, végtelen diszharmónia. Oly világosan érzem, hogy a szívem összefacsarodik.

A férfit csak a vágy mozgatja - a nőt kínzó kényszer, hogy szabaduljon megunt életmódjától. Nem egyet akarnak, frigyük nem közös.

Nem egy nyelven beszélnek: nem ugyanazt értik, mikor ugyanazt mondják. E pillanattól fogva egyesülésüket lehetetlenebbnek éreztem, mintha soha nem ismerték volna egymást.

A férfi nem azt mondta, amit gondolt - ezt a hangján észre lehetett venni, dallamos hanghordozásán. Tetszeni akart a nőnek és hazudott. Nyilvánvalóan fölötte állt a nőnek - de amaz uralkodott rajta, a zseniális egyszerűségnek egy nemével.

... A nő elmúlt életének körülményeiről beszélt.

- A szobámnak és az ebédlőnek ablakából a térre lehetett kilátni. Középen kút állott, ennek az árnyékán figyeltem, mint egy óramutatón, hogy forog a nap a tér fölött, mely kerek és fehér volt, mint az óralap...

- A postás járta végig, naponta, gépiesen - a löporraktár kapuja előtt katona állt és nem csinált semmit... Aztán deket harangoztak. Emlékszem a lélekharangra - a nap közepét jelentette, tetőfokát az unalomnak.

- Nem történt semmi, semmi. Nem volt semmi a számomra. Nem volt jövő. Ha napjaimnak így kell folyniuk tovább, semmi nem választ el a haláltól - semmi, ó semmi... Unatkozni - az maga a halál! Az életem halott volt - és mégis élni kellett. Olyan volt, mint az öngyilkosság. Mások fegyverrel, vagy méreggel ölik meg magukat - én percekkel és órákkal tettem ugyan-
azt.

- Arany! - suttogja a férfi.

- Aztán látni, hogy szüli meg a reggel a napot s hogy vetéli el este... Féltem a haláltól és az a félelem volt egyetlen szenvedélyem... Gyakran, vizitálás közben, vagy éjszaka, vagy mikor hazamentem, az apácák kolostorának hosszú fala mellett, ettől a szenvedélytől borzongtam és remegtem!...

- De mi tartott vissza? Mi mentett meg e láthatatlan hajótöréstől, amit magam is csak időről-időre vettem észre? Körülöttem mintha összeesküdött volna az irigység, rosszakarát, lelkiismeretlenség... Minden, amit láttam, minden, amit hallottam, az egyetlen útra terelt, az én egyetlen szomorú utamra...

- Martetné, tudod, egyetlen barátnőm, két évvel idősebb nálam, azt szokta mondani, meg kell elégednem azzal, ami van. Azt feleltem neki: Akkor vége mindennek, ha megelégszünk azzal, ami van. Akkor a halálnak már nincs semmi dolga. Nem látod, hogy az a szó befejezi az életet? Igazán hiszel abban, amit mondasz?!... Ő azt felelte, hiszek. Ó, de undok nő volt!

- De nem volt elég az örökös félelem - a végén gyűlölni kezdtem az unalmat. Honnan került belém ez a gyűlölet? Nem tudom.

- Már nem ismertem magamra, nem voltam önmagam. Már azt se tudtam jóformán, hogy hívnak.

- Egy napon jól emlékszem rá (pedig nem vagyok rossz), gyönyörrel álmodoztam róla, mi lenne, ha meghalna a férjem, szegény jó férjem, aki sohase bántott - és ha szabad volnék, szabad!

- Nem tarthatott így tovább. Nem bírtam tovább az egyhangúságot, a pusztaságot, a megszokást! Ó, a megszokás, ez a legborzasztóbb - az éjszaka feketesége ragyogó fény ehhez képest...

- A hit? Nem a hit tölti be napjaink ürességét, hanem az életünk maga. Nem kételyekkel és nem gondolatokkal kellett küzdenem - csak önmagammal.

- Akkor aztán megtaláltam az orvosságot.

Csaknem rekedten kiáltotta ezt:

- Rosszat, rosszat kell tennem! Bűnt, az unalom ellen, árulást, hogy a megszokás láncát letépjem. Rosszat, hogy felfrissüljek, hogy más legyek, - hogy jobban tudjam gyűlölni az életet, mintahogy az élet gyűlöl engem, - rosszat, hogy ne kelljen meghalnom.

- Találkoztam veled - verseket írtál és könyveket - más voltál, mint a többiek, a hangod remegett és sejtette velem a szépséget - és mindenekfölött, itt voltál az életemben, szemtől-szembe velem - csak ki kellett nyújtani a kezemet. Akkor megszerettelek, minden erőmből - ha ezt szerelemnek lehet nevezni, szegény kicsikém!

Halkan és gyorsan beszélt most, elfogultan és lelkesen és kedvesének kezével játszott, mint valami kis tárggyal.

- És te is... te is szeretted, természetesen... És amikor egy nap besurrantunk a szállodába - először - úgy éreztem, mintha az ajtó magától nyílt volna ki s megköszöntem magamnak, hogy fellázkodtam s letéptem magamról sorsomat, mint egy ruhát...

- És aztán! A hazugság - amitől szenved néha az ember, de amit nem vet meg, ha tűnődik rajta - a kockázat, a veszély, mely megadja ízét az óráknak - a bonyodalmak, melyek megsokszorozzák az életet - a szobák, rejtekhelyek... fekete cellák, amikből eltűnt régi napom...

- Ó... - sóhajtott.

Úgy sóhajtott, mint aki nem lát már hasonló szépséget maga előtt, miután vágyai teljesültek.

*

Összeszedte magát.

- Hát így vagyunk... Ó, talán én is hittem egy-egy pillanatig, holmi mennykőcsapásban, holmi természetfölötti és végzetes vonzalomban, a verseiden át... De a valóságban - most már tudom - összeszorított ököllel és behúnyt szemmel jöttem hozzád.

S még hozzátette:

- Sokat hazudunk a szerelem kedvéért. Majdnem soha sincs úgy, mint ahogy mondjuk.

- Lehet, vannak magasztos választások, nagyszerű megértések férfi és nő között. Nem mondom, hogy nem lehetséges efajta szerelem. De mi nem ilyenek vagyunk. Mi soha másra nem gondoltunk, csak önmagunkra. Jól tudom, hogy szerelembe estem veled. Te is, hasonlóképpen. De a te számodra van egy vonzóerő; ami nekem nem adatott meg - én nem ismerem a szerelem örömét. Látod, vásárt csinálunk egymással - az egyik örömet ad a másiknak, a másik egy álmot, cserébe. Ez nem szerelem.

A férfi félig elutasító mozdulatot tett; nem akart most beszélni. Mégis, gyengén ellenkezni próbált.

- Mindig úgy szokott lenni, a legtisztább szerelemben is. Az ember nem léphet ki önmagából.

- Ó, - mondta a nő kegyes ellenkezéssel, aminek élénksége meglepett - azért az nem ugyanaz, ezt ne mondd, ezt ne mondd!

Úgy éreztem, határozottan bánat borongott a hangjában, tekintetében - új álomnak álma.

Megrázta a fejét, hogy szétfoszoljon ez az álom.

- Milyen boldog voltam! Ujjászülettem, megfiatalodtam. A nagylelkűség öröme elfogott. Emlékszem, azelőtt nem mertem kidugni ruhám alól a lábam hegyét - szégyeltem arcomat, kezeimet, nevemet.

*

Akkor a férfi emelte fel a vallomások elejtett fonalát s egyesülésük első napjairól kezdett beszélni. Szavakkal akarta cirógatni a nőt, mondatokkal hálózni be, emlékekkel ölelni át.

- Mikor először maradtunk magunkra...

Az asszony ránézett.

- Az utcán volt, egy este. Karonfogtalak. Egyre jobban rámnehezedtél. Egyre jobban éreztem testem súlyát. Nyüzsgött körülöttünk a világ, de a mi egyedüllétünk szétterpeszkedett. Pusztasággá vált minden... Úgy éreztem, mintha a pusztta tengeren járnánk...

- Ah, igen, - szólt a nő. Milyen jó voltál. Ezen az estén egészen más volt az arcod, nem olyan, mint máskor.

- Erről-arról beszélgettünk, míg te hozzámsimultál, mint egy virág, és ismerősökről tettél megjegyzéseket, napfényről, meg hogy hűvös az este. De tulajdonképpen arról beszéltél, hogy eljössz hozzám... Éreztem a vallomást szavaidon keresztül.

- Ó milyen nagyszerűek is a kezdődő dolgok! A kezdésben soha sincsen kicsinyesség...

- Egyszer, mikor a kertben találkoztunk s én elkisértelek a külvárosba. - Oly csendes, nyugodt volt az út, rettegünk, hogy lépteink felzavarják a természetet. Mozdulatlan gyöngédség lassította haladásunk. Lehajoltam és megcsókoltalak.

- Itt, - mondta a nő.

Ujjával nyakára mutatott. Mintha fénysugár ütött volna arra a helyre.

- A csók fokról-fokra sülyedt... Az ajkaidhoz ért, megállt... először csalódva, másodszor félve, hogy csalódik... Egyszerre érezni kezdtem a szám alatt...

Egészen halkan:

- A te szájad kinyílt és felhasadt...

A nő lehajtja fejét és látom száját, a harmatos rózsabimbót...

- Milyen szép volt mindez, - sóhajtja - a leskelődés, örködés börtönében, amiben éltem!

Mintha, tudattalanul vagy tudatosan, szüksége volna az emlék izgatására. A régi drámák és veszedelmek felidézése felfrissítik szerelmét. Ezért mesélteti el magának mindezt.

S a gyengéd őrzöngés felé tereli őt a férfi. Az első izgalom támad fel, szavaik a legvonaglóbb emlékeket keresik mielőtt tetté váltanák őket.

- Milyen szomorú volt, mikor másnap, azután, hogy enyém voltál, nálad voltam és vendégeid voltak - és ott voltam, az emberek közt, elérhetetlenül. Halk háziasszony, mindenkire egyformán kedves, köznapi szavakat ejtettél és kiszolgáltattad mindenkinek - másoknak úgy, mint nekem, - szépségedet.

- Zöld ruha volt rajtad, friss színű szövet... tréfálództál rajta... Eszembe jutott, ahogy elhaladtál mellettem s én nem mertelek még szemmel se követni, hogy őrzöngtünk első elragadtatásunkban... és azt mondtam magamban: „Nyakam köré vettem meztelen lábainak óriás nyakláncát - karjaimba fogtam lenge és megdermedt testét és vérig dédelgettem - és cirógattam.” Nagy diadalérzés volt és nem volt mégsem az, mert hiszen most is vágytam rád és nem kaphattalak meg. Ami volt, lesz megint, és mégis, bár minden kincsed az enyim volt, abban a pillanatban szegény voltam. S ami pillanatnyilag nem a miénk, vajjon lesz-e még az?

- Nem, nem, - sóhajtott az asszony, az emlékek és gondolatok és egész lelkének növekvő szépségében - a szerelem mégsem az, aminek mondjuk. Engem is megrázott az aggodalom. Hogy kellett rejtőzni, álcázni minden jelét a boldogságnak, sietve elzárni szívembe! Az első napokban nem mertem elaludni, félve, hogy nevedet mondom ki álmomban és gyakran, lerázva az álom aléltságát, felkönyököltem s erőszakkal nyitvatartott szemekkel virrasztottam hősiesen szívem fölött.

- Félttem, hogy felismernek. Félttem, hogy észreveszik a tisztaságot, amiben megfürödtem. Igen, a tisztaságot. Ha életünk közben egyszer ráésszélünk az életre, új ragyogást látunk a napban s újjászületünk - ezt én megtisztulásnak nevezem.

*

- Emlékszel az ájult futásra, fiakkerben, Páris utcáin - mikor észrevett s gyorsan másik kocsiba ugrott, hogy utóljérjen bennünket?

A nő önkívületben rázkódik össze.

- Ó, - suttogta - borzasztó volt!

A férfi hangja reszket, szívdobogása vegyül a szavakba.

- Te az ülésen térdelve, a kocsi hátsó kis ablakán kémlelődtél ki, míg én a tested imádtam, kezeim elvesztek benned... és te suttogtál. - „Közeledik... Elmaradt... Utólér... Már nem látom... Elveszett...”

Egyetlen mozdulatban az ajkuk összeforr.

A nő mondja, mint egy lihegés:

- Ez volt egyetlen esetem, hogy örömöm volt...

- Mindig félni fogunk... - mondja a férfi.

A szavaik közelednek, összetapadnak, suttogássá változnak és csókokká. A férfi szomjazik, magához vonja a nőt, minden erejével. Kezüik megbénul, egész életük ajkukra tolul. S minden elmosódik a vágyban, amit a bűn emléke idézett fel.

Igen, fel kellett támasztani a multat, hogy szeretni tudják egymást - minden részletet össze kellett hasonlítaniok, hogy szerelmük meg ne semmisüljön a megszokásban - mintha, porban és homályban, fagyosan elcsendesedve, máris megadnók magunkat az öregségnek és a halálnak.

Ölelik egymást. Arcuk két sápadt foltja összefolyik. Már nem tudom megkülönböztetni őket egymástól s mégis egyre jobban látok, észreveszem az egyesülés mozdulatát.

Bezárkóznak az éjbe, zuhannak, zuhannak az árnyba, az örvénybe, amit kerestek: a mélybe, amire e földön könyörögve vágnak.

A férfi dadogja:

- Mindig szeretni foglak.

De a nő és én tudjuk, hogy hazudik, mint az imént - minket nem téveszt meg. De mit törődünk vele.

Ajkaival a férfi ajkán, a nő ezt súgja:

- Mindjárt itt lesz.

Mennyire nem egyek! Mennyire csak a kétségbeesésük közös... De erőlködésük, hogy egyesüljenek, úgy látszik, sikerül.

A komor ünnep közeledésének pillanatában a nő, felségessé válik, mosolygó és siró arcán megadás és fölény ömlik el.

Már nincsenek szavak, - elvégezték hivatásukat. A csöndben és hőségben viharzik le a hús szertartása - sóhajok, félszeg mozdulatok, a szöveteknek szinte emberi nesze...

A nő áll e percben - félig le van vetkőzve, fehéren ködlik át a homályon... Ő vetkőzik, vagy a férfi vetkőzteti?... Széles combjait látni, ezüstös hasát, mint holdat az éjszakában... Fekete, vastag vonal fogja át a hasat: a férfi karja. Tartja, szorítja a nőt, görcsösen kapaszkodva a pamlagba. És szája ama másik szájhoz közeledik... szörnyűségesen gyengéd csókban. A sötét alak ott térdel a halvány test előtt - magasról néz le reá a nő, széles pillantással.

Aztán sugárzó hangon suttozja:

- Vedd el... Végy el mégegyszer, mint már annyiszor... A testem az enyém és odaadom neked... Nem! Nem az enyém, - csak arra való, hogy neked örömet okozzon!

A férfi most térdére emelkedik... Ugy látszik, a nő meztelen, - nem látom tisztán a vonalakat és formákat. De a feje hátrabilen az ablak fényében és láttatja arcát, csillogó szemeit - szája is fénylik az arcán, mint a szerelem csillaga.

A férfi magához szorítja. Közös beleegyezésük mellett is egy neme a küzdelemnek indul meg, - rendkívüli felhevülés, szent és eszeveszett - s bár nem láttam, tudtam a pillanatot, mikor egyesültek.

... A hosszas mozdulatlanságban izmaim megtörtek, vállam fájt, de csak lapultam tovább a falhoz, tekintetemet a nyílásba fúrva - keresztrefeszítettem magam a kegyetlen s ünnepélyes látvány öröméért. Egész testemmel átöleltem a látomást. S a fal visszaverte szívem dobogását.

... A két összefonódott lény remegett, mint két összekuszálódott faág. Törvényeken túl, túl mindenen, a szerelmesek őszinteségén is, a mámor befejezte remekművét. S felismertem, hogy isten se tudná feltartóztatni, hacsak meg nem öli őket, azt, aminek történnie kell - oly vad, oly heves, oly végzetes volt ez az utolsó mozdulat. Senki és semmi nem tartóztathatja fel - s kételkedni kezdtem isten hatalmában, sőt létezésében is.

Az összekeveredett testből a férfi felemelte fejét, visszavetette - elég világosság esett rá, hogy láthattam ezt az arcot, nyitott szájjal, szaggatott nyögésben, várakozva a gyönyörre.

S az beállott: túláradón, hallatlanul. Éreztem közeledtét, mint egy nagy eseményét.

Négyig számoltam. Ez idő alatt nem vettem le tekintetemet a férfi arcáról. Egyik kezével a levegőt hadarta, belseje tajtékot hányt. Merev mosolyba fitorul el az arc, elsötétül a vértől, isteni vértanúhoz hasonló, fetrengő s elragadtott arkangyalhoz. Apró, csodálkozó kiáltásokat hallat, mintegy elvakítva valami váratlantól és nagyszerűtől, mintha nem remélte volna, hogy ilyen szép lesz, álmélkodva az öröm csodájától, amit teste magábanfoglalt.

E pillanatban ömlenek össze. A nő talán nem érez örömet, de látni lehet, élvezni a másik boldogságát - kimondhatatlan csudája a női léleknek.

- Boldog vagy?...

Az a csodálatos érzésem volt, mintha hozzám intézné e szavakat... Csaknem úgy is volt. Igenis, én voltam közelebb meztelen szájához, hozzám beszélt.

Égnek emelt tekintettel, még odaláncolva a nőhöz, feleli:

- Esküszöm, hogy ez minden a világon!

Aztán - rögtön utána, mintha érezné, hogy a boldogság beteljesült s már csak emléknek él, hogy az elragadtatás pillanata tovaszállott s hogy elhagyja őket a csalóka mámor, a nő csaknem panaszosan szól:

- Áldott legyen az a kevés mámor, ami a miénk!

Szomorú kiáltás, első jelzése a zuhanásnak, káromló imádság, de imádság!

A férfi gépiesen ismétli:

- Minden a világon!

... A hús szobra elernyed. A férfi betelt. Láttam, hogy bánat és megbánás marcangolja őt, - a nő ezt nem érezte, belőle nem ürült ki oly hirtelen a mámor.

De azt érezte, hogy csak ez volt az, amit a férfi már az imént akart és keresett és hogy vágya beteljesült... Eljön a nap, gondolta, amikor az övé is véget ér s hogy az újrakezdett sors nem ér többet a réginél...

S abban a pillanatban, mikor csaknem alkotó víziómmal követtem arcukon a gyász visszatérését - mikor a levegő még rezgett a szótól „Minden a világon!” - a férfi felnyögött:

- Ó - ez semmi! semmi!

Idegenül, a gondolatnak ugyanazt az útját futották be.

... Még egész testével hozzátapadt a nő s már láttam tekintetét, elferdült nyakkal, az óra, az ajtó, a távozás felé fordulni. Majd, hogy kedvese szája ott volt még az övé mellett, gyengéden elvonta arcát (csak én láttam) a rosszérzés könnyű rángásával, csaknem undorral - a lehellet elől, melynek ízét megváltoztatták a csókok, amiket csak az imént temetett beléjük, mint egy sírboltba.

S most, szegény szájával, magáramaradottan mondja ki a választ arra, amit a férfi még az imént mondott.

- Nem, nem fogsz szeretni mindig. El fogsz hagyni. De én azért nem bánok semmit és nem fogok megbánni soha. Ha majd visszatérek a nagy szomorúságba, nem fog már annyira kinozni - azt mondom majd magamnak, „szeretőm volt!” s egy pillanatra boldog leszek.

Az nem akar, nem tud már válaszolni. Dadog.

- Miért kételkedik bennem...

De mindketten az ablak felé fordulnak. Félnek, fáznak. Odalent, a két utca odvában az alkonynak egy visszamaradt foszlánya menekül, letűnt dicsőség hajója.

Az ablak élni kezd. Rámerednek, fakón, végtelenül. A test émelyítő feszülése, a kurta és tisztátalan mámor után, megtörve nézik a látomást, a makulátlan kékséget s a fényt, mely nem vérzik. Aztán egymásra esik a tekintetük.

- Látod... itt maradunk... mondja a nő ... és nézzük egymást, két szegény eb!

Elengedik egymást a kezek, a testük lelohad egymásról. Elhúzódnak. E mozdulattól a nő a pamlag sarkára kerül.

A férfi, egy széken, bús arccal, szétvetett lábakkal, rendetlen ruhával, halkan liheg, a holt és megfagyott öröm szennyében.

Szája kinyílt, arca összehúzódott - a szemgödör s az állkapocs egymás felé közeledik. Pár perc alatt megsoványodott, az örök csontváz átdereng a testén. Fájdalmas és nyomasztó erőlködés árad belőle. Mintha némán sikoltana, a sötétség porának mélységében.

S most végre hasonlítanak is, a dolgok között - hasonlít nyomoruk és hasonlít arcuk: az emberi arc.

... Nem láttam őket tovább az éjben. Elmerültek, beléfűltak. Csalatkoztam, hogy eddig is láttam. Úgy látszik, testöknek és lelköknek forró tumultusa valahogy bevilágította őket.

*

Hol van az Isten, hol van az Isten? Miért nem lép közbe a szörnyű, visszatérő válságok percében? Miért nem akadályozza meg valami csodával a szörnyűséges csodát, hogy akit imádunk, hirtelen, vagy fokonkint, megvetetté válik? Miért nem kíméli meg az embert álmainak csendes eltemetésétől - s ama gyalázatától a kéjnek, mely kivirul az ő testéből s visszahull reá, mint a nyál?

Talán, mert ember vagyok, mint ezek itt, mint a többiek - talán mert az, ami bestiális és heves, e pillanatban jobban leköti figyelmem - talán azért ejt kétségbe a húsnak e szánalmas összeomlása.

„Ez minden!...” „Ez semmi!” A két kiáltás visszhangja még dübörög füleimben - halkan és csendesen mondták pedig, nem bömbölve, alig hallhatóan - mégis, ki méri fel a kietlen távolságot, ami elválasztja őket?

Ki méri fel, ki tudja? Az emberi fajta fölött kell állani, mint nekem, - közöttük és kívülük, látni a mosolyt, hogy változik át halálos lárva képébe, az öröm betelését, a rajongás össze-

omlását. Mikor benne vagyunk az életben, mindezt nem látjuk, nem tudjuk: vakon megyünk egyik végtől a másikba. Az, aki e két kiáltást hallotta: „minden!” és „semmi!”, elfeledte az elsőt, mikor a második magával ragadta.

Ki méri fel? Mit szavak, mit szokások, - a tehetség és lángész megáll a megismerés küszöbén, melyre a nagy „tilos” vagy írva. Versben kell elmondani, remekműben, mélyére hatolni, kimutatni a remény teremtő erejét, a vágyat, mely felragyogásának pillanatában átformálja a világot, feldönti a valóságot.

Milyen alamizsnát adjak e két szeretőnek, ha mámoruk újból halott lesz egyszer, - milyen alamizsnát, ennél gazdagabbat? Hiszen közös történetükben ez a jelenet nem lesz az utolsó. Ujrakezdik, mint mindenki, aki él. Ujrakezdik, egyik a másikon, megkísérlik átlépni az élet hanyatlását, - megpróbálnak lángolni megint, nem meghalni - megint összekeverik testüket, hogy megkönnyebbülést és feloldást találjanak... Elragadja őket megint a halálosan nagyszerű vonaglás: a bűn erejével, mely hozzátapad a húshoz, mint foszlánya a húsnak. S elragadva álmuk rajongásától, a vágy géniusza elsöpri megint a kételkedést, felmagasztosítja az alacsonyyságot, a bűzt illatossá varázsolja, megszenteli testük legsötétebb, legocsmányabb részeit, egy pillanatra az élet legnagyobb vigasztalását nyújtja nekik.

S ha majd látják, hogy hasztalan próbálták a végtelen szerelmet önteni vágyaikba, meg lesznek verve, megint nagyozolásukért.

Ó, nem bántam meg, hogy kilestem az egyszerű és szörnyű titkot: úgy lehet, egyetlen dicsőségem, hogy megértettem az első igazságot, mely szomorubb és nagyszerűbb, mintahogy eddig hinni tudtam.

VI.

Minden elhallgatott. Elmentek: másutt rejtőztek el. Uglátszik, jön a férj: nem vettem ki világosan szavaiból. Mit tudom én, miről is beszéltek!

Magános a szoba... Én a magaméban kóválygok. Mintegy álomban mult el az ebéd. Az utcára mentem, vonzott a tömeg.

Meredek, csukott házak. Jönnek-mennek a járókelők - falak és arcok mindenütt.

Kávéház. Heves fény hívogat, hogy belépjek. Tetszik nekem a mesterséges ragyogás, magamhoz térít s egyben nyugtalanná tesz. Leülök s félig becsukom a szemeimet.

Egyszerű, csendes, gondtalan emberek, nem érzik, mint én, mintha valami elvégezni való dolguk volna.

Festett arcu leány ül telt pohár előtt, jobbra-balra nézeget. Térdeiről kutyuska nyujtogatja kis fejét a márványasztal széle fölé - mulatságosan koldulja ki urnőjének az arramenők tekintetét és mosolyát.

Ez a nő érdeklődni kezd irántam. Látja, hogy senkit se várok, semmit se várok.

Egy szó, egy mozdulat elég, s ő, kinek mindenki jó, idejönne, mosolyogva egész testével... De nem, én nem erre vágyom. Ehez nagyon is egyszerű vagyok. Nincs szükségem nőre. Ha a szerelem érintése felizgat, ennek nem buta ösztön az oka, de egy nagy eszme sejtése.

Odajön hozzám. Nem tudja, ki vagyok! Elfordulok. Mit nekem a gyors és durva mámor, az egész nemi komédia! Láttam már nőket és férfiakat s jól tudom, mit cselekesznek.

A kávé és dohány langyos illata elbágyaszt. Zajok... tányércsörömpölés... az ajtó nyílása és becsapódása... egy kártyás felkiáltása... egymásba olvad. Az arcokra zöldes visszfény esik. Az én arcom bizonyosan más, mint ezeké itt... rajta van a látottak nyoma s a vágy, hogy még többet lássak.

... „Arany”-nak nevezte. Nem tudom, így hívják-e a nőt, vagy csak becézte ezzel a szóval. Nem tudom a nevük, nem tudom a részleteket, semmit se tudok. Az emberek a belsejüket fordítják ki előttem, az élet mélységét búvárlom, de a felületéről nem tudok semmit. Erőlködnöm kell, hogy közöttük járjak, hogy elvegyüljek az emberek közé, hogy leüljek e nyilvános helyen s elkérjem, amire szükségem van.

... Egy pillanatra úgy rémlett az imént, mintha a szálloda egy lakója ment volna el a kávéház ablaka előtt. Visszahuzódtam az ablaktól. Nem tudok fecsegni, kerülgetni erről meg arról - majd később, majd máskor. Fejem az asztalra hajtom. Hajamba markolászó öklökkel könyökölök, hogy a véletlenül arrajáró ismerősök ne ismerjenek meg.

*

Járálok az utcán. Egy nő megy el mellettem. Gépiesen követem... Félvilági nő, kék costume, nagy, fekete kalap, - oly választékos, hogy félszegen hat. Elég ügyetlenül emeli szoknyáját, kicsiny lábán finom félcipő, áttört fekete harisnya... Másik jön, szembe velem... szenvedélyesen a szemébe nézek... Asszonyok nyüzsögnek, szívem ébredezve dobogni kezd!

Kíváncsiság? Nem, vágy. Az imént még nem vágytam rájuk, most megint felkavarnak... Megállok... Olyan vagyok, mint mások... éhes és mohó... [és a szürke utcán, melyen célta] lanul ballagok előre, női testek vonzanak magukhoz.

... Elképzelem meztelen testét e kicsi nőnek, ki itt a közelemben, a falakhoz dörgölődzik... Kicsi lábai vannak, vállán csipkekendő. Csomagot cipel. Siet és gyermekesen előredől, mintha el akarná hagyni önmagát. E szegény, szürke kis nő belső ragyogása feltárul előttem a vetkőzés lágy gomolyában... Kibontott hajjal képzelem el, ragyogva a nagy mosolyban, melyet most elrejt komoly kis arcán.

Pillanatra meggyökerezetten állok meg. A kísértet tovatűnt. Jó, hogy nem nézett rám. Görcsöt érzek az arcomon, mely eltorzít, megváltoztat.

Egy villamos kocsi tetején fiatal leány ül - kigömbölyödik rajta kissé felemelt ruhája... Alulról egészen belé tudnék hatolni tekintetemmel. De a kocsik zürzavara elválaszt bennünket. Tovaillan a villamos, mint a lidérc.

Tele van az utca szoknyákkal, amik suhognak és röpködnek és gomolyognak, oly könnyűek és oly könnyen emelkednek - szoknyák, amiket felkapnak a nők és mégse kapnak fel.

Egy kirakat hosszú és keskeny tükrében meglátom magam, kicsit sápadtan, lesütött szemekkel. Nem egy asszony kell nekem, hanem mind, együttvéve s egyenkint keresem őket. Jönnek és eltűnnek, miután egy pillanatig mintha felém közeledtek volna.

Végre, legyőzve, engedelmeskedtem a vakesetnek. Utánamentem egy nőnek, aki a sarkon lesett rám. Aztán egymás mellett mentünk, darabig. Nehány szót váltottunk, hazakisértem. A folyosón, míg kinyitotta az ajtót, lángoló, szent reszketés rázott meg. Aztán megadtam magam a fájóan banális jelenetnek. Gyorsan estem át rajta, mint egy zuhanáson.

Megint a járdán vagyok. Nem nyugodtam meg, mintahogy reméltem. Végtelen nyugtalanság kuszálja össze elmém. Nem látom tisztán a tárgyakat - mintha messzebb volnának és megszorodtak volna.

Mi történt? Fáradtan leülök egy padra, önnön súlyom kimerített. Esni kezd. A járókelők sietnek, eltűnedeznek - aztán csepegni kezdenek az esernyők, sírnak a csatornák, fénylik a járda, az eső nyomában elterül a csend... Az az én bajom, hogy amiről álmodom, erősebb és hatalmasabb, semhogy el tudnám viselni...

Boldogtalan, aki arra vágyik, amije nincs! Igaza van, nagyon is igaza van - de a természet kitagadta őt. Az egyszerűek, a gyengék és aláztosak gondtalanul mennek el amellet, ami nem számukra teremtetett - gyanútlanul fogadnak el mindent (s még a kicsiny lelkek is percről-percre vágnak kicsiny dolgokra!). De a többi, de én!

Akarni azt, ami nem az enyém, rabolni! Elég nekem látni néhány önmagában küzködő lelket, hogy azt mondjam: ime, úgy forognak, oly biztosan, mint a földgolyó a maga pályáján!

Ó jaj, nemcsak megismertem ezt a borzasztó egyszerű dolgot, de a kerékfogai közé is kerültem! Megfertőztek engem, - vágyam megnő és kiterjed - élni akarom valamennyi életet, ránehezenni valamennyi szívre. Mindenki, aki nem az enyém, elhuzódik tőlem - egyedül vagyok, elhagyatva!

S a padhoz ragadva, esőfátyolában a puszta utcának, míg ver a zápor s én hajlékot keresve huzódom össze - szerencsétlen vagyok, mert mindent szeretek, mintha nagyon is jó volnék.

* A nyomtatott kiadás egy sornyi szöveghiánya az eredeti francia szöveg alapján lett pótolva! (az elektronikus változat szerk.)

Ó, látom már, érzem már a büntetést, amiért az emberek titkába hatoltam. Azzal bűnhődöm, amivel vétkeztem. Enyém a nyomorúság, amit másokban olvastam. Bűnhődöm minden titokban, mely hallgat, minden asszonyban, aki elmegy.

A végtelenség nem az, aminek hiszik. A legendák, vagy remekművek hőseinek költői lelkébe vetítik a végtelent: feldíszítene a végtelennel, mint valami színpadi jelmezzel, holmi regényes Hamletet... A végtelen pedig ott él, abban az emberben, kinek bizonytalan képét egy kirakat tükre dobta felém, bennem, úgy, ahogy látható vagyok, szokott arcommal, közönséges nevemmel, ki mindent akarok, ami nem az enyém... Mert semmi ok rá, hogy ennek vége szakadjon... lépésről-lépésre így haladok a végtelenség keréknyomain, s a láthatár nélküli bolyongás hasonlatos a csillagokéhoz, az űrben. Felemelem szegény szemeimet feléjük. Szenvedek. Ó, ha hibát követtem el, a lehetetlen zokogó vágya megvált engem! De nem hiszek a megváltásban, ebben az erkölcsi és vallásos szófiában. Szenvedek és kétségtelenül olyan vagyok, mint a vértanúk.

Kell, hogy beteljesüljön a vértanaság, egész siralmas kálváriája - kell, hogy tovább tűnődjem, figyeljek. Időm elvész a térben, a világban. Visszatérek szobámba, mely megnyílik előttem, mint egy élőlény.

*

Két üres nap, nézek és nem látok.

Sietve végzem el néhány dolgomat, s nem minden fáradtság nélkül elérem, hogy pár pihenőnapot szerezzek, hogy megfelelkezsem magamról.

Négy fal közt vagyok, lázas csendben, dologtalanul, mint a rab. A nap nagyrészt járhalok, a fal nyílását figyelem, nem merem elhagyni őrhelyem.

Hosszú órák tűnnek el - este aztán megtörve bocsátom el fáradhatatlan reményem.

A második nap éjszakáján hirtelen felriadtam. Borzongva fedeztem fel, hogy nem vagyok szűk ágyamban. Szobám hideg volt. A fal mellett álltam; imbolygó ujjaim alatt fagyosan és holtan meredt a fal.

Benéztem. Holdfény ömlött a szomszéd szobába, amelynek táblái nem voltak betéve, mint nálam. Ott maradtam, azon a helyen, még álmittasan, megbűvölve a kék, hűvös ragyogástól, csak a hideget érezve... Semmi... oly egyedül voltam, mint valaki, aki imádkozott...

Végre vihar tört ki, mely már egész nap fenyegetett. Nehéz csöppek estek, hosszan zengtek a szelek a térben. Dübörgő dörgések rázták az eget.

Percről-percre erősödött az eső - a szél szelídebben s kitartóbban fútt. Felhők takarták el a holdat. Körülöttem vaksötét lett.

A kandalló párkánya megremegett, azután csend lett. S anélkül, hogy tudnám, miért ébredtem fel, ottmaradtam egész éjszaka a fal mellett.

*

Akkor, a sötét térben, könnyű nesz suhant...

Talán a vihar távoli zugása... Nem... a közelemben suttognak... suttogás, vagy léptek zaja...

Valaki... valaki van itt... Végre! Az ösztön, mely kivetett ágyamból, nem tévedett...

Kétségbeesetten erőlködtem szemeimmel, - de a sötétséget nem lehetett átfúrni. Alig derengett az ablak a sűrű mélységben, azt is csak éppen hogy sejtettem.

*

Ujabb nesz, most kissé nyújtottabb...

Léptek, igen, léptek... Valaki jár... sóhaj, tárgyak elmozdítása, futó hangok érthetetlen megállásokkal szakgatva...

Kétkedni kezdtem... Azt kérdeztem magamtól, nem fülzúgás tévesztett-e meg, tulajdon szívem zakatolása.

De most emberi hang ütött meg istenien.

*

Mélyről jött, s mily különösen egyhangú, e hang! Mintha litániát mondana, vagy egy költeményt. Visszafojtottam lélegzetem, nehogy elröppenjen megint a közeledő élet...

... Megkettőződött a hang... Beszélgetés... Valami mély szomorúság volt ebben, mint minden fojtott suttozásban - a zene szomorúsága...

Kétségtelen, két szeretővel van ismét dolgom, kik néhány órára a lakatlan szobába menekültek. A színtelen szakadéokban két élőlény keresi egymást.

Kutattam az elveszett párt. Figyelmem erőlködve tapogatózott két test körül. Hiába. Az éj benyomult szemeimbe, megvakított. Minél jobban feszegettem, annál jobban fájt. Egy pillanatra mégis mintha egy alak rajzolódott volna nagyon sötéten az ablakra... Megállt... Nem... csak az éj... a mozdulatlan sötétség... mint egy bálvány... Kik ezek, ezek az élők, mit tesznek, hol vannak, hol vannak?

*

S hirtelen a sötét tömegből kivehető szó, emberi szó emelkedett fel. Ez a szó: „Még!”

„Még!” a husukból, a testükből szakadt ki ez a szó. Végre elárulták magukat. Meztelen arcukat véltem látni a ködben.

Aztán, a dadogó erőlködésből, a küzködő zavarból másik szó tört elő, fojtott és boldog hang:

- Ha tudnák!

És valaki ismételte ezt, egyre halkabban, míg csönd nem lett.

Aztán megint, hangosabban, kitörő nevetéssel. Csók zaja, mindent betöltő. Az összeszorult homály mélyéből úgy merült ki ez a csók, mint egy látomás.

*

Villám gyúlt ki, a pillanat egy töredéke alatt a szoba világos lett, aztán visszahullott rá az éj.

A villamos fény felemelte szemhéjaim, melyeket ösztönszerűen félig lehunytam. Elvakultam és nem láttam semmit. Elbújtak valami sarokba, még a sötétségben is elrejtőztek?

Ugy látszik, nem vették észre a nagy villámot. Kétségbeesetten és szabályosan, ugyanazok a szavak, de mélyebben, ritkábban, elveszően.

- Ha tudnák! Ha tudnák!

És én hallgattam a szót, fölébük hajolva, szent figyelemmel, mintha haldoklókat figyelnék.

*

Honnan ez örök félelem, ami megrázta őket s amitől szájuk vonaglott? Minő vak kényszer, hogy egyedül, elrejtve legyenek - s hogy e szegény szavát az elragadtatásnak ismételjék, mintha segítségért kiáltanának - minő aljasságot követtek el, minő bűn mocskolja be ölelésük?

Éles nyilalást éreztem szívemben. A két hang nagyon is hasonló. Értem már - két nő ez, két szerető, kik az éjben egyesülnek különös módon!

*

Ó! hallgatózom... Soha még így nem hallgatóztam, összekulcsolt kezekkel, repedő szemgolyóval sürgetem a két sötét szeretőt, kik az árnyas ágyba dobták magukat...

Érzem, hogy megremegtető apoteozis ragadja őket magával.

- Isten lát! Isten lát! - dadogja az egyik száj.

Istenre van szükségük, isten kell, hogy lássa őket, hogy megszépüljenek - mint az elhagyottak, segítségül hívják az istent.

*

... Talán nem is két nő. Mintha az egyik hang mélyebb volna. Hallgatózom, összehasonlítok, összeállítom a hangfoszlányokat, erőlködve, hogy biztosat tudjak.

Aztán tisztán kiveszem a forró könyörgés szavát, halkan sürgető hangon, két nedves, elfúló, csókokban vérző szájról:

- Akarod, akarod?

A kérdés remegve várja a választ, egy egész élet kérdezi, mely szétnyílt és megmerevedett.

Szárnyakon lebeg a válasz.

- Akarom.

- Ah!... dadog a másik test.

Mily titkos és rendellenes módot kísérelnek meg, hogy ismerjék és érintsék egymást, mily alakot vett fel a pár?

Mily alakot? Mit törődik a szerelem ezzel!

Szeretik egymást: a többi nem fontos. Fajtalanok, vagy normálisak - áldottak, vagy átkozottak - szeretik egymást és birják, ahogy e földön lehetséges.

Elbújnak, forgolódnak a sötétben, mint a szemfedő leple alatt, börtönbe zárják magukat, gyűlölik a napfényt, mint a tisztességet és a békét. „Ha tudnák!” ezt kiáltották, sírták és nevettek - most magányukat ünneplik, korbácsolják és dédelgetik egymást. Kidobta őket a törvény és a természet - az egész rendes élet, mely áldozatból és semmiből áll. Egyesülni akarnak - márványhomlokuk összekoccan. Mindegyik tulajdon testével van elfoglalva, mindegyik úgy véli, hogy lélektelen testet szorít magához. Ó, mit törődnek nemükkel, mikor kezük tapogatva keresi az eltemetett kéjt, mikor szájuk tépheti egymást és vak és néma szívük dobog.

Minden szerető egyforma. Vakeset az, ami elragadja őket... Meglátják egymást s az arcvonások egymás felé kergetik őket - fanyar elfogultság teszi ragyogóvá egyiket a másik előtt, mint valami tébolyban - hisznek az ábránd valóságában - egy pillanat alatt valósággá változtatják a hazugságot.

S e pillanatban néhány szaggatott szó:

- Enyém vagy, enyém vagy...

- Igen, a tied vagyok...

Ime, a teljes szerelem, amint felfedi arcát előttem, ahogy jár és él, az élet szagával és hőségével, betöltve hivatását: az izgalmat és meddőséget.

*

A párbeszéd kiujul, halkan, nyugodtabban - mintha beszélne.

Előbb remegő hang, mintegy álom.

- Imádom az éjszakánkat - gyűlölöm a napjainkat.

Elvegyül a két hang, formátlanul - a két száj oly közel van egymáshoz, mint két ajak.

- Nappal elvesz az ember, szétfoszlik. Éjszaka tartozunk csak egymáshoz.

- Ó, - szól a másik, - szeretnék nappal is szeretni.

*

- Talán, majd egyszer... később, - ó - később!

Távoli, hosszú visszhangban zengenek el a szavak. Aztán:

- Nemsokára...

- Istenem - leheleli a másik, a remény borzongásával.

Már hallottam hasonló panaszt; ez is olyan, mintha kevés tárgya volna a panasznak e földön. „S én, aki fénylő sorsra vágytam!” így nyögött a házasságtörő asszony.

S a párbeszéd, melynek elejét nem hallottam, napfényes gyertyánfákra tér, sötét, gyepes parkokra, nagy, aranylós fasorokra - s óriás medencékre, melyekben úgy villog délben a nap, hogy nem lehet vizükbe nézni.

Árnyak az árnyban, önmaguk világítanak: a napra gondolnak s mintha kék és arany nyár áradna belőlük.

S minél inkább beszélnek a napról, szavuk annál csendesebb lesz s szinte kialszik.

Gyengéd és komoly csend után hallom:

- Ha tudnád, hogy megszépít a szerelem, hogy ragyog a mosolyod!

Minden szertefoszlik, csak ezt a mosolyt látni már.

Álmaik dallama most képet változtat, ugyanabban a világításban. Termék, tükörfalak, felkoszorúzott lámpák... Éjféle ünnepélyek a lenge vizen, bárkák és színes léggömbök... vörös, kék, zöld... mint asszonyi napernyők, napfényben, a parkban...

Újból csend, aztán egyikük könnyörgő hangon, csaknem eszelősen sürgeti az álom valóra-válását.

- Lázam van. Úgy érzem, mintha napfény futkározna a kezemen.

*

S pillanat múlva, sietve:

- Te sírsz! Az arcod olyan nedves, mint a szád!

- Soha... soha nem lesz belőle semmi - nyög fel a másik - csak álmainkban ragyog ez a fény, mikor együtt vagyunk...

- De igen! - kiált a másik. - Egy napon vége lesz mindennek, ami bánat.

És ünnepélyesen teszi hozzá:

- Már vége is van! Hiszen látod!

- Ó, ha tudnák... - kezdik el újból, titkos rágódással. - Féltekenyek lesznek ránk - még a szerelmesek, a boldogok is!

Aztán megint azt mondták, hogy isten látja őket. A homályból faragott szobrát a homálynak megérintette és leleplezte az isten. Mélységekben járt elragadott lelkük - s hallottam a szót: „örökké!”

Örökké! Kimondták az emberfölötti és természetfölötti és rendkívüli szót! Az ismeretlen eszmét, az éjhez hasonlatos vágyat, a győzelemkiáltást! A szeretők, mikor egymásraborulnak s mindegyik önmagáért küzd, azt mondják: „szeretlek!”; várnak, sírnak és szenvednek - aztán aléltan engedik el egymást s azt mondják: „örökké!” Azt hinnéd, a mélységből rabolni akarnak az ég tüzéből, mint ama Prometheusz.

Mennyire szerettem volna látni őket e pillanatban!... Az életemet adtam volna érte, ha láthatom mozdulataikat, az egész tumultust, az egész édent, arcukat. De nem hatolhattam odáig - alig láttam, messziről, az ablakot, a szoba végtelen feketeségében. Most már szavuk se hallszott - suttogásukból nem vehettem ki, vajjon újból egyesülni akarnak, avagy panasz és fájdalom szakad ki szájuk véres sebéből.

Aztán a suttogás is elhalt.

Talán, átölelve egymást elaludtak - vagy elmentek talán, hogy egyetlen kincsüket más fényben fürösszék.

A vihar, mely lankadni látszott, újból kitört odakünt.

*

Sokáig küzködöm a homállyal, de erősebb nálam, eltemet. Ágyamra vetem magam s ott maradok, sötétben, csendben. Felkönyökölok, imát próbálgatok. Felnyögök: *De profundis...*

De profundis... Miért tör ki belsőmből ez éjszaka a reménynek és nyomornak, a gyötoremnek és rémületnek e kiáltása?

E szó a teremtések vallomása. Bármit is beszéltek ezek itt, kiknek belenéztem végzetébe, a mélységből kiáltották - s a végighallgatózott napokból és éjszakákból ez a szó maradt meg bennem.

Mindenünnen ez mered fel, felmered és visszaomlik és a segélykérés, a szakadékból a fény felé - az eltemetett igazság erőlködése a felszabadult igazság felé.

Nem tudom, ki vagyok, hová megyek, mit cselekszem - de ime, én is így kiáltottam, az én mélységemből, a világosság országa felé.

VII.

A szobában a reggel ernyedte rendtelensége. Arany lakik bent, a férjével. Utról jöttek meg.

Nem hallottam megérkezésük. Nagyon ki voltam merülve.

A férjnek kalap a fején - a megvetetlen ágy mellett ül egy széken, de az ágyon még ott van egy, vagy két test lenyomata.

A nő öltözik. A mosdószobából jött ki. Nézem a férjet. Szabályos vonások s nem minden nemesség hijján. Jól rajzolt homlok, csak a száj és bajusz közönséges. Egészségesebb, erősebb típus, mint a szerető. Sétapálcát forgató keze szép - egész megjelenésében sok a választékosság. Ezt az embert csalja és gyűlöli az asszony. Ez a fej, ez az arc, ez a kifejezés az, amit torznak és utálatosnak lát s amit boldogtalanságának érez.

A nő váratlanul jelent meg. Szívem verése megállt egy pillanatra, aztán mohón vettem rá magam.

Félmeztelen. Kurta és lenge, mályvaszínű ing, keblén megfeszül és kiduzzad - és amint jár, ez az ing lágyan követi hasának mozdulatát.

Éppen mosdott és úgy jött vontatottan a száz apró semmiségtől, amit már elvégzett. Kezében fogkefe - szája nedves és bíbor, ziláltan csüng a haja. Csinos, kicsi lábán a cipő hegyes és magas sarkától elgömbült a lábfej.

A szoba zűrzavara tele a szagok zűrzavarával - szappan, rizspor, a kölni víz éles szaga vegyül a reggel fülledt légkörébe.

Langyosan és szappanosan jelent meg: friss, rózsás orcáiról vízcseppeket törölget.

A férj beszél, valami ügyet magyaráz. Lábaik kinyújtja. Hol ránéz az asszonyra, hol nem néz rá:

- Tudod, a Bernardok nem mentek bele a dologba, a vasút-ügy miatt.

Most éppen ránézett, követi szemével, aztán elfordul, a szőnyeget szemléli lustán, bosszúsan csettint nyelvével, eszébe jutott valami. A nő járkál, himbáló csípőkkel, ideges tomporával, halvány hasával s a has alján a sötét árnyékkal.

Halántékom lüktet: egész vérem a varázsos, meztelen nő felé lázad, áttetsző ingében, mely édes illatát őrzi... S egyre zakatol a férj unalmas előadása, idegen mondatok istenkáromlása a szobában, ahol ez a nő hordja körül meztelenségét.

Fűzöt vesz fel, harisnyakötőt, bugyogót és alsószoknyát. A férj bestiális közönnyel nézi - aztán folytatja elmélkedéseit.

... A nő öltözködése soká tart: de ez mind drága s nem elveszett idő. Különben még siet is.

Most szekrényt nyit, lenge és törékeny ruha kerül elő. Karjára veszi, mint egy madárfészkét.

Kezdi felöltöni. Hirtelen más ötlete támad, karjai megdermednek.

- Nem, nem, - szól.

Leveti a ruhát, mást keres. Sötét aljat és blúzt.

Most a kalap következik. Megigazítja a szalagokat, a rózsát lejjebb húzza, közel az arcához s a tükör előtt állva elégedetten dúdolni kezd...

*

... Nem néz rá ez az ember s ha ránéz, nem látja!

Ó! ez ünnepélyes dolog, ez egy dráma, komor tragédia, szorongató és fenyegető. Ez az ember nem boldog s mégis irigylem a szerencsáját. Mit tehetünk, ha egyszer a boldogság bennünk lakik - s nem más, mint a vágy arra, ami nem a miénk.

Ezek egymáséi, de a valóságban idegenek - elváltak s mégis együtt vannak. Nem közelednek többé egymáshoz, a halott szerelem közibük állt. E csönd, e közöny a legkegyetlenebb dolog a világon. Nem szeretni gonoszabb dolog, mint gyűlölni, mintahogy a halál rosszabb, mint a szenvedés.

Szánom őket, kik kettesben járnak együtt s kiket összeláncolt a közöny. Szánom őket, akiknek szívük van és a szívük nem szeret.

S egy pillanatra e szívszaggató látvány előtt elkábított a megmérhetetlen s kietlen szenvedés, azoké, akik még többet szenvednek nálam.

*

Felöltözött. A szoknya színéhez hasonló színű kabátkát húz fel, mely alól kikandikál a blúz, a blúz alól az ing s az ing alól a rózsás bőr, testének hajnala. Aztán magunkra hagy.

A férj is készülődik. Újra nyílik az ajtó. Ő jött vissza?... Nem, a szobalány. Benéz, vissza akar húzódni.

- Takarítani akartam, azt hittem, már...

- Csak maradjon, lelkem.

A szobalány bejön, törülget, becsukja a fiókokat... A férfi felkapja fejét, szemszögletéből követi.

Feláll, odamegy, ügyetlenül és megbűvölve... Topogás, a lány sikít, aztán durván felröhög - elejti a ruhát és a kezét, amit kezeiben tartott. Hátról szorítja át a férfi, kezei a hónok alatt a lány két mellét markolják meg.

- Ó, ugyan, maradhasson már... mi ütött belé...

A férfi nem felel, arcát elönti a vér, szeme elmered, megvakul - formátlan hang tör ki torkából. Rekedt, siket szó, mely a lány ölére vonatkozik. Fogairól visszahúzódik az ajak, forró lélegzet csap elő közülök... Ráveti magát a husra, a hasra, mint valami nagy majom, vagy oroszlán.

A lány viháncol, széles, vörös arca széthúzódik - kuszált haja visszahull homlokáról, omló mellei dagadozva engednek a görcsös ujjaknak.

A férfi szoknyáihoz kapkod, fel akarja emelni. A leány összeszorítja lábát s tenyerét combjára feszíti, hogy visszatartsa a szoknyát. Csak félig sikerül. Harisnyája redőkbe ráncosodik vastag, kerek lábán - egy darab inget látni, durva papucsokat. Arany ruháján taposnak, melyet a lány leejtett s mely halkan s gyengéden hullott ki kezéből.

A leány megelégedi a dolgot.

- Na, elég, hallja... ne okoskodjon!

De hogy a férfi nem felel, csak mohó állkapcsával kapkod a lány nyaka felé, megharagszik:

- Hallja, nem érti?... elég legyen, annyit mondok!

... Mikor a férfi végre elengedte, nevetve megy el, a szégyen és cinizmus aljas röhögésével, tántorogva a belső, hatalmas lökéstől.

Elmegy a férfi, nők közé, kik mintegy lidércnyomására, nedvességtől elfutott szemének fejk fölé emelik szoknyájukat.

Forr benne a mag s ki akar ömleni. Ha nem tud, akkor fejébe száll, mint az anyák teje. Ölelésre tárt karjai vakon tapogatnak, egész súlyával ágyuk felé hanyatlik.

De nem csak a szédítő ösztön ez: hiszen csak az imént virult ki előtte a legpompásabb asszony, ragyogó teste körül a nap dicsfényével, s öneki nem kellett.

Talán az asszony nem enged, talán valamely megegyezés jött létre közöttük... De nem, bizonyos vagyok, hogy már a szemének se kellett - e szemeknek, melyek fellángoltak egy szennyes cseléd, egy repedsarku és kócos, piszkos körmű Vénusz láttán.

Mert nem ismerte azt az asszonyt, mert az az asszony más, mintahogy ő ismeri. Ami nem a mienk... Bármily különös, ugylátszik, ez a nagy eszme az, ami ösztöneinket kormányozza. Az ismeretlen nő ragadja magával a férfit, szimatolva, karmos tekintettel - iszonyú, tragikus mohósággal veti rá magát a férfi az ismeretlen nőre, mintha meg akarná gyilkolni, hogy élhessen.

S én, kinek megadatott, hogy láthassam e válságokat, oly szabadon, hogy isten se különben - megértem, hogy sok dolog, amit magunkon kívül helyezünk, mibennünk lakozik s hogy ez a nagy titok. Hogy hullanak le a fátylak, hogy tűnik elő az egyszerű valóság!

*

Eleinte varázslatos erővel vonzott a társas ebéd. Vizsgáltam az arcokat, hogy felfedezzem azt a két teremtet, kik éjjel szerették egymást.

De hiába kértem az arcokat, semmi nyom, semmi válasz. Mikor fekete éjbe voltak merülve, akkor se ismertem őket jobban.

... Öt fiatal leány vagy talán fiatal asszony. Annyi bizonyos, hogy közülük való az, ki most testében őrzi az élő és égető emléket. De nálam erősebb akarat zárja be arcát: nem tudom felismerni.

Egyenkint hagyták el az asztalt. Nem tudok semmit. Ujjaim a végtelenségben és bizonytalanságban markolásznak görcsösen, de csak az üresség szorul ízeik közé. Szemtől szemben ülök mindennel, ami lehetséges, mindennel, ami kifejezhetetlen.

*

Ez a hölgy itt! Felismerem Aranyt. A főnöknővel beszél az ablak mellett. Csak most vettem észre, eddig vendégek ültek köztünk.

Szólót eszik, finoman, kissé mesterkélt mozdulatokkal.

Feléje fordulok. Montgeron-nének vagy Montgerot-nénak hívják. Furcsa név. Miért hívják éppen így? Úgy érzem, ez a név nem illik hozzá, vagy fölösleges. A szavak és jelek mesterleges jellege megdöbbsent.

Vége az ebédnek. Csaknem mindenki elment. Kávés csészék, apró likőrös poharak álldogálnak szerte a napfényben csillogó terítőn - szikráznak a poharak. Egy kidöntött kávéfolt szárad előttem, illatot árasztva.

Beszélgetni kezdek Lemerciernével és vele. Ő rámnéz. Alig ismerem meg tekintetét, amit annyira ismertem.

Szolga jön és halkán mond valamit Lemerciernének. Feláll, bocsánatot kér, kimegy. Arany mellett ülök. Csak ketten vagy hárman vannak már a teremben, a délutáni programot beszélnek meg.

Nem tudom, mit mondjak ennek a hölgynek. Vontatott párbeszéd indul, ellankad. Talán azt hiszi most, hogy nem érdekel engem - ez a nő, akinek szívébe láttam s kinek végzetét úgy ismerem, mint maga az isten.

Egy hírlap felé nyújtja ki kezét, mely az asztalon hever, aztán összehajtja a lapot, feláll és elmegy.

Felkönyökölök, álmosan, az óriási asztalra, melyet eláraszt a napfény. Émelyít az élet közön-ségessége s a déli óra lever. Erőlködnöm kell, hogy ki ne nyújtsam karjaim, le ne bocsássam állam s be ne hunyjam szemeim.

S a rendetlen szobában, melyet már csendesen és diszkréten kezdenek elfoglalni a cselédek, hogy lerakják az asztalt s a vacsorára felterítsenek - egyedül maradok, nem tudva, boldog vagyok-e vagy boldogtalan, nem tudva, mi a valóság s mi az, ami természetfölötti.

Lassan, nehézkesen világosodik bennem... Körülnézek. Minden oly egyszerű, csendes. Behunyam a szemem s így mondom magamban, mint a kiválasztott, ki ébredve ad számot magának az isteni megismerésről: „Íme, a végtelenség itt van - nincs kétség benne.” Ez a megismerés: nincs semmi különös rejtély - nincs természetfölötti sehol, vagy inkább minde-nütt csak az van. A valóságban lakik, az egyszerűségben, a békében. Itt van, e várakozó falak között. Valóság és természetfölötti: egy és ugyanaz. Nem lehet több és nagyobb titok az úr bármely messzeségének bármelyik pontján, mint itt, körülöttem, az életben.

S én, ki hasonlatos vagyok a többiekhez, meg vagyok telve végtelennel. De mily elmosódottan s zavarosan tűnik fel mindez előttem! Magamra gondolok, akit sem felfogni nem tudok, sem elhagyni - magamra, mint egy nehéz árnyékra, lelkem és a nap között.

VIII.

Ugyanaz a szoba, ugyanannak a félhomálynak szennye, mint először, mikor együtt láttam őket. Arany és kedvese ülnek itt, nem messze tőlem, egymás oldalán.

Már beszélgettek, mikor megjelentem fölöttük.

A nő elől ült a pamlagon, az estének s a férfinak árnyékában. A férfi halványan s bizonytalanul térdeire támasztott kezekkel, előredől, az ürességbe.

Selymes és szürke esti ruháját hordta még az éj: csakhamar levetkőzik. Levetkőzik s idejön, közéjük, mint egy betegség, amiből nem tudni, kigyógyulnak-e. Mintha éreznék, mintha védekezni próbálnának, szavakkal és fondorlatokkal.

Egyről-másról folyik a szó, erőlködés, érdeklődés nélkül. Emberekről hallok és helyiségekről - holmi pályaudvarról beszéltek, nyilvános sétaterről, virágkereskedésről.

Hirtelen elhallgat a nő, elsötétül, arcát ujjai közé rejti.

A férfi lassan és szomorúan nyul a csuklója felé. - Látnivaló volt, mennyire ismeri ez elborulásokat - nem tudja, mit beszél, dadog és közeledni próbál.

- Miért sírsz? Mondd, miért sírsz?

Nem felel. Aztán feltakarja arcát s ránéz.

- Miért? Nem tudom. A könnyek nem szavak.

*

Néztem, hogy sir, hogy áradnak a könnyei. Ó, nagy dolog, értelmes lény közelében lenni, aki sir! Ha gyenge és megtört teremtség sir, úgy hat ez rám, mint a mindenható isten - gyengeségében és megadásában van valami emberfölötti.

E női arc előtt, melyet ma kiapadhatatlan forrás füröszt, babonás csodálat fog el.

*

Abbahagyta. Felemelte fejét. Most kérdés nélkül mondta:

- Azért sirok, mert egyedül vagyunk.

- Nem léphetünk ki önmagunkból, nem mondhatunk el semmit: egyedül vagyunk. És minden elmúlik, minden megváltozik, minden szétfoszlik. Van úgy, hogy jobban érzem ezt. Hogyne sirnék ilyenkor!

Egy kis büszkeséget érez szomorúságában. A bánat álarca alatt mosolygó kis fintor jelent meg.

- Érzékenyebb vagyok, mint mások. Bennem sokáig visszhangoznak a dolgok, amiket más észre se vesz. S a világosság perceiben, ha végignézek magamon, tudom, hogy egyedül vagyok, egyedül, egyedül.

A férfi nyugtalanul, csitítani próbálja.

- Mi igazán nem mondhatjuk ezt, mi, akik ujrakezdjük az életet... És te, aki nagyot akartál és végrehajtottad...

De a szavakat elsöpri a szél, mint a polyvát.

- Mi végre? Minden hiába. Mindennek ellenére egyedül vagyok. Bármilyen szépen hangzik a szó - egy házasságtörés nem változtatja meg a dolgok arcát!

- A bűnnel se jutunk el a boldogsághoz. Még kevésbé a jóssággal. Az ösztönszerű nagy elhatározások szentelt tüze se nyújtót és rosszat. Nincs, ami a boldogságot közelebb hozza - soha se jutunk odáig.

Elhallgat, aztán, mintha a sorsát érezné:

- Igen, érzem, hogy rosszat cselekedtem - hogy akik legjobban szeretnek, megvetnének, ha tudnák... Az anyám, ha tudná... ő, ki annyira türelmes... milyen boldogtalan volna! Tudom, hogy szerelmünket hibáztatja mindenki, aki bölcs és jó - anyám könnyei... De e szegény nem használ semmit! Szegény anyám, ha tudnád, szánnál a boldogságomért!

Gyengén mormogja a férfi: „Rossz vagy...”

Jelentéktelen kis szónak hat ez.

A nő, kezének könnyü emelésével megsimítja a férfi homlokát s emberfölöttien határozott hangon szól:

- Tudod, hogy nem érdelem meg ezt a szót. Tudod, hogy amiről beszélek, túl van a mi erőnkön.

- Tudod, jobban tudod nálam is, hogy egyedül vagyunk. Egyszer, mikor az élet örömről beszéltem s téged szomorúság fojtogatott, mint ma engem, azt mondtad nekem, hogy szavaimból soha nem tudhatod meg azt, amit gondolok; és sohase tudhatod meg, hogy a vér, mely arcomba szökkent, nem arcfesték-e?

- Amit gondolunk, akár kicsi gondolat, akár nagy, csak a miénk. Minden visszahull belénk s egyedüllétre kárhoztat. Te mondtad: Vannak dolgok, amiket elrejtessz s miket nem tudok meg soha - még ha bevallod is, - te bizonyítottad, hogy szerelmünk csak a magánynak szertartása - s egyszer, mikor magadhoz öleltél, ezt kiáltottad: „A mi szerelmünk én vagyok!” S én, én azt feleltem, végzetesen: „Én vagyok a mi szerelmünk!”

A férfi kinyitotta száját. De a nő kétségbeesetten s bánatosan tette rá kezét s hangosabban, remegő és átható erővel tovább beszélt:

- Hallgass... Ölelj meg, szorítsd meg a kezem, emeld föl szempilláim, szorítsd ide melled az enyimhez, dúlj fel a testeddel - csókolj hosszan, hosszan, míg eláll a lélegzetünk, ó már nem tudjuk a szánkat... tégy, amit akarsz, hogy közelebb, közelebb legyünk... Aztán felelj: Szenvedek. Érzed-e a gyötrelmemet?

A férfi nem felel s az alkony szemfedője alatt feje a tagadás haszontalan mozdulatában inog meg... Egész nyomorúsága feltárult e két embernek, kik ez egyszer, véletlenül, nem tudtak hazudni.

Itt vannak s nincs velük semmi, ami közös. Üresség tátong közöttük. Beszélhetnek, lázadozhatnak, küzdhetnek és fenyegetőzhetnek, lenyüggözi őket a tenger, életük két szigete közt. Nincs semmi, semmi, ami összetartaná őket.

*

- Ó, - szól az asszony - ne beszéljünk róla, ne beszéljünk többé az örömről és a szenvedésről - lehetetlen úgymint elválasztani őket. S meg van tiltva a lelkek egymásbaolvadása is. Nincs két ember a földön, akik ugyanazt a nyelvet beszélik. Ok nélkül közeledünk egymáshoz néha - s ok nélkül hagyjuk el egymást megint. Összeütődünk, símogatjuk, tépjük egymást, néha öljük is és metéljük - nevetünk, mikor sírni kellene, semmit se tehetünk. Két ember együtt mindig örült, tébolyodott. Ezt te mondtad, ezt a mondatot nem én találtam ki. Te, aki annyit tudsz és

oly okos vagy, te mondtad, hogy két beszélgető ember mindig két vak, aki szembenéz, csaknem két néma - s hogy az egymáson hentergő szeretők oly idegenek egymáshoz, mint a tenger és a szél. Nem lehetünk egészen tiszták, személyes érdek, érzelmek tájékozódása, fáradság vagy égő és furdaló vágy teszi lehetetlenné. Hallgatunk és nem hallunk semmit - hallunk és nem értünk. Két ember együtt - ez a téboly.

A férfi, úgylátszik, hozzá volt szokva e bús monológokhoz. Nem felelt. Megfogta a nőt, ringatta kicsit, óvatosan és gyengéden becézte. Gondozta, mint a beteg gyermeket, szó és magyarázat nélkül... S oly messze volt tőle, hogy messzebb már nem is lehetett.

De érintésétől mintha megzavarodott volna. Leverten, kétségbeesetten, mégis vágyott rá - a zsákmányt nem tudta elengedni. Szemei felragyogtak, míg a nő bánatába süppedt. Magához ölelte. Csak őt akarta, semmi mást. A szavakat félredobta az utból - a szavak oly közönyösek, azok nem tudnak cirógatni-hízelegni. A nő kellett, a nő!

Elválni! Nagyon hasonlított e percben a két lélek, egymást támogatták. Csak én tudom, hogy idegenek s hogy a látszat ellenére nem látják és nem hallják egymást... A nőt kevély izgalom ösztökelte, hogy meggyőzze a férfit - a férfit gyengéd és állati vágy. Feleltek egymásnak, amennyire tudtak, de nem győzhették le önmagukat - s e szörnyű küzdelem összeszorította szívem.

*

A nő végre megértette a férfi vágyát. Panaszosan szólalt meg, mint a vásott gyerek.

- Beteg vagyok...

Aztán komor láz fogta el. Feltépte, felemelte, félrelökte ruháit, kilépett belőlük, mint holmi élő börtönből, meztelenül odaadta magát, asszonyi lényének és szívének sebével.

... Kinyílt és becsukódott a ruhák nagy szárnya...

S mégegyszer megindult a féktelen és gyengéd és ütemes szeretkezés az összefonódott testek között. S mégegyszer láthattam a férfi arcát, amint elborítja a gyönyör. Ó, jól láttam, egyedül volt!

Magára gondolt csak, fellángolt, erektől duzzadó, vértől fojtogatott arca önmagát szerette csak. A nő által jött tűzbe, húsának hangszere lelkesítette. Örült a testének és az érzéseinek. A lelke ragyogott és vonaglott az arcán... Úszott az örömben... A csodálat szavait suttogta: áldotta a nőt, megistenülve tőle.

De egyedül vannak, bár együtt s egyszerre borzongnak s ringatóznak s testük egy része közös. Egyedül vannak, vakítóan egyedül - kitátott szájjal s széttárt karokkal, zuhannak, külön-külön, nem tudják, hová. Együtt élvezni - mily távolság, mily távolodás!

*

Felállanak, magukhoz térnek a kábulatból, mely földredöntötte őket.

Egyformán komorak. Halkan szól a férfi, mint egy sóhajtás. Azt mondja:

- Ha tudtam volna!

Lesujtva, a komor sötétben az este sarában bizalmatlanok már egymás irányában, egy bűn tudatában, mintha az ablak felé vonszolnák magukat, melyet kicsi fény fűrészt még.

Mennyire ugyanilyenek voltak múlt este! Múlt este! Soha nem éreztem ennyire, hogy minden cselekvésünk hiábavaló s elfoszlik, mint az árnyék.

A férfi reszketni kezd, kifosztva s kiforgatva büszkeségéből, férfias szemérméből, képtelen visszatartani a szégyen és bánat vallomását.

- Nem lehet megakadályozni, - dadogja, lehajtott fejjel. - Ez a végzet.

Kézenfogják egymást, remegnek, lihegnek, szívük rendetlenül zakatol.

*

Végzet!

Mikor így beszélnek, messzebb látnak, mint a test s annak cselekvése. Pusztán a nemi kiábrándulás nem törte volna össze őket ennyire a lelkifurdalás és az undor által. Messzebb látnak. A pusztaság igazságot érzik, a száraz, növekedő semmit - látván, hogy annyszor ragadták meg egymást, annyszor dobták el megint hiába a hús törékeny eszményképét.

Érzik, hogy minden elmúl, mindennek vége, hogy ami él, meg kell halnia s hogy még a köztük lévő kötelékek se elég szívósak. Mintegy magasztos zene visszhangzik szívükben az ihletes szó: Mikor minden elmúlt, magadra maradsz...

S e szomorú megismerés se közelíti őket többé. Ó nem. Ugyanannak a titoknak ugyanaz a borzongó sejtése, a végtelen két irányába söpri el, kettős fájdalmuk elválasztja őket. Együtt szenvedni - minő távolság, minő eltávolodás!

S a szerelem átka tör ki a nőből, mindent elborít a halálos kiáltásban.

- Ó, a mi nagy, a mi végtelen szerelmünk - érzem, hogy lassan-lassan elveszítem!

*

Felvetette fejét, felemelte tekintetét.

- Ó, először... mondta.

És addig ismételte a szót, míg mindaketten látni vélték az órát, mikor két kezük megtalálta egymást a dolgok között.

- Jól tudtam, hogy az a megindulás elmúlik egy napon, a lüktető ígéretek ellenére - s nem akartam, hogy elmúljon az idő...

- De az idő elmúlt. Már alig szeretjük egymást...

A férfinak egy félbehagyott mozdulata volt.

- Nem csak te mégysz el, én kedvesem - én is elmegyek. Eleinte azt hittem, hogy csak te: aztán megismertem szegény szívemet, mely tehetetlen, szemben az idővel!

S halkán ismételni kezdte. Ránézett a férfira s megint elfordította szemét.

- Egy nap majd azt mondom neked: „Már nem szeretlek.” Ó, jaj és egy nap majd azt mondom: „Soha nem szerettelek.”

*

- Íme, a seb, a fekély: elmúlik az idő és mi megváltozunk. Az elválás semmi ehhez képest. S még így is el lehet élni. De a múlt idő! Öregedni, másképpen gondolkodni, meghalni. Öregszem és meghalok. Gondold csak el: ezen sokáig töprengtem. Öregszem - még nem vagyok öreg, de öregszem. Már van néhány fehér szál a hajamban. Egy nap, egy este, tüköröm előtt ülve vettem észre. Az első fehér szál - minő mennykövcsapás! Ó, ez már komoly dolog - ez már tiszta, világos értesítés. Szobám sarkába ültem, elgondoltam az életemet, elejétől végéig s arra az eredményre jutottam, hogy tévedtem mindannyiszor, mikor szerettem. Fehér haj - hát

én is, hát én is! Igen, én is. Sok halált láttam magam körül - de hogy én is, én is... És most láttam, megértettem, hogy rólam van szó és a halálról!

- Ó, hogy bújjak ki e rettentő színváltozás alól, mely megragad, mint a drótbabát, fölülről - a hajzat színének elfakulását, hogy hárítsam el - hogy hárítsam el ezt a szemfedőt - ezt a csontvázat és sírkövet.

Felállt és az ürességbe kiáltott:

- Hogy fussak el a ráncok hálója elől!

*

A nő folytatta:

- Azt mondtam magamnak: Lassan, de biztosan haladsz sorsod felé s egy napon megérkezel. Bőröd elszárad. Szemeid, melyek még álmukban is mosolyogtak, sírni fognak a magányban. Kebled és hasad elfonnyad, mint foszladozó rongyok a csontvázon... Az élet fáradtsága emelgeti majd állkapcád, ásítózni fogsz szüntelenül s vacogni a hidegben. Földszínű lesz az arcod. Szép szavaid rekedten, kellemetlenül csörögnek. Ruhád, mely ma nagyon is sokat rejt el belőled a férfiszemek elől - nem rejt majd el eléggé ocsmány meztelenséged. Elfordítják majd a tekintetüket és még gondolni sem mernek rád többé!...

S nyomorultan emelte kezét a szájához, mintha nagyon is sokat kellene még mondania. S nagyszerű volt az és rettenetes.

A férfi eszeveszetten szorította karjaiba. De a nő magánkívül volt, a mindenki fájdalma elragadta. Ugy ismerte meg a szomorú igazságot, mint valami váratlanul rászakadó rosszat, mint egy új, nagy gyászt.

- Szeretlek, de a multat nálad is jobban szeretem. Visszasírom, akarom a multat, elsorvadok bele. A mult! Ó, zokogni és szenvedni fogok, ha a mult nem lesz többé.

*

- De hiába szeretünk, a mult nem mozdul... Halál mindenütt - a rutságban, mely oly sokáig szép volt -, a pizsokban, mely valamikor ragyogott és tisztaságnak nevezték, - azokban, akik drágák voltak a szívünknek - elfeledésében annak, aki elment - s a megszokásban, elfeledésében annak, aki közelünkben maradt. Az étellel egy pillanatra nézünk csak szembe - reggel... tavasz... remény... időnk csak ahhoz van, hogy a halált láthassuk... Mióta világ a világ, a halál az egyetlen megfogható dolog. Fölötte járunk és feléje megyünk. Mivégre szépség a szemekben - egy napon lábak tapodják fejünk fölött a földet. Több halott fekszik a földben, mint ahány élő jár a tetején - és bennünk is több a halál, mint az élet. Nemcsak azok, akik voltak és ma már nincsenek - mi magunk is pusztulunk, meghalunk évről-évre. S ami még él, holnap halott lesz. Majdnem minden csak halál.

- Eljön a nap és én nem leszek. Azért sírok, tudod, mert egészen bizonyosan meg fogok halni.

- Az én halálom! Néha megdöbbenek, hogy lehet élni, álmodni, aludni a tudattal, hogy meghalunk. Fáradt és részeg mámor az élet, hogy ezt kibírjuk.

- Az örökkévaló és végtelen erőfeszítés, az akarat legvakmerőbb törekvése hiába - hallom esküinkben a sors hazugságát. Én, én hallom. Valahányszor azt mondjuk: *igen*, egy *nem* felel rá hangtalanul s mégis végtelenül nagyobb erővel és igazabban.

- Ó, vannak perceim, s főként este, mikor úgy rémlik, az idő habozik, megkönyörülve szívünk ijedt zakatolásán - az órák mozdulatlanságának nagyszerű csodájában hiszek. De ez csalódás. Láthatatlan tagadás bujkál a dolgok mélyén és mindent megmérgez.

- Látod, én kedvesem, aki erre gondol, az megbocsát, az mosolyog, az nem vár többé semmit senkitől - de a jósnak ez a fajtája súlyosabb teher mindennél.

*

Kezét csókolta a férfi, fölébehajolt. Langyos és kegyeletes csenddel burkolta be, de, mint mindig, éreztem, hogy uralkodik magán.

Megváltozott, éneklő hangon kezdte újra a nő:

- Mindig gondoltam a halálra. Egyszer bevallottam férjemnek ezt a kísértetjárást. Megharagudott rám. Azt mondta, ideges vagyok és gyógyítani kell. Megpróbált rábeszélni, hogy legyek olyan, mint ő, aki soha nem gondol ezekre a dolgokra, mert egészséges és a lelke egyensúlyban van.

- Ez nem igaz. Inkább ő volt a közönynek és nyugalomnak betege: szürke, megbénult beteg. Vaksága betegség és nyugalma a kutyaé, ki az életért él - emberarcú állat.

- Mit tehetek? Imádkozni? Nem - ez a végtelen párbeszéd, melyben csak én beszélek, össze-zúz! Foglalkozást keresni, dolgozni? Hasztalan: minden munkát újra kell kezdeni. Gyermeket szülni, fölnevelni? Ez olyan érzés, mintha máris végem volna s mintha haszontalanul kezdeném újra az életet. Bár - ki tudja!

Ez volt az első eset, hogy ellágyult.

- Az anyaság megadása, megalázkodása mindig hiányzott nekem. Ez talán visszavezérelt volna az életbe. De így - egy kicsiny gyermek árvája vagyok...

Pillanatig lehunyt szemmel, elengedett karokkal, szívében az anyasággal, csak erre gondolt: szeretni, szálni a gyermeket, aki nincs. Nem vette észre, hogy csak azért látja most ezt az egyetlen lehetséges üdvösségnek, mert nem volt része benne.

- Jótékonyág?... Mondják, az mindent elfeledtet.

Valamit suttogott, míg mi ketten éreztük az esős este hidegét - s borzongtunk minden téltől, amik valaha voltak és lesznek.

- Ó igen, jónak lenni! Alamizsnát osztogatni a havas úton, bundában...

Fáradt mozdulatot tett.

- Nem tudom.

- Azt hiszem, nem ez az. Mindez szórakozás, hazugság - mindez nem változtat semmit az igazságon, mert nem igazság. Hol a menekvés? Meghalunk - nemsokára meghalunk!

Kiáltott:

- Jól tudod, hogy koporsónkat várja a föld és hogy meg fogja kapni. És nem is olyan nagyon soká.

Hirtelen letörölte könnyeit, világos és nyugodt hangot váltott, s ebben volt valami az örület nyugalmaiból.

- Egy kérdést teszek fel. Felelj őszintén. Mertél-e már, hacsak lelked legmélyén is, egy meghatározott napot mondani - akármilyen távolit, de meghatározottat, biztosat, négy számjegyűt s így szólni:

- Bármilyen kort érjek el, a dolgok azért folynak tovább és üres helyemet betölti az idő?

Összeborzadt a férfi e kérdés kegyetlen tisztaságán. De nem igyekezett felelni, nehogy a válasza szítsa a lázát. Nyilvánvalóan jól értette mindezt (sokszor a férfi szavainak visszhangját

mondta a nő), de csak elméletileg, a nagy eszmék fénykörében, érzékenységeinek művészi és bölcselmi lázában - míg a nőt egészben megrázta és összetörte a személyes indulat: okoskodásának vérszaga volt.

*

Most mozdulatlanul vár: aztán, kis habozás után, megint belefog, halkán, sebesebben, két-ségbeesett mozdulatával a fájdalom nagy lehelletének:

- Tegnap - tudod-e, mit tettem tegnap? Ne haragudj, ne korholj. A temetőben voltam, a Père-Lachaise-be. A fasorokon és sírköveken át egészen családunk sírboltjáig mentem előre - oda, ahol majd egyszer félretolják a követ s köteleken engedik le koporsómat. Azt mondtam magamnak: erre jön majd a halottasmenet egy napon - nemsokára, vagy később, de egy napon bizonyosan errejön - úgy reggel tizenegy felé. Fáradt voltam, hozzá kellett dőlnöm egy sírhoz - s a földnek és a márvánnak és csendnek érintésétől látomásom volt, láttam a tulajdon temetésemet. A lovakat kötőféken kellett húzni (többször láttam ezt ezen a helyen) - siralmas látvány volt. Mindenki ott volt, aki valaha szeretett, valaha ismert, gyászban - csoportokba verődtek a kövek között (ostoba dolog, ilyen nehéz köveket rakni a halottakra!) s a síremlékek között csukottan, mint a házak... árnyékában annak a sírnek, mely olyan, mint egy kápolna, elsuhanva a másik mellett, melyet új márványkocka borít. Én pedig ott voltam a kocsiban... vagy inkább nem én voltam az, ő volt... S e pillanatban borzadva szerettek engem, mindenki rámgondolt, a testemre - egy asszony halálában mindig van valami szemérmetlen, hiszen az egész testéről van szó...

- S te, te is köztük voltál, szegény kis arcod eltorzult a fájdalomtól s néma erőfeszítéssel - s kietlen szerelmünk nem volt már csak te s az én árnyképem... s neked nem volt jogod beszélni rólam... Végre elmentél, mintha sohase szerettél volna.

- Hazatérve, jégnél hidegebben, azt mondtam magamnak, hogy ez a lidércnyomás minden valóságok közt a legvalóbb igazság, - hogy ilyen egyszerű a dolog, s hogy minden, amit az életben éltem, káprázat ehhez képest.

Fojtott kiáltás szakadt ki belőle, hosszan remegett.

- Micsoda pusztaságot vonszoltam magammal hazáig! Bánatom elsötétítette a világot, a napfényt. Ó, hogy söpri el az egész természetet, ami bennünk van, - hogy söpri el a világot a gyötrelmem világa, ami bennünk lakik. Nincs szép idő, nincs ragyogó reggel, ha lelkünkben bealkonyodott.

- Minden kihalt, elátkozott volt körülöttem - s a ház, amerre tartottam, valódi képében mutatta magát: meztelenül, odvasan, fehérén...

*

Hirtelen eszébejut valami, amit a férfi mondott neki: különös ihletként eszmél rá, hogy a férfi ne juthasson szóhoz s ő tovább gyötörhesse magát.

- Lám - hallgasd csak!... Emlékszel... Egy este, a lámpafényben... Könyvet lapoztam - te néztél. Odajöttél hozzám, letérdeltél. Átölelted a derekam, térdemre fektetted a fejed, sirtál. Még hallok a szavad: „Arra gondolok - mondtad - hogy ez a perc nem lesz többé. Hogy meg fogsz változni, hogy meghalsz, hogy elmégysz - s hogy most mégis itt vagy!... A valóságra gondolok, rettenetes gerjedelemmel, hogy mily drágák a percek - s mily drága vagy nekem, te, ki soha többé nem leszel olyan, mint most vagy. Imádom e perctől elválaszthatatlan lényedet.” Néztél a kezem, kicsinek és fehérnek találtad s ritka kincsnek nevezted, mely szertefoszlik. S még ismételted: „Imádlak” s annyira reszketett a hangod, hogy soha nem hallottam hasonlóan szépet és igazat, mert igazad volt akkor, mint az istennek.

- S még más dolgok is... egy este, mikor sokáig voltunk együtt és semmi sem tudta eloszlatni sötét előérzetedet, elrejtetted az arcod és ama szörnyű szavakat mondtad nekem, amik belémhatoltak és ott maradtak abban a sebben, melyet vájtak: „Változol - megváltoztál - nem merek rád nézni, félek hogy már nem látlak.”

- Emlékszel-e az estére, mikor a levágott virágokról beszéltél - virágok holtteteméről, így mondtad és kis halott madarakhoz hasonlítottad őket. Nem tudom elfelejteni, egyszer csak felkiáltottál, mintha nagyon is szíveden viselnéd a letépett virágok sorsát:

- Milyen igazad van, mikor legyőzöttnek mondtad magad, megalázottnak - mikor azt mondtad, hogy semmik se vagyunk, mert minden elmúlik s mindenüvé eljutunk egyszer.

*

Az alkony elborította a szobát s meggörbesztette e boldogtalanokat, kik szenvedéseik okát keresték s boncolták a nyomort, megtudni, miből van.

- A tér, mely mindig közénk áll - az idő, ami belénktapad, mint holmi betegség... Az idő kegyetlenebb, mint a tér... A tér valami, ami halott - az idő valami, ami öl. Látod, minden csendnek, minden remetének temetője az idő... Ó, ez a két láthatatlan és valóságos dolog, melyek azon a ponton találkoznak, ahol mi vagyunk. Megfeszítettek bennünket - nem mint az istent, ki testével függött a kereszten, de (s itt a nő összefonta, átláncolta testén a karjait s egészen kicsi lett) mi az idő és tér keresztfájára vagyunk feszítve.

S ekkor igazán olyan volt, mint a megfeszített - szíven az élet gyötrelmének vérző jegye lángolt.

Minden erejét kifejtette. Hasonlatos volt mindazokhoz, akiket e helyen láttam s akik, mint ő alázatos szíve egész kiömlésével vándorolt élet és halál között. A fehérlő ablak felé fordult s a legkietlenebb kérdés, a legpusztább emberi vágy lüktetett égnek emelt tekintetében.

- Ó, állítsd meg, állítsd meg az időt, mely elmúlik! Szegény ember vagy csak, néhány elveszett gondolat egy szoba mélyén, - de én azt mondom neked: állítsd meg az időt! - és azt mondom: tedd, hogy ne legyen halál!

Hangja kialudt, kihasználtan, elrongyoltan - siralmas csendbe süppedt.

- Ó jaj, - mondta a férfi...

Nézte könnyes szemeit, a száján a csendet... Aztán lehajtotta fejét. Talán a fenséges kétségbeesésnek adta át magát - talán új életre ébredt belsejében.

Mikor megint felemelte fejét, az a zavaros megérzésem volt, hogy tudna válaszolni, de keresi a szavakat - mintha csak kezdeni volna nehéz.

- Ez vagyunk! - ismételte az asszony, felemelve fejét s szembenézve vele, remélve a lehetetlen ellenmondást - mint a gyermek, aki csillagot kér.

A férfi suttogott:

- Ki tudja, mik vagyunk...

*

Végtelenül fáradt mozdulattal vágott közbe, öntudatlanul utánozva a halál kaszájának ütését, ércetlen hangon, üres szemekkel mondta:

- Tudom, mit akarsz mondani. A szenvedés szépségéről beszélsz. Ismerem szép eszméidet. Szeretem szép elméleteid - de nem hiszek bennük. Hinnék, ha meg tudnának vigasztalni s megölni a halált.

A férfi, önmagában is kételkedve, mégis megpróbálta:

- Ha hinnél bennök, megölnéd...

- Nem, nem igaz. Akármit beszélsz, egyikünk meghal a másik előtt s aztán a másik is meghal. Mit tudsz felelni erre, mondd, - mit felelhetsz? Felelj hát! Ne közvetve felelj - felelj erre, egyenesen. Zavarj meg, változtass meg egy felelettel - ami *rám* vonatkozik, személyesen, úgy, ahogy itt ülök.

A férfi felé fordult, megfogta egyik kezét mindakét kezével. Kérlelhetetlen türelemmel nézett rá, térdeire ereszkedett előtte, élettelen test, hajótöröttje a kétségbeesés tengerének az ég alatt és könyörgött:

- Felelj hát! Oly rettenetes boldogság volna, ha felelni tudnál...

Kinyújtotta kezét, - a fájdalmas valóságra mutatott, melynek megtalálta nevét, minden rossznak formuláját: a térre, mely elborít, az időre, mely szétszaggat bennünket.

S a szobában, mely alacsonnyá és szűkké lőn az alkonyatban, hol egy kis darab ég mutatta a teret s egy ingaóra ismételte egyhanguan az időt - a férfi a nő fölé hajolt, mint a kérdések szakadéka fölé.

- Mit tudjuk, kik vagyunk! Amit beszélünk, amit gondolunk, amit hiszünk - csupa agyrém. Semmit se tudunk - nincs semmi biztos, állhatatos.

- De van, - kiáltott a nő - tévedsz! Ó jaj, tökéletesen biztos a gyötrelmünk és a vágyunk. Ez a mi nyomorunk itt: látjuk és tapintjuk. Ám tagadd el a többit - de ki meri tagadni koldus-szegénységünk?

- Igazad van, - mondta a másik - ez az egyetlen föltétlen bizonyosság.

Igaz, hogy itt volt föltétlen bizonyosság, igaz, hogy látni, érinteni lehetett tágranyilt arcukon.

*

A férfi ujrakezdte:

- Mi vagyunk az egyetlen föltétlen bizonyosság...

Ebbe belekapaszkodott. Megrögzített pontot érzett az idő áradatában. „Mi...” mondta. Talált egy szót a halál ellen, ezt ismételte. Próbálgatta: „Mi...” „Mi...”

Az alkonyban, melyben a szoba látóhatára már elveszett, néztem a férfit, ki a lábainál a nővel, alaktalan volt, mint egy felhő és mint egy szobor alapja... A homloka, a keze, a szeme, ez a gondolkozó fény, úgy emelkedett ki, mint valami csillag.

És fenséges volt látni, amint makacskodott.

- Mi vagyunk, ami megmarad.

- Megmarad... Inkább mi vagyunk, ami elmúlik...

- Mi vagyunk, ami látja az elmulást... Mi vagyunk, ami megmarad.

A nő vállat vont, hitetlenül, bele nem egyezve. Csaknem gyűlölet volt a hangjában.

- Igen... nem... talán, ha akarod... Tulajdonképpen, mit bánom az egészet... Ez nem vigasztal meg...

- Ki tudja, nincs-e szükségünk a szomorúságra és a homályra, hogy örülni tudjunk, örömeink és fénynek.

- Árnyék nélkül is van fény.

- Nincs, - mondta a férfi szelíden.

S a nő makacsul:

- Ez nem vigasztal meg.

*

A férfinak egyszerre eszébe jut, hogy ő már minderre gondolt egyszer.

- Hallgass rám, - szólt remegő hangon és kissé ünnepélyesen, mintegy vallomásban. - Egyszer elképzeltem két embert, akik életük utolsó órájában elmondják egymásnak mindazt, amit valaha szenvedtek.

- Költemény! - mondta az asszony csüggedten.

- Igen, költemény, olyan költemény, mely igazán szép lehetne!

Különösképpen, mintha fokozatosan feléledt volna - most először tetszett őszintének - mikor képzeletének káprázatához kapcsolhatta sorsuk példáját. Költeményéről beszélt és remegett. Éreztem, hogy most válik önmagává és hogy hisz. Az asszony felemelte fejét és hallgatott: várta a szót, bár nem bízott benne.

- Gondold el őket, - mondta a férfi. - Asszony és férfi - hívők mindaketten. Életük végére értek és örülnek, hogy meghalhatnak: mert okuk van hinni, hogy az élet szomorú. Ádám és Éva, kik a vesztett Édenre gondolnak, ahová visszatérnek.

- És mi ketten - kérdezte Arany - visszatérünk-e mi a mi édenünkbe: elvesztett édenünkbe - meglátjuk-e még az ártatlanságot, fehérséget - a kezdetet! Ó jaj, hogy tudnék hinni ebben a paradicsomban!

- Igen, a fehérség, - mondta a férfi. A paradicsom, az fény - a földi élet sötétség. Ime, ez annak a dalnak gondolata. Árnyak vágynak a fényre.

- Mint mi, - mondta Arany.

... Mint ők, a mozgó homályban, halvány erőlködés az éjnek már szinte elmosódott halvány-sága felé...

- E hívők úgy várják a halált, a kenyeret. Ezen a nagy napon végre egy szót változtatnak a mindennapi imán: halált kérnek a kenyér helyett.

- Látván, hogy ime meghalnak végre, hálát rebegnek. Ugy virul ki a hála belőlük, mint a pirkadat. Felmutatják Istennek kezüket és szájukat, elsötétült szívüket, szemüket, melyből eltávozott a fény - s könyörögnek, gyógyítaná meg őket a sötétségtől.

- S könyörgésükön át elemi megismerés tükrözik. El akarják hagyni a homályt, mert az isteni fényesség megnyilatkozott előttük - emberi mivoltuk sűrű sötétségén csak futó sugarak villantak át: - most hát egészében akarjuk az Istent, kit eddig a mennybolt hunyorgó, sápadt kis csillagaiból ismertek. „*Add nekünk - kiáltanak - add meg nekünk alamizsnáját a fénynek, melynek visszfénye fátyolt borít ránk s mely a végtelen csillagokból omlik.*”

- Felemelik megdermedt karjaikat, két szegény, nehéz kis sugár.

Azt kérdeztem magamtól, vajjon a kis csoport, mely itt gubbaszt előttem, nem a halál éjszakaijából való-e - hogy nem elröppenő lelkük utolsó sóhaja-e a hang, mely megüti fületem!

A költészet megérteti és meghatározza őket; töredékenként kihúzza életüket a csöndből és az ismeretlenségből. Mély titkukhoz símul. Az asszony újra megadással hajtja le nyakát, most még nagyszerűbben alélt. Hallgat - most a férfi fontosabb és szebb.

- S ekkor magukbatérnek. Az örök boldogság küszöbén végigtekintik az élet munkáját, mit végig végeztek. Mennyi gyász, mennyi szorongás, mennyi kétségbeesés! Elmondják mindazt, ami volt, el nem vesztenek, el nem felejtene semmit - nem fecsérlik el porcikáját se a szörnyű multnak. Egyetlen pillanatban összefogva minden nyomorúság - minden költemény!

- Durva szükségletek először. A gyermek megszületik. Első kiáltása panasz - a tudatlanság hasonlít a tudáshoz, aztán a betegség, a kín - hosszú lamentációk a természet siket közönyéhez. Munka, reggeltől-estig, hogy este összecsukló markunkba néhány guruló aranyat szoríthassunk, mint egy halom törmelék. Rossz szagok, bűz, piszok, a pornak örökös ölelésétől, a pornak, mely egyre leselkedik ránk s melyet napról-napra lökdösni, tisztítani kell, hogy el ne nyeljen - mert a föld naponta megkísérli, hogy magábatemessen bennünket, míg végre sikerül. Fáradtság, mely elűzi arcunkról a mosolyt, gonosszá tesz s este gonosz manókkal népesíti be tűzhelyünket.

... Arany hallgat, bólogat. Szívére teszi a kezét, úgy mondja: „Szegények...” Gyengén tiltakozik - úgy érzi, nagyon is messze mentek, nem kell ennyi feketeség - talán már kifáradt, talán túlzottnak látja a képet, amit egy más szem fest elébe.

S az álom és valóság csodás kapcsolódása folytán a költemény asszonya is tiltakozik e pillanatban.

- A nő felveti tekintetét s halkán így szól: A gyermek... *A gyermek megsegít...* - „A gyermek? - szól a férfi - *A gyermek, kinek életet adunk, hogy meghaljon.*” Nem akarja a férfi tovább is eltitkolni a szenvedést s több rosszat talál a multban, mint hitte. Kutatásában van valami tökéletes. Ítélete az életről szép, mint az utolsó ítélet. „*A gyermek vérzik még az ember sebtől. Nemzeni, új szívet alkotni, a boldogtalanság edényét megformálni - feloldozni egy életet! Új, hörgő panaszt erjeszteni! Mily szenvedés szülni! Ez a szenvedés nem múlik el többé, aggódó virrasztássá válik.*” Aztán az anya szenvedélye, az áldozat és hősiesség, a kis imbolygó lélek ágyafejénél, mely alig mer élni, könnyező nevetéssel, mosolygó könnyekkel... És az örökös bizonytalanság... „*Emlékezz az estére, az alkonyatra, hogy milyen jó volt leülni s mily szomorú... Ó, hányszor remegett a kezem a szeretett homlokon - aztán fegyvertelenül omlik le két karom s ott sírtam, sírtam, megtörve az enyéim gyengeségén.*”

Arany megrándult: talán túlkegyetlennek akarta mondani a férfit.

- A gyermekek felnőnek - s aztán? Az egyik, lángoló szemekkel, így szól: „*Káin!*” s a másik, zokogó hangon: „*Ábel!*” S a nő zokogni kezd, eszébe jutnak a gyermekek, kik gyűlölték és ütötték egymást. Őt ütötték akkor - hiszen az ő szívében volt mindakettő - s még az ő húsa volt a húsuk... Másik, halk emlék: a kicsike, aki meghalt... „*A legkisebb, a legjobb... Nincs többé s én szüntelenül látom...*” Kitérte karjait, a lehetetlen felé s liheg és nyög az üres csóktól... „*Nincs többé és én tovább becézem.*” S a férfi korholja: „*A halál a szeretett lények rosszasága, komor jósága annak, aki elmegy.*” - s a nő felkiált - „*Ó, meddő anyaság!*”

Magával ragadott a költő, ki könnyedén ingatva vállait, szavalt. Annyira magával vitt, hogy láttam, amiről álmodott.

- Aztán magukra maradnak, felnőttek a gyermekek és mást szeretnek. „*Akár él, akár meghalt - a gyermek elhagy bennünket - egyszerűen csak azért, mert jó dolog gyűlölni az öregséget, ha fiatalok, erősek és tiszták vagyunk. A kegyetlen tavasz elföldeli a telet - csak friss ajkakon mély a csók. Ó, anyák, özvegyen marad a mi végtelen ölelésünk. Elhagyják ők apjukat, anyjukat, szöknek az elnehezülő karok meddő ölelése elől.*”

A múlt estére kellett gondolnom, mikor a férfi életem tragédiájáról beszélt. Igen, így volt. Az öreg asszony haszontalan, elveszett ölelésére kellett gondolnom. Igaza volt, e furcsa szavaknak, e költőnek, e gondolkodónak.

- Nincs menekvés - az élet fáradhatatlan. Nem ér semmit a szunnyadás. „Aludni... Ej, feledés... Nem: hiszen álmodunk, pihenésünk emlékeink, kísértetekkel népesül be - nem alszik... csak haldokol... És néha álmodunk... néha dédelget a szender és néha bánt... De mindig szomorú: ha rossz az álom, elrontja éjszakánkat, - ha jó: megrontja nappalunk...”

- És mégis együtt voltunk - suttogja a nő, a hitves. - S most szembenéznek a szerelemmel. A munka végeztével együtt mentek a hosszú éjbe - éjébe a nyugalomnak és a gyengédségnek... „S egy-egy pillanatig egymáséi voltunk... Mikor az utak között keressük a mi utunkat... s siettünk rosszul elzárt lakásunk felé, szigetet keresve, ligetek mélyén - s én ruhád alatt, alázatos, megkorbácsolt öltönyöd alatt, észrevettem szívednek meztelen dobogását... Azt mondtuk egymásnak: Szeretlek...”

- De hajh, ennek a szónak nincsen értelme, mert egyedül vannak ők, - két hang, bármilyen is, csak összefüggéstelen titok hordozója. Átkozott a magány, amelyre elkárhoztattak: „Ó, szívek, elválasztott, elföldelt szívek, szörnyű csendje a gondolatnak! Szeretők, szeretők, kik a végtelent keressük - nem volt semmi, ami összefogjon bennünket - közel és remegőn a csillagok alatt, összefont ujjainkkal, két alamizna voltunk csak egymásnak.”

- Ó, - szólt Arany - ezt bevallod a versedben! Nem szabadna... Ez nagyon is igaz.

- ... Aztán jött a csók és ölelés pillanata. De minden erőlködése az akaratnak hiába: testünk nem mélyedt el egymásban jobban, mint kezeink - ez se egyesülés volt, két mámor volt csak, egyik a másikon...

- Tudom! - borzongott Arany testének kettős szégyenével.

- S a kétségbeesés perceiben a kín csak növelte távolságuk... „Testünk szemfödőjébe burkolva szemünk könnye összefolyt, de szívünk magába sírt - törékenynek, mélynek és végtelennek láttalak, sírtál - éreztem, hogy minden ember egy világ.”

*

- Így aztán nyomor és szenvedés egyetlen gondolatnak látszott, mely nem bocsát meg. A kárhozatnak vége - de vége az életnek is. Utolszor kerültek szembe e dolgokkal.

- A nő előrenéz azzal a kíváncsisággal, mellyel valamikor az életet üdvözölte. Éva úgy végzi, ahogy kezdte. Gyengéd asszonyszive úgy emelkedik a titok felé, mintha szájon akarná csókolni. Boldog akar lenni...

Arany felfigyel. A rokon átok bizalmat kelt benne. De mintha ezzel kisebbé lett volna. Mig az imént mindent betöltött - most hallgat, figyel, meg van fogva.

- Mi is, ugy-e? - kérdi egyszerre.

Az élet és művészet elvégzik kettős munkájukat. A férfi a líra - a nő a dráma. Egyszerre alkotók és színészek és áldozatok. Már nem is tudom, micsodák. A sors igazsága s a szavaké összefolyt. Hol kezdődik a dráma, amit játszanak - s a dráma, ami játszik velük?

*

- Végtelen áhitata a reménynek fogja el őket. „Hiszek istenben - nem hiszek többé magamban.” De a kíváncsiság felülkerekedik. Milyen lesz a paradicsom, hogy lesz az, mikor már nem szenvednek?

- A paradicsomot, szól a férfi, alig láttuk itt a földön. Remény, indulatok, ömlengések - a kevélység belső jutalma: mindez egy szikrája volt a paradicsomnak. Isten rövidke pillanata, bennünk. De méltatlanságunk, emberi mivoltunk csakhamar eltakarta ezt... Bús utunk most véget ér, eljön a végtelen isten. S a nő kérdi: „Mi lesz belőlem?”

Arany szól: Igaza van. Mit lehet erre felelni?

- A férfi kimutatja, hogy a boldogság abban a teljességben van, mikor a természet eltűnik. Nem lehet tapintani az örökkévalóságot, nem lehet kísérletezni vele. Istenre kell bízni ezt és elaludni, mint este a gyermekek.

- És mégis... - szól Arany.

- De valami megismerés fényében a nő ismét felteszi a megoldhatatlan kérdést: *Mi lesz belőlünk?*

„És ismét csak azt tudja felelni, ami nem leszünk. Biztosat akar mondani, de az igazság tagadásba megy át. „Nem leszünk többé hüvely, hús, zokogás...” És tagadja önmagát. „*Mik leszünk hát?*” kiált remegve az asszony.

- Nem lesz többé árnyék - nem lesz magány - nem lesz félelem és kétség. Nem lesz mult, nem lesz jövő, nem lesz vágy. Nem lesz remény.

- Nem lesz remény?...

- A remény boldogtalan, mert remél. Nem lesz többé ima - az ima kiáltás, ami magunkra hagy bennünket. Nem lesz mosoly - minden mosoly félig zokogás. A bánatunkon mosolygunk csak, a nyugtalanságunkon, a futó fájdalomon... mosoly... a mosoly valami, ami haldoklik... „*De mi lesz belőlem, belőlem?*” „*Belőlem!*” e kiáltás szétterül a térben, vonaglik, követel. S megint szavak kísértetét árasztja rá - mert azt kérdezték tőle, mi lesz, s ő csak azt tudja, mi nem lesz. Kiteregeti az átélt rosszat, mint egy madárijesztőt. Bevallja, amit soha még nem vallott be. „Volt valami, amit mindig elrejtettem előled.” „Beszéltem és hazudtam.” A kínos kényszer alatt, hogy válaszoljon az egyszerű kérdésre, felfedezi magát. Részletezi a vágyat s szavának minden foszlánya egy gyehehnát idéz fel. Mindenre vágyott: mások javára, mások sorsára, halhatatlanságra. Leírja a megölt tragédiát. „*Mindennél rémületesebb, kegyetlenebb pokol: a leányunk, ki a te hajnalodhoz hasonlított.*” Nem adta meg magát a vágynak, csak szenvedett alatta. A nyugalom álarca alatt ott égett az örök kísértés. „*Magamba vagyok zárva, de egészen, teljesen... Ó, kinzó és rejtett sebe szívemnek, a be nem vallott szenvedés, hogy nem vétkeztem.*”

- Mindenre vágyott a multban, - a multban, mely meghalt. Most szeretett volna behatolni a multba, mint a jövőbe, mint a szeretett szívbe. De az emlék hajthatatlan. Ő a semmi, ő a sohatöbbé. S most mégegyszer elfogta őket a halál rémülete. Mindenütt a halál. De nem maga a halál ejt kétségbe - hanem a halálnak gondolata, e földalatti árnyék, mely mindent megállít. A halál gondolata: az élő halál. „*Ó mennyit szenvedtem! mennyit kellett szenvednem!*”

- Ime, ami volt s ami, végre, nem lesz. Ime a sötétség mindenféle fajtája, mely lehetetlenné tette a boldogságot. „*Mi vagyunk, kiknek részünk nem volt a fényben, kiket esténként elborított az este, kiknek fekete a vére, kiknek sötét álma bemocskol mindent, amihez ér - kiknek szeme és szája egyformán sötét. Megvakult és kialudt a mi szemünk: be kell, hogy töltsen a mennyország. Emlékszel-e, mikor a viharban ültünk s egyetlen fénysugár zuhogott fejünkre. Gyenge karod remegett az én karomon... De az éj visszarántotta a lopott sugarat...*”

- Éj borult rájuk s beléjük hatolt - most igazán árnyá lettek... S elvakulva, makacsul, gyermekesen kiáltott: „*Az éj elnyelt téged - te leszel a fény!*” De az áhitatos ígéret nem oszlatja el a nő rémületét - tovább kiáltoz, és kérdi, mi lesz belőle, mert a fény, az semmi, semmi!... A férfi hiába verekszik a szóval.

- A férfi szemérehányja, hogy ellentmond önmagának, amikor egyszerre akarja a földi és az égi üdvösséget - s az asszony azt feleli, hogy nem ő az, aki ellentmond - a dolgok mondanak ellent egymásnak.

- Akkor egy másik módját ragadta meg az üdvözülésnek s kétségbeesetten és mohón kiáltja, üvölti inkább: Nem lehet tudni. Hogyan is lehetne? Téboly, szentségtörés, istenkisértés! Hiszen annyira másféle dolgokról van szó, mint a mit mi felfogni tudunk. Az isteni boldogságnak más arca van, mint az emberinek.

S a nő reszketve egyenesedett ki:

- *Nem igaz! Nem igaz! Az én boldogságom bennem van - az enyém az én boldogságom!...* A mindenség az istené - de az én boldogságomnak én vagyok az istene!... Boldog akarok lenni, tette hozzá határozottan és egyszerűen - úgy, ahogy vagyok, ahogy szenvedek.

Arany megremegett; arra gondolt, amit az imént mondott: „adj választ arra, ami rám vonatkozik, személyesen, én rám.” A költemény asszonya tisztábban és mélyebben tette fel a kérdést s Arany e percben jobban hasonlított ahhoz az asszonyhoz, mint önmagához.

„Ugy, ahogy szenvedek,” ismételte a férfi.

- Nagy szó. A valóság lelkébe mutat. Az emberi szenvedés pozitív dolog, pozitív válaszra vár - bármily komor legyen e válasz, megszépül az igazságtól. „Ugy, ahogy szenvedek.” Hiba volna azt hinni, hogy boldogok lehetünk a tökéletes nyugalomban és tisztaságban, elvontan, mint egy tétel. Szenvadásból és sötétségből vagyunk alkotva. Ha elvesznek tőlünk mindent, ami fáj - mi marad belőlünk? A boldogság, amihez így jutunk, nem a miénk akkor - *másvalakié*. Az az okoskodás, hogy a boldogság ránkeső fényét elmosta az árnyék s ha az árnyék eloszlik, magát a boldogságot értük el - hazugság és téboly. Tébolyodott hazugság azt mondani: boldogok leszünk, de nem fogjuk felfogni boldogságunkat.

- És szólt az asszony: Én istenem - nem kell a mennyország!

- Mit, - mondta remegve Arany - hát lehetünk nyomorultak a paradicsomban is?

- A paradicsom: az élet, - mondta a férfi.

Arany elhallgatott s úgy maradt, megértve végre, hogy mindezzel csak válaszolni akart kérdésére a férfi s hogy magasabb és igazabb gondolatot keltett életre a lelkében.

*

- A férfi most egyezik a nővel. Különben néhány perc óta érezni kezdte, hogy dühe minő tévedésbe sodorja - a női lélek villámfényében meglátja a tragikus igazságot. - És isten, isten? - kérdi a nő. - Isten nem tehet semmit az emberekért. Nincs semmi dolga velük. Ő nem a lehetetlen: ő csak isten.

- S mit tettek hát, a két hívő, kiket isten se vigasztalhatott meg?... Felsorolták zavarosan, emlékről-emlékre, az életüket és áldani kezdték minden nyomorát. Mindazt az örömet és bánatot, mit az imént isten részének neveztek, most a maguk komor színében pillantották meg... S hogy végzetük látványa így megjelent szemeik előtt, elmerült szerelmük gondolatába, mely annál ragyogóbb, minél gyötrelmesebb. Ha nem lett volna az, nem ismerték volna meg az izgalmat - nem ismerték volna meg a fényt, mely belőle áradt - az asszony szájából, a hívogató csönd szavára!

- Ugy tetszik, újra élednek... Ugy tetszik, rosszul ismerték magukat s hogy most nyílt ki a szemük. Ime, így szólnak, az éjt és a homályt kerestük. S látják, ahogy keresték egymást fényes nappal, s hogy találták meg egymást, este, a ligetben. Megnézték s megértették a természetet. Nagyon is megértették és többet tulajdonítottak neki, mint amennyi megillette. „*S körülöttünk haldokolt a nap...*”

Nem tudtam már, kinek nevében beszél a férfi s már nem tudtam, róluk van-e szó, vagy másokról. A falak közé szorítva s a szoba nyirkos csapdájába dobva, a férfi ama nagy művek egyikét alkotta meg, melyekben a szó zenével vegyül.

- Féltünk és fáztunk... Árnyak rajzoltak körülöttem... az este... és a ruhád és a szemérmed... Ó, minő hajnal volt, mikor hozzád közeledtem. „*Ó, mikor diadalmas karjaimba szorítottam drága fejed, mikor szádat néztem és a csókok végtelen csöndjét s bőrdet, mely az éjben oly fehér volt, mint egy angyal szárnya...*” Mikor arcodhoz hajoltam, mosolyom tükréhez, - mikor ott álltam melletted s támogattalak s te támogattál - csukott szemekkel néztem szemeid lángoló napjába, hogy megvakuljak, - mikor árnyékokat ujjaim köré csavartam...

- Szükségünk volt egymásra, szenvedtünk egymásért... Igen, kételkedni, remélni, sírni. És mindig így volt. Minden kábulaton, feledésen, gyengeségen és nyomorúságon túl szerelmünk nagyszerű nyomorúsága uralkodott...

- Igen, - mondta Arany - nem szabad átkozni, nem szabad megbánni - szeretni kell a szívünket.

A férfi folytatta: - S a haldoklók így szólnak: - „S ha az élet nem is tud közelebb hozni egymáshoz, mint amennyire lehet - ha nem is tud két lényből egyet csinálni - mégis eléggé hasonlatossá alkotott ahhoz, hogy a gyengédség csodája érzékennyé tegyen bennünket a másik szenvedésével szemben. Megkönnyebbültünk egymással s egy a valláshoz hasonló kultusz fejlődött ki közöttünk. Mindenütt a halállal találkoztunk - csodáltuk az emberi gyengeséget a szélben, mely borzongva csapott meg, - az alkonyban, mely megfosztja magát, - a nyárban, mely szenved és elfonnyad, - az ősz baljós szépségében, mikor zörgő levelekbe hal tompán a léptek bús nesze, - a csillagos ég tébolyító messzeségében - s nehéz volt hinni, hogy a kőnek nincsen kőszíve s hogy a jövő nem ártatlan s nem téved. S mi ellenállottunk és reméltünk. „Emlékezz, ha majd a lejtőn leszünk, emlékezz az estére, midőn éreztük a közelgő vénséget, összekulcsoltuk kezeinket s tekintetünket dacosan a jövőnek szegeztük. A jövő! Ránc mosolygott az arcodon. Minden oly nagyszerű és remegő volt, bölcsesség omlott le a ragyogó égből - visszfénye fehér homlokodra hullott. S fáradtan, alig emelkedő szemmel, tele gyógyíthatatlan múlttal, reméltünk, s ez az este meglágyította a köveket, szemeid aranyban úsztak, úgy éreztem, meghalsz a karjaim között.”

- S az elmuló élet tökéletesen bontakozik ki. Ó, be szép, - dalolja a férfi - be szép idáig jutni, az utolsó napig... Így, így éltünk a paradicsomban.

- S odáig jutnunk, hogy halkan és pajkosan szólnak egymáshoz „Szeretlek”. A kifogyhatatlan kétség küszöbén megkísérlik kiengesztelni az életet. Biztosítják egymást, hogy istennek fáj az ő haláluk, panaszkodnak. S búcsút mondanak egymásnak, ők, kik elmennek - nem szenvedni többé - rettenetes búcsút... s a dráma véget ér.

- Igazuk van! - kiáltotta Arany.

- Ime, az igazság, - így szólt a költő. - Nem szünteti meg a halált. Nem kisebbsíti a teret, nem állítja meg az időt. De mindebből s a fogalomból, ahogy bennünk e dolgok élnek, valamit alkot, ami sötét és lényeges alkatrésze önmagunk lényének. A boldogságnak boldogtalanságra van szüksége, - az öröm párosan jár a bánattal, - a sötétségnek köszönhetjük, hogy élünk; az időnek és térnek köszönhetjük, hogy megfeszítve bár, szívünk mégis csak dobog. Nem kell képtelen dolgokra gondolni - fogni kell erősen a szálát, mely a földhöz köt, vérünkbe vezet. „Ugy, ahogy vagyunk!” - Emlékezz!! Keverék vagyunk, - több vagyunk, mint amennyinek tudjuk magunkat, - ki tudja, mik vagyunk!

S a női arcon, melyet eltorzított a halálfélelem, mosoly gyúlt ki, élő mosoly. Gyermekes duzzogással szólt:

- Miért nem mondtad azt mindjárt, mikor kérdeztelek?

- Akkor még nem értettél volna. Uttalan útra, zsákutcába vitted a kétségbeesés álmát. Új utat kellett mutatni, hogy újból megmutassam neked az ő arcát.

*

Még valamit láthattam tehát, amitől remegtek - a szépség és jószág megszólalt. Dicsfényt vont fejük köré ama néhány percre még, mielőtt elaludtak.

- Mily jó, - sóhajtott az asszony - mily jó, hogy ennyi szavunk van elmondani azt, ami nincs.

- Kifejezni, életrekeltetni az életet - így szólt a férfi - ez az egyetlen dolog, ami az igazság látszatát kelti.

S e nagy szó után elhallgattak. Darab ideig oly közel voltak egymáshoz, amily közel ember csak lehet a földhöz: egy magasabb igazságban való megegyezés tette ezt, bajos és ritka igazság (mert nehéz megérteni, hogy a boldogság átok és áldás egyben). De az asszony most hitt ebben - hitt ebben, a hitetlen és lázadó - mert emberi szívet nyujtottak feléje, érinthető és tapintható emberi szívet.

IX.

Tárva-nyitva az ablak. Az est vibráló, bőséges párzata árad a szobába. Az alkony porzó sugárzásában három embert látok. Öreg az egyik, megtört, bánatos arcu, arcát barázdák keresztezik, karszékekben ül, az ablak közelében. Magas, szőke, fiatal nő, madonna-szerű jelenség. S oldalt egy másik nő, teherben, merev tekintettel, mintha a jövőbe nézne.

Ez utóbbi nem vett részt a társalgásban, talán mert szerényebb sorsu volt, talán mert testének nagy eseményére fordítja minden gondolatát. A félhomályban, ahová visszahúzódott megdurvult s lágyan elformátlanodott teste - mintha elmerülne egy gyengéd és torz mosolyban.

Azok ketten beszélgetnek. A férfi hangja egyenetlen, megtörött. Néha mintegy lázban rándul össze a válla - időről-időre más, hirtelen mozdulat rándítja meg, mely nyilván nem tőle függ. Szemei mélyen árkoltak. Szavában valami idegen hangsúly. A nő nyugodtan ül mellette, északi tisztaságában és szelidségében, oly fehéren és világosan, mintha a nap lassabban múlna el róla; halvány, ezüstös alakján, szétszórt dicsfényén hajának mintha szivesebben pihenne.

Apa és leány, vagy fivér és nővér? Éreztem, hogy a férfi imádja, de nem a felesége.

Kihunyttal tekintetével egy nap-foltra mered a nő ruháján.

És szól:

- Valaki megszületik és valaki meghal.

A terhes nő megrándult. A másik halkán felkiált, élénken odahajlik:

- Mit mond Fülöp!

A férfit nem érdekli szavainak hatása, mintha ez a tiltakozás őszintétlen volna, vagy hiába-való.

Talán nem volt öreg: haja alig deresedett még. De valami rejtelmes szenvedés rágja belül, amit állandó rángásokkal tud csak elfojtani. Nem sok van hátra életéből. A végtelenség jelei lebegnek körülötte: megrándult s nagyon is gyengéd szánalom tekintetében, s már csaknem elviselhetetlen szomorúság.

*

Némi erőfeszítés után beszélni kezd, hogy megtörje a csendet. Mivel köztem és a nyitott ablak közt ül, szavai részben elvesznek a térben.

Utazásról beszél. Azt hiszem, a házasságáról is, de nem hallom tisztán, hogy mit.

Föléled, hangja élénkebb; a nő mélységes és aggodalmas komolysággal hallgatja. Megrándul; valamely szenvedély korbácsolja mozdulatait, tekintetét. Átdereng rajta a ragyogó és tevékeny férfi, aki volt, mielőtt a betegség levette lábáról.

Kissé elfordította a fejét, most jobban hallom, bejárt városokról és országokról emlékezik meg, felsorolja őket. Szent neveket idéz fel, távoli egeket: Itáliát, Egyiptomot, Indiát. Most jött ide, hogy két állomás között megpihenjen: de nyugtalanul pihen, elrejtje magát, mint a menekülő. Vissza kell utazni, szemei fölragyognak. Arról beszél, amit még látni akar. De az alkony percről-percre mélyül, eloszlik a levegő langyossága, mint egy szép álom. Most már csak arra gondol, amit látott.

- Minden, amit láttunk, egy darab magunkkal ragadott tér!

Nyughatatlan vándorok csoportja, örök menekülők kielégületlen rohanásuk egy pillanatában megállnak e sarkában a világnak, amit velük kapcsolatban kicsinek érzek.

*

- Palermó... Szicília...

Meg akar részegülni a téres emléktől, nem mer a jövőre gondolni. Érzem a férfi erőlködését, hogy az elmúlt napok valamely ragyogó pontjához közeledjék.

- Carpeia... Carpeia! sóhajt. Emlékszel Anna, fénynek csodálatos reggelére. A révész és családja asztalnál ültek, szabad ég alatt. Kerek és sáppadt volt az asztal, mint egy csillag. A folyó szikrázott, partjain tamarinfák, babérrózsák. Nem messze, napfényben, a töltés: és napfény becézte a lombokat. Szikrázott a pázsit, tele harmattal. A bokrok tele megannyi ékszerrel. Oly gyöngye volt a szél, nem is sóhajtott, csak mosolygott.

A nő hallgatott, úgy szedte föl a szavakat, hidegen, mélyen és átlátszóan, mint a tükör.

- A révész családja nem volt teljes, egy fiatal leány eltávolodott s messzebb leülve, hogy ne hallja őket, álmódzott a deszkapadon. Egy nagy ág lágyanzöld árnyékát látom, amint fölébe hajolt. Az erdő lila titkainak szélén lebegett szegényes ruháiban.

- Hallom a legyek zümmögését a folyó körül, a lombard nyárban, mely annyi bájjal virul ki fölöttünk.

- Ki méri fel, ki fordítja le egy nagy műben a legyek zümmögését?! Lehetetlen. Talán azért, mert ez a zümmögés soha nem volt elhatárolva s hogy mindannyiszor, mikor hallottuk, egyetlen pillanat dallamába vegyült.

*

- És itt, ahol legmélyebben hatott rám a déli nap, - folytatta a férfi, - egy másik emlék hatása fogott meg. Londonban, a múzeumban történt. A festmény napfényt ábrázolt a római mezőkön. Kis olasz fiú, egy jelmezes modell nyújtogatta a nyakát. Mogorva örök között, a szürke és nyirkos teremben, felragyogott. Süketen és vakon kulcsolta össze kezeit, tele a nap titkával; imádkozott a kép előtt.

- Máskor is láttuk Carpeiát, - szólt Anna.

- Egyszer, véletlenül, novemberben. Nagy hideg volt, bundába burkolódtunk, a folyó befagyott.

- Igen és jártunk a jégen! Be furcsa és kietlen volt. Mindezek a népek, akik a vízből élnek: a révész, a halászok, a tengerészek, a mosónők és a mosónők férjei - mindezek most jártak a vizen.

Szünetet tartott.

- Miért felejthetetlen némely emlék?

Szomorú, ideges kezeibe temette arcát, sóhajtott.

- Miért?... miért?

*

A nő, hogy segítsen rajta, az emlékezés munkájában, vagy talán mert magát is elragadta az átélés szédülete, felvette a fonalat.

- Emlékszel, a mi oázisunkra, kievi kastélyodban, a nyárfák és ákácok alatt.

- A pázsiton mindig virult a virág nyáron s télben levelek heverték.

- Itt láttam utoljára atyámat, - szólt a férfi. - Jó arca volt. Barna bársony kabátba volt, fején nemezkalap, mely eltakarta füleit. Nagy fehér bajusza volt és szemei könnyeztek a hidegtől.

Visszatért a gondolatára:

- Miért őriztem meg atyámról ezt az emléket inkább, mint a többit? Milyen különös jel. Nem tudom, de ha rágondolok, így látom őt. Így él bennem; ez az egyetlen mód, hogy ne tudjam halottnak.

Összerándult.

- Szeretem Bakut. Ezt az országot nem látom többé. Petróleumforrásait, a szürke, végtelen mezőket. Sarát, olajtavait, amint sötétben villódnak. Egét, mely sohase derült. Végtelen útjait, melyeken úgy csillognak a keréknyomok, mint a sínek. Fekete házait, petróleumszagát, melyet még a virágokon is éreztem, e földalatti tenger nehéz illatát.

- Nem látom többé ezt az országot. Különbözik nem is ismerek már onnan senkit. Múlt évben az öreg zsugori Borinne ott volt még, gyűjtögette és számolgatta a pénzét.

- Mikor halálát érezte - veti közbe a fiatal nő - azt mondta: tönkrementem.

A nap leszállt. A nőt egyre jobban láttam közöttük, egyre szebb lett.

- Az ő vonásaiban is volt valami jóság. Miért ne lehetnének a fősvények jó emberek, kik szerelemmel szeretnek egy dolgot?

Könnyű borzongás rángatja a beteg vállait.

- Kérlek, csukd be az ablakot. Fázom.

A nő becsukta, csend lett. A nő szólt:

- Levelet kaptam Berg Katalintól.

- Mindig ugyanaz, persze.

- Igen, nagyon szomorú. Hiába jár országról országra - múlt héten a Baleárok szigetén volt - mindenüvé magával vonszolja vígasztalan özvegyességét. Mekkora erő van ebben a vígasztalanságban! Elnyomja fiatalságát, szépségét. Nem azért utazik, hogy csillapítsa gyászát, - inkább növelni akarja, meghordozni a világban. Nem kell annak szórakozás. Egyszer elsírta magát, mert szeretett. A bánata hidegen hagyja az embert, mint a szépsége.

A fakó függönyön megláttam a férfi körvonalait - lógó fejjel, meggörbült háttal, sovány nyakkal. Felemelte kezét.

- Az igazi bánatot magunkba temetjük, - szólt. Abból nem látni és nem hallani semmit. Az igazi bánat kívülről úgy hat, mint az unalom.

Csaknem ügyetlen mozdulattal cigarettadobozt vett ki a zsebéből.

Cigarettára gyújtott. Viharvert arcát láttam a felvillanó fényben, mint egy álarcot. Aztán csak az égő cigarettát lehetett látni a félhomályban: a kéz, mely tartotta, oly könnyű és bizonytalan volt, mint a füst, ami elszállott belőle. Mikor szájához emelte, láttam lélekzetének fényét, mely az imént, a hideg térben, ködként gomolygott előtte.

... Nem dohány volt, amit szívott - holmi fűszeres illat terjengett.

Lágyan a csukott ablak felé nyújtotta ki kezét, - a félig lebocsátott zsalúkkal oly kicsiny és szerény volt az ablak.

- Nézd... Benares és Hallihabad... Bizonytalan aranyfoltok a szürkességben, különös emberi lények szikráznak. De mintha nem is élnének - isteni bálványok inkább, az est lila párása-

tában. Megmozdulnak?... Nem... Igen. Pompás szertartásba merülnek a tiarák, az asszonyok ékessége... Előlebben a főpap, emeletes hajdiszében, kirajzolt kezeivel... Pagodák, épületek... korok és fajták... Mennyire különböznek mitőlünk... Kinek van igaza?

És most szemlét tartott a multon. Erőlködni kell, mintha a pokol és kínszenvedés körképe vonulna el.

- Utak... országok, amiket elhagyunk... hasztalan. Az utazástól nem leszünk többek, gazdagabbak, - hiszen csak léptek, egymásután. Azután van-e rá időnk, hogy lerakjuk a lélek batyuját s körülnézzünk igazán az elfutó táj fölött? S még akkor is... Az utas csak a jelen perc területét ismeri - a multban nem tudunk utazni. Minden csak volt. Ma éjjel, mikor gall vidékek és erdők és szakadékok emléke kísértett, a Kerek Asztal napjaira kellett gondolnom. Artus királyra és társaira... Nem voltak messze tőlem, közeledtem feléjük. Különös sisakot láttam egy lovagon... smaragdszínű szem tekintett rám és megfagyasztott... A többi kisiklott, elmosódott... Őszi fényben a kerek kőasztal - rótfényű erdők fái között szürke ködök bujkálnak. Kerek az asztal, hogy egyik se legyen több a másiknál, mikor körülülük: mint egy óriási malomkő, olyan. Fehéren ragyog széle, nem rég csinálták, még egészen új.

... - Ezer év!... Kétezer, háromezer év... a trójai part...

- Emlékszik-e, Anna, az aranybarázdára, amit átszeltünk?

- A hajnal szélében borzongó homokon görög hős. Látom a homokon széles, szabályos lábnyomát. A nyomok szélein néhány aranszemcse. A tenger haldoklik mellette... Látom a vonalat - tajtékból -, amit az utolsó hullámverés otthagyt a nedves fövényen. A bronzsarú alatt kavics csikorog és elgurul... Hallom lépteinek egyforma zaját. Gondold el, Anna, - ezek a léptek sok ezer évvel ezelőtt hangzottak el. Gondold el, hány szárnycsapás kell, míg odáig érsz. - Hiszen másnap már nem látszott semmi a nyomukból. Hol vannak, hová lettek? Bennünk vannak, mert hiszen látjuk őket. Az idő nem idő - a tér nem tér."

A látnoki látás e rejtelmes megnyilatkozását csend követte. Az asszony nem merte megtörni ezt a csendet, érezte, hogy mélyén olyan igazságok vannak, amiket ő nem ér el.

- Kardja egy sziklába koccan, és hallani a pengének a hüvelyben való reszkető zaját. Erős keze fiatal fenyőt szakít ki, a száraz tűlevelek hullonganak. Ki fut mellette a fenyőerdő mélyén? Egy kutya, a kuttyája. Valamit visz a szájában - bőrvet, mely megkeményedett a szélben és a napban, - trójai öv, amit száz meg száz év múlva meg fog énekelni Homérosz.

- A harcos most a hegyfokra ér. Felkapja fejét s végigtekint a tengeren. Finom metszésű orra egyenesen szeli a leget, - egyenesen fut le a homloka a vasszak alól, melynek felső íve előreunkorodik, - a sűrű szemöldök alatt szikráznak a szemek. De különösen a kezét látom, félig csukott tenyerét, rövid körmeit, napbarnított ujjait, - mintha téglára vésve látnám, vörösen és kidudorodva, kavicsból kirakva.

- A partot nézi. Megszámlálhatatlan bárkát raknak vízre a matrózok. A mélyvíz felé vonszolják őket, nehogy parti zátonyokba ütközzenek. Ez este indul a görög hajóraj, most csak a csillagok vezetése mellett lehet hajózni, míg az azúrtengeren fel nem ragyog a hajnal.

A férfi lehorgasztotta fejét.

- Végtelen vizet látok. Közelről látom a hullámokat, tökéletes csöndben loccsannak, szürkén és ezüstösen, a különös fény alatt. Honnan e végtelen csönd? Más bolygóról való, sok száz ezredév távolában...

*

Látom, amiket mond és látom őt - a tájat, ami nincs, s az embert, kit alig ismerek már fel a homályban. Látom a látnokot és a látomást... S a kimondhatatlan különbségre gondolok közöttük. Tájak és századok háttérében elmosódó, kicsiny folt az alakja...

Más és más emlékek tolonganak. Egy világ ostromolja; annyi emlék prédája: ezeket csak eldadogta, ezeket pedig nem tudja, nincs kedve elmondani. Nem tud szabadulni a belső fényességtől.

Fejét hátrahajtja, - nyilván behúnyta szemét. Arcának szenvedő vonaglásán látom és mérem fel emlékeit.

Előbb rajongott, most panaszkodik.

- Emlékszem... emlékszem... A szívem nem könnyörül rajtam...

- Ó istenem, - nyög fel reménytelen mozdulattal - nem lehet mindentől elbúcsúzni.

És a nő semmit se tehet, hiába imádják. Mit tud e végtelen búcsúzásról, utolsó bucsujáról egy embernek! Csak a szépsége van meg és a mosolya... És az emberfölötti alak bánattal, lelkiismeretfurdalással és sóvárgással telik meg. A férfi nem akarja, hogy vége legyen. Amit idéz és hív, azt meg akarja fogni. Szereti a multját.

A mozdulatlan, kérlelhetetlen mult istensége mered fel előtte, mert hívőknek és hitetleneknek az Isten csak azt jelenti, hogy önmagukat helyettesíti.

*

A terhes nő kiment. Láttam, hogy sompolygott az ajtó felé, gyengéden és óvatosan, dédelgetve önmagát, anyaságát.

Ketten maradnak... Az est valóságos elragadó volt, - élt és mindent elfoglalt. Soha nem volt ily tele a szoba.

A férfi szólt: Ismét elmúlt egy nap.

S mintegy folytatva gondolatát:

- Elő kell készíteni az esküvőt - tette hozzá.

- Mihály! - mondta gyorsan, ösztönösen a fiatal nő, mintha kibuggyant volna belőle ez a szó.

- Mihály nem fog haragudni rád - felelt a férfi. - Tudja, hogy szereted őt, Anna. Nem fog visszariadni a tiszta és egyszerű formáságtól. - Mosolygott, vigasztalva magát. - Halaszthatatlan házasság - mondta.

A homály összefogta őket. Nézték egymást.

A férfi szárazon égett és szikkadt; szavai az élete üregéből hangzottak; - a nő fehéren, fényesen, dúsan remegett.

A férfi nézte, - mozdulatot tett, mintha el akarná érni. Aztán abbahagyta.

- Annyira szeretem, - mondta egyszerűen.

- Ó, - szólt a nő - nem fog meghalni.

- Milyen jó volt, - mondta a férfi - oly hosszú ideig, oly nagylelkűen vállalta mellettem a testvér szerepét.

- Ó, mennyit tett értem! - susogott a nő, összekulcsolt kezekkel s pompás keblét a férfi fölé hajtotta, mintha rá akarna omolni.

Nyílt szívvvel beszéltek. Szégyen és tartózkodás nélkül, nyíltan és egyenesen állottak szemben egymással - a ragyogás és a béke csodája volt ez.

A férfi elhallgatott. Behunyta szemeit, de azért látta a nőt.

- Az én angyalom maga, de nem szeret.

Ezt mondta és az arca elsötétült. Ó, szívbemarkoló látvány, ahogy egy emberi arc elsötétül, mint a természet.

Ilyen volt hát e szerelem, amivel e férfi a nő felé emelkedett. A nő tudta ezt - szavaiban és tartásában végtelen szelidség. Nem bátorította, nem hazudott neki, de amikor csak lehetett, egy mozdulattal, egy szóval, egy szép hallgatással, vigasztalni próbálta önmagáért, a gyötrelmért, amit jelenlétével, távollétével okozott neki.

A férfi elgondolkodott, aztán így szólt:

- Maga vigasztal meg engem az iránta való reménytelen szerelmemben.

Megint a házasságra tért. Miért ne lehetne azonnal végrehajtani.

- A vagyonom és a nevem, Anna... a tiszta emlék, ami megmarad belőlem, ha... ha már a múlté leszek...

S mintha szét akarta volna szórni kezéből azt, ami maradandó, a bizonytalan jövőbe - a nagyon is könnyű cirógatást. Most elég volt a kétséges, gyenge kapocs: házasság.

- Minek beszélünk erről...

Nem felelt egyenesen, vonakodás fogta el - talán a szerelemre gondolt, amit szívébe zárt s amit a férfi bevallott helyette.

Elvben beleegyezett mindenbe s hagyta, hogy megtörténjék - de soha nem felelt kimondottan a kérdésre, mely valahányszor magukra maradtak, elröppent a férfi ajkáról.

De ezen az estén nem volt-e köteles határozott választ adni, beleegyezni - az anyagi érdekesség ellenére is, ami távol volt fehér lelkétől - hogy alávesse magát s megengedje a férfinak a szomorú kis közeledést?

- Nos? - sürgette a férfi.

Mindketten a nő száját figyeltük... Csaknem mosolygott már, ez az imádott száj, ez az oltára megszentelt reményeknek.

S a haldokló, érezve, hogy a válasz immár nem késik, suttogott:

- Szeretem az életet...

Megrázta a fejét.

- Oly kevés időm van hátra, oly kevés... Nem akarom átaludni ezt az éjszakát.

Elhallgatott, hogy a nő beszéljen.

A nő azt mondta: igen, s könnyű kézzel érintette az aggastyán kezét.

S kérlelhetetlen figyelmem, akaratom ellenére észrevette, hogy e mozdulatban valami szin-padi ünnepélyesség volt, tudatosan. Mellékgondolat nélkül, tisztán és szűzien. A nő átélte az áldozat isteni gögjét s én, aki mindent látok, láttam ezt.

*

A szállodában csak az idegenekről beszélnek. Három szobát foglaltak le, rengeteg málhájuk van - a férfi, úgylátszik, igen gazdag, bár nincsenek nagy igényei. Párisban maradnak a fiatal asszony lebetegedéséig, ki egy hónapon belül a városnegyed egyik szanatóriumába vonul. De ez az ember nagyon beteg, azt mondják, Lemer-ciér-nének elég kínos a dolog, csak nem akar itt meghalni, a szállodában... Már előre szégyeli magát. Levélben foglalták le a szobákat, különben nem vette volna fel őket - akármilyen gazdagok. Reméli, hogy el tudnak még utazni, de azért nagy gondban van miattuk.

... Magam is úgy láttam, hogy már nem sokáig él, mikor legközelebb benéztem a szobába. A karszékre könyökölve, egészen elsüppedt, kezei lelógtak. Alig emeli már fel tekintetét. Lehajtott arcán csak a szemhéjak belső szélét látni, mintha odvas volna az arca. Eszembe jut, amit a költő mondott és összeborzongok e férfi láttán, ki kétségbeejtő fenséggel múlik el a semmibe - szépségében az enyészetnek, mellyel szemben isten is tehetetlen!

X.

Zenéről beszélt.

- Miért, hogy a ritmus magával ragad bennünket? Az ember, mindenütt, ahol megnyilatkozik, magával viszi a szabályosság és egyhangúság nagy elvét a természet zürzavarába. E kemény törvénynek engedelmeskedve szökken ki és ölt formát bármilyen művészi alkotás. E fenséges erény különbözteti meg az utcát a völgytől - ez emel lépcsőt, egyforma fokokkal a zaj hegyében. A zürzavarnak nincs lelke - de a szabály gondolkodik.

Most az arányokról beszélt, az egységről és az összhangról. Csak töredékeit hallottam szavának, mintha illatot hozna felém a szél, mezők és tengerek szagát.

Kopognak.

Jön az orvos. Szédelegve emelkedik fel a férfi - mintegy meghunyászkodva mestere előtt.

- Hogy töltötte az éjszakát?

- Rosszul, - feleli a beteg.

- Ugyan - mondja csendesen az orvos.

Magukra hagyják őket. A férfi lassan és félszegen felül. Az orvos egyenesen áll, közte és köztem.

- Hát a szívvel hogy vagyunk?

Tragikus ösztönnel halkítják a hangjukat - a beteg halkan mondja el a mindennapi vallomást.

A tudomány embere hallgatózik, felemeli fejét, bólint. Ismétli a vallomást, most már hangosan, azon a szokott és megnyugtató hangon, amit már megszokott s azzal a széles mozdulattal.

- Jól van, úgy látom, semmi újság...

Az orvos megváltoztatta a helyét, most láthatom a beteget. Megnyúlt vonások, beesett szemek - egészen összetörte, hogy bajának sötét titkáról kellett beszélnie.

A beteg elcsendesedik és beszélget az orvossal, ki nyárspolgáriasan szétterpeszkedik egy széken. Néhány témát pendít meg, tapogatózva. A beteg, akarata ellenére, visszatér a gyászos tárgyra: betegségére.

- Szégyen, gyalázat - mondja.

- Ugyan - legyint az orvos fásultan.

Aztán feláll.

- Hát holnap...

- Igen, konzilium -

- Az. Na, viszontlátásra...

Ruganyos léptekkel megy ki az orvos, a nyomornak és véres emlékeknek egész megszokott terhével, amit már nem is érez.

*

A konzilium, úgy látszik, éppen véget ért. Két orvos lép be: félszegen mozognak. Állva maradnak. Az egyik aggastyán, a másik ifjú.

Egymásra néznek. Megpróbálok behatolni szemük csöndjébe, agyuk éjszakájába. Az öregebbik szakállát simogatja, a kandallóhoz támaszkodik, nézi a padlót. Halkan ejti a szavakat.

- *Casus lethalis...* és hozzátenném... *properatus*.

Azért beszél halkan, hogy a beteg ne hallja s még azért is, hogy a halálos ítélet ünnepélyesebb legyen.

A másik beleegyezőn bólint - szinte azt mondanám, büntársi mozdulattal. Elhallgatnak, mint a gyerek, aki rossz fát tett a tűzre. Összenéznek.

- Hány éves?

- Ötvenhárom.

A fiatal orvos megjegyzi:

- Szép, hogy idáig kihúzta.

Az öreg bölcselkedően vág vissza:

- Szép. Több már nem lesz.

*

Szünet. A szakállas dörmögött:

- Ki lehet tapogatni a sarcomát az érverésen, a fej-ütér mögött.

Nyakához emeli az ujját.

- Itt bujkál, ahogy *láttam*.

A másik bólint - mióta belépett, állandóan bólogat ez a fej, majd dünnyög:

- Igen - a műtét lehetetlen.

- Természetesen, - jegyzi meg az öreg orvos gyászos gúnyban felvillanó szemekkel - ezt a műtétet csak egy műszer végezhetné el: a nyaktiló. Különben a folyamat úton van. Összenövések vannak az állkapocs és a vállperec alatti mirigyekkel és bizonyára a hónalji mirigyekkel is. A folyamat gyors. Rövidesen el lesznek torlaszolva a légzés, a vérkeringés és az emésztés útján; a fulladás gyorsan bekövetkezik.

Sóhajtott és ott maradt, keresztbefont karokkal, mereven, szájában meg nem gyújtott cigarettával. A fiatalember leült, hátradőlt a szék támlájára s a kandalló márványán zongorázott haszontalan ujjakkal. Egyikük megszólalt:

- Ha ilyesmit lát az ember, sokszor azt hinné, hogy a rák megválogatja a helyet.

*

- Mester, mit mondjunk a fiatal asszonynak?

- Mondja, hogy az eset súlyos, igen súlyos, leverten; és hivatkozzék arra, hogy a természet még mindent meggyógyíthat.

- Ezt az ismert frázist?

- Minél ismertebb, annál jobb - mondta az öreg.

- De ha minden áron tudni akarja...

- Nem kell felelni... el kell fordítani a fejét...

- Ne nyújtsunk egy kis reményt?... Hiszen még oly fiatal.

- Igen, a remény hamar fog az ilyennél... Fiam, soha nem kell fölöslegesen szaporítani a szót. Ezzel csak azt érzük el, hogy tudatlansággal vádolnak és meggyűlölnék bennünket.

- És a beteg - tudja már?

- Nem tudom. A vizsgálat folyamán - észrevehette - szerettem volna kivenni belőle, hogy tudja-e, kérdésekkel. Egyszer azt hittem, hogy semmit se sejt; máskor úgy tetszett, épp oly világosan látja az állapotát, akárcsak én.

Ujra egy szót se szóltak, pár pillanatig. Ugy rémlett, hogy ez a két tudós inkább hallgatni jött, mint beszélni. Alig hogy megmozdultak, ritkán ejtettek egy-egy szót, nehezen, vigyázatosan.

Aztán, e förtelmes seb előtt, melyet már többször s közelről láttak, általánosabb, nagyobb gondolatokra emelkedtek. Sejtettem, milyen munka folyt agyvelejükben; végre kibökték ezt a mondatot:

- Ugy képződik, mint a gyermek.*

*

Az aggastyán folyamatosan beszélni kezdett:

- Mint a gyermek. A csira hat a méhsejtre, amint Lancereaux mondta, akár egy ondószálcsa. Ez a csira mikroorganizmus, mely áthatol a bonctani szöveten, szétbontja és átalakítja, új rezgésre pezsdíti, *másik* életet ad neki. De ennek a sejtközi tevékenységnek izgató tényezője nem az élet természetes csirája, hanem egy élősd.

- Bármilyen legyen ennek a *primum movens*nek természete, bármi is a *micrococcus neoformans*, vagy a Koch-bacillus láthatatlan spórája, vagy más valami, annyi bizonyos, hogy az élősd rákos szövet kezdetben épp úgy fejlődik, mint a magzat-szövet.

- De a magzat gyarapszik. Van egy pillanat, mikor az anyaméhben levő magzat tömege úgyszólván felnő. Megalkotja felületes hártályait, melyeket Claude Bernard a maga mély nyelvén „határoló hártályak”-nak nevez. A magzat kész; megszületik.

- A rákos szövet ellenben nem fejeződik be: folyton burjánzik, nincsen határa. A daganat (itt természetesen nem a fibromáról, se a myomáról, se az egyszerű cancroidról beszélek, melyek „jóindulatú daganatok”) a rosszindulatú daganat örökké embriószerű; nem fejlődhet ki arányos és teljes módon. Terjeng, folytonosan csak terjeng, anélkül, hogy formát vethetne magára. Ha kiirtják, újra tovább sarjadzik, vagy legalább is kilencvenöt százalékban. Mit tehet a mi egész testünk e hús ellenében, mely nem szervesen fejlődik és nem múlik el? Mit a sejteink oly hajszálfinom és kényes egyensúlya e garaboncs tenyésztetel szemben, mely a vérünk, a szerveink kellősközepén, a csontok gerendázatán és minden hálózaton át feloldhatatlan és végtelen tömeget kérgez a testünkre?

- Igen, a rák a szervezetünkben a szó szoros értelmében a végtelen.

A fiatal orvos igent bólintott a fejével és valami nagyon mélyet mondott, melyet valahol a végtelen eszméjével való kapcsolatban lelt meg:

- Olyan, mint egy rothadt szív.

*

Most egymással szemben ültek. Közelebb huzzák a székeiket.

* „A pokol” első felét (*eddig a pontig*) Karinthy Frigyes, a másik felét Kosztolányi Dezső fordította.

- Még annál is gonoszabb, mint ahogy mondjuk, - folytatta a fiatalabbik, félénk, visszatartott hangon.

- Igen, igen, bólintott a másik.

- Nem valami titokzatos módon szerzett helyi megbetegedéssel van dolgunk; nem valami szomorú belső balesetről van szó, amint általában hiszik. A rák nem is ragályos. Itt egy csomó legyengült ember éles és gyors kórtani válságával, az emberi betegség elemi formáival van dolgunk.

- A beteg általános állapota teszi szükségessé és alakítja ki a bajt; azt mondhatnók, hogy maga a beteg hívja ki az élősdi pusztítását. A beteg szervezete *akarja*!

- Az élősdi! Talán csak egyetlenegy élősdi van, mely a környezete szerint különbözik és az alkalmazkodó, különböző szervek bizonyos helyén más és más betegségeket okoz. A bakteriológia még csak dadog; ha egyszer majd beszél, kétségtelenül megjelenti nekünk azt a hirt, mely az orvostudománynak még tragikusabb színezetet ad, mint a mostani nagysága. Ami engem illet, én az élősdi egységében hiszek.

- Ez az elmélet divatos, mondta az agg mester. Mindenesetre csábító és el kell ismernünk, hogy amily mértékben mélyül az orvostudomány, a vegyészet, a természettan, oly mértékben törekszik mindegyik az anyagi elemek és az erők egységesítésére. Aztán - bár nincs rá cáfolhatatlan bizonyíték - semmi se valószínűbb, mint az a rettenetes egyszerűsítés, melyről ön beszél!

- Igen, - mondta a másik félhangon, mintha gondolkozna. Minden betegség ugyanabból az anyagból való. Ugyanaz az észre nem vehető élet vezet mindnyájunkat a halálhoz.

- Ezek szerint - suttogta a másik, aki szintén halkította a hangját, - édes egytestvérek vagyunk mindannyian, nemcsak a megsemmisülésben, de a betegségben is.

- A halál végtelenül piciny, egyetlen csírája, mely a húsba veti förtelmes magját, az a csöpp microba, melynek szerepe mindeddig meglehetősen közönyösnek látszott, hiszen úgy mentünk el mellette, hogy alig vetettünk rá ügyet: a *bacterium termo*.

- Nagyon sok van belőle a vastagbélben és miriádjával található az egészséges embereknél is.

Ez a baktérium foszfátos területen az arany staphylococcus, a kelésnek és pokolvarnak az okozója, mely a hús egy-egy darabját megrothasztja.

A vékonybélben az Eberth-baktérium lesz belőle, a tifuszos fekély előidézője...

A tudós egészen ünnepi és megindult lett, hogy az eddig le nem győzött ellenség neve nyilvánvalóvá vált:

- Végül nem-foszfátos területen Koch-bacillussá alakul át.

*

- A Koch-bacillus nemcsak a gümőkór, a tüdő, a gége, a bél, a csont gümőkórja. Landouzy fölfedezte a mellhártyagyulladás váladékában, Kuss pedig a hideg tályogokban.

- Különben, - szakította félbe az agg tudós, kinek szemei figyelmesek és komolyak voltak, - tudják-e, mily rengeteg gümőkóros nyavalya van a föld színén!

- Vegyük a tüdőt - hiszen a tüdő anélkül is meg van támadva a felnőtt betegnél.

Ha megjelenik, gümőkóros képződményeket hoz létre, kis daganatokat, melyek a véredények híján elhalnak s melyeknek elpusztulása és szétesése a szerv eltünését és a fulladásos halált hozzák létre. A gümőkór a tulajdonképpeni újképződmény. A Koch-bacillus *neoformans*: új képződés létrehozója. Különben a szervezetben minden microorganismus *neoformans*; ez nem is annyira tudományos határvonás, mint inkább afféle homéroszi diszító jelző, az alkotó-

képességére vonatkozóan. A gümőkór sokszorozódik, de kicsiny marad. Ezért mondta Virchow, hogy szegény neoplasma.

*

- De a köszvényeseknél, kiket ideges bántalmak gyötörnek és hőmérsékletük alacsony, az élősd nem idézheti elő a gümőkört.

A vérbe megy a peptonokkal együtt, a nyirokmirigyeken át. A vér megtelik glycogénnel, ezzel az emberi cukorral, melyet a magas hőmérséklet nem fogyaszt el, - a visszeres vérkeringés megakadása nagymennyiségben lerakja a mirigyes, vagy renyhe szöveteknek bonctani szöveteire. Ekkor fejlődik a hidegben az, amit gazdag neoplazmának lehetne nevezni: több gümő helyett csak egy van, mely roppantul burjánzik. Ez a rák, minden formájában és nevével: a sarcoma, a carcinoma, az epithelioma, a scirrhus, a lymphadenoma.

A rák tehát a glycogén felhalmozódásnak alakatlan képződménye egy kifejlődött, elgyengült és láztalan ízületben.

- Igen, igen, - mondta az aggastyán - lehetséges; de hol a bizonyíték? Szép elmélet, de mi a gyakorlati támasztéka? Mert mégis van alaktani különbség a daganat és a gümőkór közt.

Ugy látszott, mintha gúnyos, ellenséges lett volna, kész felpattanni és méríteni a tudásából, a tapasztalatából.

- Ha egy csomó különböző daganatot megvizsgálunk, - felelte a társa, - megállapíthatjuk, hogy a számuk egyenes, a terjedelmük fordított arányban vannak azoknak a hőmérsékletével, kik a daganatokat létrehozzák.

Fejében tényeket, számokat lelt. Előre vetette, mint a fegyvereket. Hevítette a buzgóság, hogy tökéletes, könyörtelen előadást tartson és megvédje az egyszerűsítés nagy eszméjét, mely egyszerre dramatizálja az egész emberiség sorsát:

- 44°-tól 45°-ig kifejlődik a madarak gümőkórja, majdnem górcsövi és számtalan daganataival. 40°-tól 41°-ig kifejlődik a miliaris, a kölesszerű gümőkór, minthogy akkora képződményeket hoz létre, mint egy köles-szem. 39°-tól 40°-ig van szemcsés gümőkór, - a szemes; - 38°-tól 39°-ig a lencsés gümőkór; - 37°-tól 38°-ig a lassú gümőkór, a nagy, felületes ganglionokkal; - 37°-nál a nagyterjedelmű ganglionos daganat, mely a hideg tályoggal rokon (ebbe az osztályba tartozik a csipőízületi gyulladás, a fehér daganat, a Pott-féle betegség); - 36,5 foknál a tehenek nagy, tüdő-aszkóros fekélye; - 28°-nál - Dubard-ral együtt - az óriási púpos és sötét daganatokat leljük, melyek a halak oldalát szokták kikezdeni.

Miután egymásra tornyozta példáit, megállapodott, majd folytatta:

- Kísérleti úton előidézhethük egyik betegségnek a másikba való átmenetelét. Veszünk egy házinyulat, melybe beoltjuk a gümőkört: mikor az állat a sorvadásnak kétségtelen jeleit adja, hidegvérű állattá alakítjuk azáltal, hogy hirtelen feltárjuk az utolsó nyaki csigolyától az első háti csigolyáig. Ha az állat nem pusztul el bénulásban, a hasán, vagy egyik ízületén egyszerre jókora daganat képződik, mely látszatra, jellegre azonos a rákkal.

Kartársának arcába nézett:

- Eszembe jut, mit mondott Backer: Egyszerre figyeltük a gümőkóros és a rákos folyamat haladását és mindig azt láttuk, hogy a rák már nem táplálkozik, elszárad, míg a gümők 38 fokot meghaladó hőmérsékletnél jelentkeztek és fejlődtek. Általában - tette hozzá - a gümőkóros betegség uralkodott a drámán.

Minden attól függ, miképpen alakul és osztódik benn a cukor. Ezt a szétoztódást a szervezet melegsége szabályozza, mely a cukrot a gümőkórosnál kellőképpen égeti; a rákosbetegnél

nincs meleg, a glycogén felhalmozódik. A rák cukros valami. Backer megvilágította ezt a folyamatot, mely a rákosbetegségből afféle helyi cukorbetegséget csinált.

A cukor jelenlétét azzal bizonyították, hogy a rákos nedűkből finom pezsgőt készítettek. Én is megcsináltam ezt a kísérletet. Tíz kilogramm rákos anyagot szereztem, mely a párisi kórházakban két délelőtti végzett műtétekből került ki. Miután kisajtoltam az anyagot, két és félliter zavaros és büdös folyadékot kaptam, mely több cukrot tartalmazott, mint a legdiabétesesebb vizelet. Hogy erjesztőket vetettem bele, a folyadék élénken és illatosan pezsgett. Az alkoholmérő 6 fokot jelzett. A lombikban 60 fokos alkoholt kaptam, abból készítettem ezt a finom laboratóriumi pezsgőt.

Az emberek tehát, kiket ugyanaz a kór-okozó csira támad meg és bír le, vérmérsékletük szerint fejlődnek: a lázas betegek, kik többet adnak ki, mint amennyit szereznek, gümőt - törpe daganatot - szereznek, a hideg köszvényesek, kik többet szereznek, mintsem kiadnak, rákot teremtenek maguknak - óriás gümőt.

A két betegség néha kicseréli a betegeit. A rákosok zöme meggyógyult és lehidegült gümőkóros. Ezt Dubard vette észre először. Ami egyeseknek védelem (a glycogénben való gazdagság, vagy túltáplálás), veszély a többieknek.

Az öreg doktor már elmondta a véleményét; újra gondosan hallgatott, de az arca kifejezetlen volt, minthogy már motoszkált benne a mondanivaló.

A beszélő egy pillanatig megállapodott, majd így szólt:

- Farkasszemet kell néznünk az igazsággal, tilos elhalványítanunk (jaj, annyira hajlandók vagyunk erre mindnyájan) és nem kell félnünk attól, hogy a gümőkór gyógyításának ezt a titokzatos és rettenetes ajtót tárjuk fel.

- Bármint is legyen, - mondta az öreg doktor - azt a hasonlatosságot, azt a megfordított viszonyt, melyet ön a két betegség közt gondol felfedezni, bizonyos tekintetben a statisztika is megerősíti. Nyilvánvaló, hogy az elterjedésük és az arányuk rendszeresen növekszik. Párisban egy rákosra négy gümőkóros esik. Ebben a városban hetenként kétszázhatvan gümőkóros hal meg és hatvanöt rákos. Franciaországban évente száznyolcvanezer ember pusztul el gümőkórban és harminchatezer lesz a rák áldozata: az arány egy az öthöz. Ötszáz francia ember hal meg naponta gümőkórban, száz hal meg naponta rákban.

- És hány hal meg majd holnap! - mondta a fiatalember, aki hideg és világító szemeit valami öntudatos és hiábavaló fohászkodással emelte az égre.

Mert eddig csak a fátyolnak egyik csücskét libbentettük föl, az igazságnak csak egyik részét vallottuk be...

- Igen, - mondta az agg mester, - az igazság ennél is szörnyűbb.

A rák pusztítása napról-napra növekszik. Ez kétségtelenül onnan van, hogy a modern élet mindig fogékonyabbá teszi az embereket a betegségre, ami különösen kedvez ennek a nyavalyának.

- Az ember általános állapota magával hozza a végzetes kórt. Ismétlem: a beteg miatt gyógyíthatatlan a betegség. Minek meggyógyítani helyileg a kóros tömeg eltávolításával, ha a magának visszaadott beteg újra létrehozza a betegséget. Unos-untalan csak ezt látjuk. Ha a gümőkórosnak elvonnánk a gümőit, egyszerűen egy megoperált beteg lenne, ki visszaesne. Hasonlóképpen a műtőkés se elegendő védelem a rosszindulatu daganatokkal szemben. Különben itt a tények: száz operált csonttrák közül kilencvenkét visszaesés van; ami a mellrákot illeti, ugyanennyi a visszaesés; a méh epitheliomájánál kilencvenhat; a végbél-ráknál kilencvennyolc; a nyelvtráknál (és fejével az ajtó felé intett) kilencvenkilenc.

Ezeknél az utolsó mondatoknál a kandallóról levett egy levélpapírost és egy ollót, gépiesen nyirbálta a papírost. Hirtelen öntudatosá ocsúdott benne homályos ösztönű cselekedete és mind a két tárgyat letette. Kiegyenesedett:

- Már a fiatalokat is szedegeti... (Látom, jaj most is látom, emlékezetemben egy kis fényes-szemű angyalka borzadalmas képét, kinek a mellecskéje óriási és szederjes, mint egy vöröskáposzta!)... A rák úgy terjed magában az emberiségben, mint az egyes betegben. Ha nem állítjuk meg, - tette hozzá azzal a gyászos gúnnyal, melyet már hallottam is hangjában - szükség se lesz kérdegetni, vajjon az emberiség a nap kialvásával pusztul-e el.

- E két legnagyobb és eleven istencsapásának fantasztikus rokonságához micsoda más atyafiságok kapcsolódnak még? - kérdezte önnönmagától a fiatal tudós s kezét a homlokához emelte. - A vérbaj, melyről nem beszéltem. És még mik? Mire vezetnek, mire kárhoznak a kutatások, melyeket innen kiindulva akarok folytatni? Nem tudom... Egy szemvillanással láthatjuk az emberi húsnak minden rothadékát, nyomorúságunknak dögvészes voltát, mindazt a siralmat, amelyen csakugyan összeomlik az emberi nem s amely oly roppant, hogy azt kérdezzük magunktól, miért is mernek beszélni más drámákról?

Hogy ezt mondta, mégis hozzátette, kiterjesztve kezeit, melyek úgy reszkettek, mint a beteg kezei, valami isteni ragály által:

- Talán - kétségtelenül - olykor gyógyítani is tudják majd az emberi nyavalyákat. Minden megváltozhat. Lelnek majd alkalmas módokat, hogy kikerüljék azt, amit ma nem tudnak megakadályozni. És akkor, csak akkor majd be merik vallani, micsoda mészárlást vittek véghez a most növekvő és gyógyíthatatlan betegségek. Talán meg is gyógyítanak bizonyos gyógyíthatatlan kórokat; az orvosságoknak még nem volt idejük bebizonyítani hasznos voltukat.

- A többieket meggyógyítják, - az bizonyos, - de sohase gyógyítják meg ezt.

Karjai ösztönösen visszaestek, hangja elakad a szomorú csöndben.

A beteg szentségesen nagygyá nőtt. Míg itt időztek, akarataik ellenére is uralkodott szavaikon a beteg és talán csak azért általánosították a kérdést, nehogy erről az egy esetről kelljen beszélniök.

*

- Orosz, görög?

- Nem tudom. Mikor az emberek belsejébe nézek, mindnyájan olyan egyformák!

- Különösen akkor egyformák, - suttogta a másik, - mikor gyűlölködve hivalkodnak, hogy különbözők és ellenségek!

A beszélő, úgy rémlett, hogy megremeg, mintha ez a gondolat bizonyos szenvedélyt gerjesztene benne. Felkelt, haragosan, megváltozottan.

- Ó, - mondta, - milyen szégyenletes kutyakomédiát játszik az emberiség! Önmaga ellen agyarkodik, bár ezer förtelmes sebből vérzik. Mi, kik a sebeire hajtunk, sokkal inkább meglepődünk azokon a bajokon, melyeket az emberek önkényesen csinálnak maguknak. Én se politikus nem vagyok, se katona. Eszméikkel bíbelődni nem a kenyerem: elég dolgom van másutt; de néha úgy felbuzdul bennem a nagy szánság, mint valami láz. Olykor szeretném megbüntetni az embereket és könyörögni szeretnék hozzájuk.

Az öreg orvos mélabúsan mosolygott ezen a szilajságon, aztán eltűnt a mosolya ennyi világos és tagadhatatlan szégyen láttán.

- Bizony, így állunk! Bármily nyomorultak vagyunk, önkezeinkkel tépjük egymást. Az osztályok háborúja, a nemzetiségek háborúja... Annak, aki bennünket távolból néz, annak, aki bennünket magasból néz, barbárok és örültek vagyunk.

- Hát miért, - kérdezte a fiatal orvos, kinek izgatottsága nőttön-nőtt, - miért tűrjük vesztet ez a nyilvánvaló és tagadhatatlan szégyent?

Az öreg doktor vállat vont azzal a mozdulattal, mellyel pár pillanattal ezelőtt, mikor a gyógyíthatatlan betegségről esett szó.

- A hagyomány ereje, melyet az érdekeltek szítanak... Nem vagyunk szabadok, a multhoz vagyunk láncolva. Mindig azt rágják a fülünkbe, mit műveltek mindig, mi pedig újra csak azt majmoljuk; és ez a háború és ez az igazságtalanság. Lehet, hogy az emberiség egy szép napon csakugyan nem nézi oly megbabonázottan, hogy mi volt egykor. Reméljük, hogy végre-
valahára kigázolunk a mészárlás és a nyomorúság irtózatossá korszakából. Mi marad más számunkra, mint a remény?

Az öreg itt megtorpant. A fiatal azt mondta:

- Az akarat.

A másik valami mozdulatot tett a kezével.

A fiatalember felkiáltott:

- A világ fekélyének egyetlenegy nagy, általános oka van. Ön már meg is nevezte; a mult szolgálata, az évszázados előítélet, mely megakadályozza, hogy az ész és az erkölcs szerint formáljunk át újra mindent. A hagyomány szelleme megfertőzi az emberiséget; ennek a hagyománynak két förtelmes kinövése van.

Az aggastyán fölkel a székeről, egy tiltakozó taglejtést pedzett, mintha ezt jelezné: „Ne mondja!”

De a fiatalember nem állta meg, hogy ne beszéljen:

- Az egyik az örökség, a másik a haza, - mondta.

- Csitt! - kiáltott az öreg mester. - Nem követem önt ezen a területen. Elismerem a mostani bajokat. Minden vágyammal áhitom az új korszakot. Többet teszek: hiszek is benne. De kérem, ne beszéljen így két szent elvről!

- Ó! - mondta keserűen a fiatalember, - ön pont úgy beszél, mester, mint a többiek... Mégis csak el kell mennünk a baj kútfejéhez, hiszen ön csak tudja, ön (és itt hevesen beszélt) miért tesz úgy, mintha nem tudná!... Ha ki akarunk gyógyulni az elnyomatásból és a háborúból, jogunk van megtámadni minden hasznos eszközzel - igenis, mindennel! - az örökség elvét és a haza kultuszát.

- Nem, nincs igaza! - szólt az öreg, ki nagyon izgatottan fölkel és a társára kemény, majdnem vad tekintetet lövellt.

- Igazam van, - kiáltott a másik.

A szürke fő hirtelen lehorgadt és az öreg halk hangon mondta:

- Hát igen, úgy van, igaza van.

- Emlékszem... egy napon, a háborúban; egy haldokló körül álltunk. Senkise ismerte föl. Egy összebombázott tábori kórház romjai közt lelték meg (hogy önként maradt-e ott, vagy sem, az teljesen egyre megy); az arcát megcsonkították. Nem tudták, hogy ki volt; a két hadsereg egyikéhez tartozott, mindössze ennyit lehetett megállapítani. Sóhajtozott, sírt, vonított, borzal-

masan ordított. Haláltusájában egy szót akartunk ellesni, egy hangsúlyt, mely legalább rámutatott volna a nemzetiségére. Nem lehetett; semmi határozott hang se buggyant ki ebből az emberforma csonkból, mely a hordágyon pihegett. Követtük a szemünkkel és hallgatóztunk mindaddig, míg el nem némult. Mikor meghalt és mi már nem is reszkettünk, egy pillanatra mindent láttam és mindent megértettem. Az öklömmel fogtam fel, hogy az ember sokkal inkább az emberben gyökeredzik, mint elmosódó honfitársaiban. Megértettem, hogy a hadsereg ellen való minden gyűlölködő és lázadó szó, minden szitok a zászlóra, minden hazafiatlan kihívás - az ideálban és a szépségben csendül ki.

- Igen, igaza van, igaza van! És ettől a naptól kezdve többször megadatott nekem, hogy az igazság gyökeréig hatoljak. De mit tehetek én... Véncsont vagyok, nincs erőm az állhatatossághoz!

- Mester, - suttogta a fiatalember, a megindult tisztelet hangján és felállt.

Az agg tudós folytatta, az őszinteség felfedezésében tüzet fogott, megrészegült az igazságtól:

- Igen, tudom, tudom, mondom, hogy tudom! Tudom, hogy az érvek bonyolultsága és a sajátos esetek útvesztője ellenére, melyekbe annyian belegabalyodnak, senkise dönti meg azt a színtiszta egyszerű igazságot, hogy az a törvény, mely egyeseket gazdagnak hagy megszületni, másokat pedig szegénynek, és a társadalomban az állandó egyenlőtlenséget tartja fenn, a legeslegnagyobb igazságtalanság, melynek éppoly kevés alapja van, mint annak a törvénynek, mely valaha a rabszolgafajokat alkotta meg és azt is tudom, hogy a hazafiság szűk és hepciás érzés, mely mindaddig, míg van, a borzalmas háborút és a világ megrokkadását szolgálja; hogy se a munkának, se az anyagi és erkölcsi jólétnek, se a haladás nemes finomságának, se a művészet csodáinak nincs szüksége a fenekedő vetélkedésre és hogy mindez, ellenkezően, elvész a fegyverek által. Tudom, hogy egy ország térképe szokványos vonalakból és sete-suta nevekből áll, hogy még a velünk született önszeretet is inkább az emberhez csatol, mint azokhoz, kik egy földrajzi csoport részei; hogy inkább honfitársai vagyunk azoknak, kik megértenek, szeretnek bennünket és a lelkünk színvonalán vannak, vagy azoknak, kik ugyanazon szolgaság alatt szenvednek, mint azoknak, kikkel az utcán találkozunk... A nemzetiségi csoportok, a modern egyetemesség egységei, nem bánom, azok, amik. A szeretet, mellyel az ember az országával szemben viselkedik, jó és dicsérendő lenne, ha - amint látjuk mindenütt - nem fajzana hiusággá, uralkodhatnám- és rabolhatnám-szellemmé, gyűlöletté, irigységgé, nemzetieskedéssé, katonauralomná, öngyilkos loholássá az örvény felé. A hazafias érzés növekvő, szörnyűséges elfajzása által az emberiség megöli magát, az emberiség dögrováson van és a mai kor már haláltusa.

Mind a kettőjüknek ugyanaz a látománya volt és egyszerre mondták:

- Ez a rák, ez a rák.

A mester felbuzdult, minthogy nagyon világosan látott:

- Akárcsak ön, én is tudom, hogy az utókor szigorúan ítéli meg azokat, kik szolgálták és terjesztették az elnyomatásos eszmék bálványhitét. Tudom, hogy egy visszaélés gyógyítása csak akkor kezdődik, mikor az ember nem adja be a derekát annak a kultusznak, mely szentesíti... És én, aki egy félszázada figyelem az összes nagy felfedezéseket, melyek megváltoztatták a dolgok mivoltát, nagyon jól tudom, hogy mindenki ellenünk agyarkodik, mikor valamit elkezdünk!

Tudom, hogy bűn éveket és évszázadokat elkoszpitolni, azt papolva a haladásról: „Ha akarnám, de tulajdonképpen nem is akarom” és tudom, hogy bizonyos újítások teljesüléséhez szükséges az általános egyetértés, szóval tudom, hogy az egyetemesség így termékenyül meg! Tudom, tudom!

Igen... De hát... Sok gond nyügz, sok munka köt le és aztán már mondtam, véncsont vagyok. Ezek az eszmék nekem nagyon újak. Egy ember értelme az alkotásnak, az ujságnak csak bizonyos *quantum*-át képes felfogni. Mikor ezt megtette, bármi is legyen a körötte levő haladás, nem akar látni és előremenni... Képtelen vagyok belevetni a vitába a termékenyítő túlzást. Képtelen vagyok a vakmerőségre, hogy észszerű legyek. Bevallom, gyermekem, nincs erőm ahhoz, hogy igazam legyen.

*

- Kedves mesterem, - mondta a fiatal orvos a gáncsnak a hangsúlyával, mely ennyi őszinteség láttán megszépülten és őszintén gerjedt fel benne, - ön nyilvánosan kifejezte helytelenítését azokkal szemben, kik nyíltan megtámadták a hazafiság eszméjét! Ellenük pedig fegyverül használták az ön fontos és nagy nevét.

Az aggastyán kiegyenesedett. Arca elpirult.

- Nem engedem, hogy a hazát veszélybe döntsék!

Nem ismertem fel. A földre pottyant nagy gondolatából, nem volt többé ő. Elcsüggedtem.

- De - suttogta a másik - azt hiszem, ön az imént azt mondta...

- Az megint más. Akikről ön beszél, keztyűt hajítottak nekünk. Úgy álltak velünk szemben, mint az ellenségek s eleve igazolták azt, hogy el kell itélnünk őket.

- Azok, akik elítélték őket, a tudatlanság bűnét követték el, - mondta a fiatalember remegő hangon egy gondolatától tüzelve. - Félreismertek a születendő dolgok magasabb logikáját.

Társához egész közelhajolt és határozottabban ezt kérdezte tőle:

- Az, aki kezd, hogy ne legyen forradalmár? Azok, akik elsőkül kiáltottak, egyedül vannak, vagy ismeretlenek, vagy megvetettek. Ön mondta az imént! De az utókor majd összegyűjti az áldozatoknak ezt az előcsapatát, üdvözli azokat, kik a haza kétes fogalmába a kétséget vetették és előfutárokká teszi őket, kiknek mi magunk is igazságot szolgáltatunk.

- Soha! - kiáltotta az aggastyán.

Az utolsó szavakat ködös szemmel hallgatta. Homlokát a csökönyösség és türelmetlenség ráncs szelte át és kezei ökölbe szorultak a gyűlölettől.

*

Magához tért: Nem, az megint más; aztán ezek a viták egy hajítófát se érnek, többet ér, ha egyelőre mindenki megteszi kötelességét, ők is tegyék meg az övékét és mondják meg ennek a szegény asszonynak az igazságot.

- De ki mondja meg az igazságot, minekünk?

A szó váratlanul buggyant ki; a fiatalember tétovázott, szorongó arccal, aztán szájából ki-röppent a nagy fölhívás, melynek megannyi jelentése lehetett:

- Különben is mit ér, ha megmondják az igazságot, úgy is azt hisszük, hogy tudjuk!

- Ó! - mondta hirtelen a fiatalember, kit valami láthatatlan rémület érintett meg, melyet egyáltalán nem értettem és úgy tetszett, hogy elvesztette az egyensúlyát általa, - azt szeretném tudni, hogy miben halok meg!

Szemlátomást remegett, majd hozzátette:

- Szeretném biztosan tudni...

Kiváló kartársa ránézett, csodálkozva, mereven:

- Vannak talán oly jelenségek, melyek nyugtalanítják?
- Nem vagyok bizonyos; úgy látszik... Nem hiszem, de...
- Talán... az, amiről beszéltünk?...

- Ó, dehogy! Egész más - válaszolta a fiatalember és elfordult.

Amint előbb a tűz egészen átalakította, most az ájultatos gyengeség egyszerre más embert formált belőle.

- Mester, ön az én mesterem volt. Tanúja volt a tudatlanságomnak, most tanúja a gyengeségemnek.

Két kezét elkényszeredetten dörzsölgette és elpirult, mint egy gyerek.

- No, nem lesz semmi baj! - mondta az agg tudós és nem is kérdezett többet. Ismerem ezt. Azelőtt én is félttem: a ráktól félttem, aztán a - megőrüléstől félttem.

- A megőrüléstől, ön, mester?

- Mindez az évek során elmúlt... És most, - mondta olyan hangon, mely akarata ellenére megbicsaklott, - csakis az öregségtől félek.

- Annyi bizonyos, mester, - válaszolt a tanítvány, aki kissé magához tért és azt hitte, hogy a teljes bizonyossága tudatában mosolyoghat is, - hogy az az egyetlen betegség, amelytől félhet!

- Azt hiszi? - kiáltott fel az aggastyán szilajul, nem tudta magát türtőztetni és a fiatalember megdöbbsent tőle.

Elszégyelte magát ennek a tiltakozásának szánalmas együgyűsége miatt. Ezt dadogta:

- Jaj, ha tudná kérem! Ha tudná, hogy mi ez az egyszerű, nagyon egyszerű nyavalya, ez a kopás és általános fertőzet, mely oly kikerülhetetlen és oly csendes! Jaj, csak jönne valaki, aki halálunk előtt kigyógyítana bennünket ebből a rokkánásból.

A fiatal orvos nem tudott mit mondani ennek a hirtelenül lefegyverzett embernek, akárcsak ő egy pillanattal ezelőtt. Egy szót pedzett az ajka, aztán az agg tudósra nézett s ez zavarba hozta, elcsöndesítette a saját fájdalmát. Kisérttem a szememmel a szorongásoknak ezt a hirtelen kicserélését és nem tudtam, vajjon az az érzés, mely csökkentette a fiatal orvos szomorúságát a mester búbánata láttán, a leghitványabb, vagy a legfönségesebb érzés volt-e...

- Vannak emberek, - vetette oda végül, - akik azt állítják, hogy a természet mindent jól tesz.

- A természet!

Az aggastyán oly gúnyosan nevetett, hogy megfagyott ereiben a vér:

- A természet átkozott, a természet gonosz. A betegség is a természet. És minthogy a rendkívüli a végzet, nem ez-e a rendes?

De hozzátette, elérzékenyülve a vereségén:

- „A természet mindent jól tesz!” Ó, ennek a mélyén egy boldogtalannak a szava van, s emiatt nem is lehet haragudni az emberekre. Azt remélik, hogy elkápráztathatják és megvigasztalhatják magukat azzal az érzéssel, hogy bizonyos szabályszerűséggel és végzetszerűséggel történik minden. Mert nem is igaz, hogy ezt kiáltják.

Mint az előbb, farkasszemet néztek egymással. Egyikőjük mondta:

- Két nyomorult ember vagyunk.

- Az, - szólt a másik, szeliden.

Az ajtó felé indultak.

- Menjünk innen. A nő vár bennünket. Vigyük neki a föllebezhetetlen ítéletet. Nemcsak a halált, de a rögtöni halált. Olyan ez, mint két halálos ítélet.

Az öreg orvos ezt mormogta a fogai közül:

- „Halálra ítélte a tudomány”, micsoda buta egy kifejezés!

- Azok, akik Istenben hisznek, a felelősséget még magasabb fórumra hárítják.

Megállapodtak a küszöb előtt, erre a szóra, Isten. Hangjuk újra lecsökkent, alig hallhatóvá, reszketővé és vérszomjassá vált.

- Az pedig, - sziszegte egész halkán az öregebbik, - az pedig örült, örült!

- Ó, még szerencséje, hogy nincsen! - mormogta a másik, gyűlölködő gúnnyal.

Láttam, amint az agg tudós a szürke szobából a fehérlő ablak felé indult, öklét az égre rázta, hogy minden úgy van, amint van.

*

... A beteg arcát hosszú ujjainak rácsa mögé rejtette. Tündöklő és biztos álmok kelt ki feldult szájából, melyet a csömörletes baj táplált és mindez a tiszta gondolat elöntötte a nőt, akivel már biztosan beszéltek is az orvosok.

- Az építészet!... Mit is tudok én erről! Ezt például... Egy roppant tér: a talaj, óriás kőlapokkal kirakott sík, mely a külvárosok mellett a város magaslatán foglal helyet. Aztán egy oszlop-csarnok kezdődik. Oszlopok lebuknak elő. Nemsokára szoronganak, sokszorozódnak, oly szédületesek és magasak, hogy nagy, futó vonalaik mintha az ormokon szétfoszolnának és úgy látszik, hogy a tető az este és az éjszaka árnyéka. Így van befödve a tér negyede. Egy tömör és tárva-nyitott palota emelkedik, félig-meddig mintha természet lenne, méltó arra, hogy vendégül fogadja magába a felkelő napot és a leáldozó napot. Éjszaka a végtelen és halvány erdő a kőtalajára nagy, szétömlő fényt záporoz: egy lámpásos égboltozat sarkifényét.

Ebben központosul a nyilvános tevékenység nagy része: a kereskedelem, a tőzsde, a művészet, a kiállítások, a szertartások. A tömeg itt nyüzsgő, hullámokat és forgókat alkot, melyek a kereszttutaknál lassacskán zavarognak, a tekintet pedig elvész a függőleges vonalak szédületében.

Oldalt az oszlopszat ijedelmes meredekkel zuhan le a város másik negyedébe, mint egy sziklapart. Mindebben nincs stílus, nincs már stílus. Az óriás építészet az egyszerűségben nyilvánul meg. De az arányok oly hatalmasak, hogy a tekintetet kifárasztják és megragadják a szívet.

Mereven néztem őt, ezt az embert, kiben óráról-óra dagadt a temető és hirtelen megpillantottam a nyakát. Széles volt, valami élőlény fújta fel, mely ott köpcösödött... Míg beszélt, mélyen, nagyon mélyen a száj feketeségében talán látni is lehetett volna!

- Messziről, folytatta, mikor vonaton érkezik az ember, látja, hogy az oszlopszat hegyre támaszkodik és az ellenkező oldalon a bemeneti oszlop-csarnok vonalában lépcső lejt lefelé a kertek síkjára. Micsoda egy lépcső ez! Semmi létezőhöz se hasonlatos, talán csak az egyiptomi gúlaromokhoz. Oly széles, hogy egy órába telik, míg egyetlen fokát szelvényben végigjárjuk. Keresztül-kasul törnek a felvonók, melyek emelkednek és alászállnak, mint a csöpp láncok; s mozgó lapos tetőkkel, felvonógépekkel és vasutakkal van át meg átszurdáva. Ez a lépcső oly roppant, mint egy hegység, sok négyzetkilométernyi területen a vértanúhalált halt természetet

leled, melyet a vonalas rajz újra alkot, arányba ránt, - mert felülről lefelé egyetlen szemvillanással össze lehet fogni a lépcsőt - és az egész művésziesen ki van vésve: a tömbök, a dombok, melyek ránehezednek és uralkodnak rajta, furcsa étellel mozognak: szobrok intenek innen... Ez a csiszolt és tündökletes, sejlő magasság, mely fordul és megtörik egy görbében, melyet eleinte nem értünk, pusztán egy kar...

Hangja átható volt, úgy hogy igazán megjelentette és visszaadta az álmának a szépségét.

Tovább beszélt, pompás dolgokat, pedig csak néhány nap választotta el a koporsótól. És én, ki szórakozottan hallgattam, főképp attól az ellentétől megzavarva, mely a teste és lelke között volt, szerettem volna tudni, tudja-e ezt...

- A szobrász az gyermek: elemi, fehér gondolatok, egyszerű, merev vonalakkal és minden egy darabból. Az eszménye, melyet követ, bakafántoskodó, majdnem le van fegyverezve a banalitás előtt, kezdetleges munkájának szerszámával. A szobrászok gyermekek és vajmi kevés szobrász csodagyermek.

Szobrokat keresett álmában:

- Kell, hogy a szobrászi mű drámai, szinpadi legyen, még akkor is, ha csak egy személyt ábrázol. Nem értem a „mellszobrot”, melynek épp oly kevésbé van lelke, mint tagja és csak kőbe való lefordítása a képnek, mely igazabb is lenne, mert a képnek, akárcsak a modellnek, árnyéka van.

Úgy látszott, hogy néz valamit és elmondja, amit lát:

- A Bukásnak márványszobra. Egy mozdulatlan tömeg állandóan bukik valahova.

- Nagy szobrászati téma: az imádott lény, akit elvesztettünk, fölemeli a sír kőlapját és megmutatja az arcát. Ez az emberi ábrázat egyben végtelenül kíváncsi és ijesztő, - kíváncsi, mert ő és ijesztő, mert már halott. A föld mélyéből gőzölög ki, hulla és mégis az ég alatt van, mert itt van és rátekintünk és ő is ránk tekint. A fej árnya mögött a kéz árnya tartja a kőlapot.

- Nem tudom, hogy férfi-e, nő-e a halott; egy kedves fej, melynek vonásai nyilaló élet a szívnek, melynek képe a jószág csodáját varázsolja elénk; de mozdulatlan és sáros, mint az anyaföld és bár rád irányul, semmit se hall. A száj mosolyog, a szeretet és a részvétel kifejezhetetlen vegyüléke - mert az ő mosolya, de a haláltusa utolsó pillanatának a görcse is. Mitől nedves a mosolygó száj... Mily végtelenül kicsiny világra, mily nagy jeges lehelletre nyílt ki? A szemek téován sírnak, de már leveledznek is. Az emlékre gondolunk, melynek lenyomata ezen az arcon marad, a testre, mely alatta van. A test, egyedül az éjszakában, érthetetlen, tűnékenyen, terjengően, a talaj búvóhelyén; a fej pedig itt fehér, örökkévaló bitang roncs, mely lebeg, közeledik, rádtekint, feléd emeli mosolyát és torz fintorát... Édes, irtózatosszörny, mely kinyitja a sír száját, kijön belőle, tehát barát és itt marad, tehát ellenség!...

*

Aztán a képírásról beszélt: azt mondta, hogy a kép inkább domborműszerű, mint a szobrászat. Említette a szép arcképek hihetetlen mozdulatlanságát és az írott kép féltékeny parancsát, mely mindig magára irányítja a tekinteteket.

Sóhajtott:

- A művészek szerencsétlenek: mindent újra kell alkotniuk. Minden tőlük függ. Egyáltalán tudjuk-e, hogy mit tartalmaz az a fikarcnyi valóság, mely elénk kerül? Nagyon élesszeműnek kell lenni ehhez. Igen, nagyon - oly élesszeműnek, hogy az ember már majdnem hallucinál. A nagyok kívül állnak a természetben: Rembrandtnak látományai vannak, amint Beethoven hangokat hall.

Ez a név a zenére terelte.

Azt mondta, jöllehet a zene - pusztán Beethoven révén - oly tökéletességet ért el, melyre nincs példa - mióta az ember oly szenvedélyesen akarja a művészi alkotásokat, - a művészetek közt mégis van bizonyos rangfokozat, aszerint, hogy mennyi gondolatot ölelnek át; az irodalom ezért a többiek felett áll: bármily sok remekművet alkottak is eddig a zenében, a zene összhangzata nem ér fel egy könyv mély hangjával.

*

- Anna, mondta, ki a költőbb költő, az, aki a szép kifejezések hangzatosságával fejezi ki a szép, vágatató, királyi és diadalmasan jelentkező képeket, melyek a verőfényben csillogó színekhez hasonlatosak, vagy az Észak költője, aki a szürke szobaszögletek mezítlén és komor diszében, ablakok sárga ködében pár szóval megmutatja, hogy az alakok megváltoznak, hogy az elválasztó árnyban két ember beszélget és ott lakozik az igazi és egyetlen végtelen!

- Mindkettőjüknek igazuk van, kétségtelen.

- Én, akit egész gyerekkoromban a dús bőség és a napfény babonázott meg, most inkább a másikat szeretem, annyira, hogy csak egyes-egyedül bennük hiszek. A szín üres és szétomlik. Anna, Anna, a lélek egy égi madár. Minden szép; de a sötét szépség az ősi és az anyai. A fényben van a látszat; az árnyékban mi vagyunk. Az árnyék egyfajta csoda, mely a láthatatlant sejdíti meg.

Egy mozdulat, mely háromnegyedrészen megfordította, határozottan mutatta nyakának mérhetetlen vastagságát.

- Igen, igen, - folytatta merev taglejtéssel, melyben volt valami égi fontosság, valami szomorú prófétai mozdulat - az irodalomból kapjuk a legmagasabb és legteljesebb összhangot azzal, ami van; az irodalom biztosítja a legtökéletesebb módon - majdnem tökéletesen a kifejezés jutalmát... Igen... bár Shakespeare lehetet adott a belső világnak és bár Victor Hugo az emberi igéknek oly tündöklését villantotta fel, hogy utána minden diszítés mintha megváltozott volna - az írásművészetnek nem volt Beethovenje. Mert itt a legmagasabb orom megmászása másként meredek és tilos; mert itt a forma nem pusztán forma és az egész igazságról van szó. Sohase mentették még be egy nagy műbe (a másodlagos munkák nem léteznek) a teljes igazságot, mely mindezideig, a nagy írók tudatlansága vagy félénksége folytán, a metafizikai elméletek, vagy az ima tárgya maradt. Tudományos szintű értekezésekben, vagy a jámbor szentkönyvekben, melyeket csak azért olvasnak, mert természetfeletti okok vezetnek hozzájuk az egyes embereket, ez az igazság bezártan és zagyván jelentkezik. A színházban az irodalmárok azon ravaszkodnak, hogy szórakoztató ötleteket leljenek; könyvben ezek az írók úgy hatnak, tompa és fojtott, ordítássá erősödik.

- Eddig sohase elegyítették össze a lények drámáját a minden drámájával. Mikor egyesül végre a mély igazság és a magas szépség! Kell, hogy egyesüljenek ők ketten, melyek máris egységbe foglalják az embereket; mert a tétova ámulatok még adnak nekünk szép pillanatokot, mikor nincsenek többé határok és hazák s az egyetlen igazság miatt történik az is, hogy a vakok látnak, hogy a szegények édes egytestvérek és hogy egy napon minden teremtetten embernek igaza lesz. A költészet és igazság könyve a legnagyobb szerűbb fölfedezés, mely még ránk vár.

XI.

A két nő egyedül volt a nyitott ablaknál, az ablakon látszott a tér, melynek nagysága varázsszerűen hatott. Az őszi verő teli és bölcs fényében láttam, hogy a terhes nőnek az arca mennyire hervatag.

Egyszer csak erre az arcra valami riadalmas kifejezés ül; a nő hátrál, egész a falig, oda támaszkodik és fojtott kiáltással összerogy.

A másik nő karjaiba ragadja; a csengőhöz vonszolja és csenget, csenget... Aztán ottmarad, moccanni sem mer, karjaiba tartva a súlyos és finom nőt, arcát az arcához szorítva, melyben a szemek révedeznek, a kiáltása pedig, mely eleinte tompa és fojtott ordítássá erősödik.

Az ajtó kinyílik. Lótnak-futnak. Új arcok jelennek meg. Az ajtó mögött a személyzet résen áll. Látom a szállodásnét, ki rosszul palástolja nevetséges zavarát.

A nőt az ágyra fektetik; kancsókat mozgatnak, törülközőket bontanak, gyors parancsokat adnak.

A roham elpihen, csitul. A nő oly boldog, hogy nem szenved, nevet. Mosolyának kissé elkényszeredett visszfénye ragyog a ráhajoló arcokon. Óvatosan levetkőztetik. Engedi, mint egy gyermek... Az ágyon elhelyezik. Lábai véznák, arca pangó, semmivé zsugorodó. Csak óriási hasát látni az ágy közepén. Haja lebomlott, renyhén terül el az arca körül, mint egy tócsa. Két női kéz villámgyorsan befonja.

Nevetése alábbhagy, széttöredezik, sötétlen:

- Megint kezdődik...

Egy sóhaj, mely öblösödik, egy új ordítás...

A fiatal asszony - a fiatal lány - egyetlen barátnője marad itt. Nézi őt és hallgatja, gondolatokba süppedve; arra gondol, hogy benne is vannak ilyen fájdalmak és ilyen kiáltások.

... Egész napon át tartott; reggeltől-estig, órákon át hallottam a kettős és szánalmas lény szívet tépő panaszát apadni és dagadni. Láttam a húst meghasadni, széttöredezni, a finom húst izzé-porrá zúzódni, mint a követ.

Néha-néha megrokkannok, agyoncsigázva, se látok, se hallok; lemondok ennyi igazságról. Aztán újra nekidurálva magam a falhoz támaszkodom és élesen figyelek.

A két comb skarlátvörös. Egyenesen és szétterpesztve tartják. Azt lehetne mondani, hogy két vérpatak folyik a hasából - női vér, mely oly gyakran omlik!... Szemérme, vallásos titokzatossága sutba került. Egész húsa kitárul, tátongva és vörösen, a szem elé tolva, mint valami mészárszék, pucéran, egész a belekig.

A fiatal lány homlokán csókolja, bátran egész a közelébe megy, a roppant kiáltáshoz.

Mikor ennek a kiáltásnak formája van, akkor így hangzik: „Nem! Nem! Nem akarom!”

Alakok jönnek-mennek, kik a fáradtságtól, az undortól és a komorságtól pár óra alatt majdnem megöregedtek.

Hallottam, amint valaki ezt mondta:

- Nem kell segíteni, hagyni kell a természetre. A természet mindent jól tesz.

Ez a mondat visszhangzik bennem. A természet! Emlékszem, hogy átkozta a természetet multkor a tudós.

És ajkaim meglepetten ismételik a kimondott hazugságot, míg szemem nézi az ártatlan és törékeny nőt, akit a durva természet markáiban tart, összemorzsol, envérébe henterget, minden szenvedéssel tetéz.

A bába ingujjait feltúrta és kezére huzta gummikeztyűit. Ugy mozognak ezek a roppant, vörösfekete és világító kezek, mint a sulykok.

És mindez lidércnyomássá, válik, melyben csak félig hiszek, fejem elnehezedik, torkomat a kiontott vér csipős szaga bizgatja és az acidum pheniculi, melyet palackszámra locsolnak.

Vörös vízzel, rózsaszín vízzel, sárga vízzel telt csöbrök. Egy sarokban csomó piszkos ing és mindenütt törülközők bomladoznak, mint fehér szárnyak, üde illattal.

Az alélt figyelmetlenség egy pillanatában hallottam egy kiáltást, mely már nem tőle eredt.

Egy kiáltás, mely majdnem valami tárgy zaja, valami halk nyikorgás. Az újszülött ez, ki szabaddá válik, ki csak egy darab hús az ő husából - a szíve, melyet most téptek ki belőle.

Ez a kiáltás egészen megzavart. Én, ki tanuja vagyok mindannak, amit az emberek szenvednek, éreztem, amint erre az első emberi jelre megmozdult bennem a titokzatos atyai és testvéri idegszál.

A nő mosolygott: „Milyen gyorsan ment!” mondta.

*

A nap leáldozik. Hallgatnak körötte. Egyszerű mécs ég, a tüze alighogy lobbadozik, olykor; az ingaóra, szegény, szegény lélek, ide-oda ténfereg. Semmi sincs az ágy körül, akár csak egy templomban.

A nő ott hever eszményi mozdulatlanságban, nyitott szemét az ablakra emeli. Látja, amint lassankint leereszkedik az este élete legszebb napjára.

Ezen az elgyötört tömegen, ezen a porbavert arcon sugárzik az ordítások glóriája, valami ujjongó önkívület, mely megköszöni a szenvedést és látni is, milyen új gondolatvilág emelkedik ki belőle.

Gondol a fölcseperedő gyermekre: mosolyog azokra az örömekre és fájdalmakra, melyeket majd a gyermek okoz neki; mosolyog a születendő hugára és a születendő öcsikéjére is.

És pont ugyanakkor gondolok erre, mint ő - és én nálánál jobban látom a vértanúságát.

Ez a vérontás, a húsnak ez a tragédiája, annyira közös és mindennapos, hogy minden asszony viseli az emlékét és a nyomát. És mégis senkise tudja, hogy micsoda. Az orvos, ki annyi hasonló fájdalom mellett halad el, nem tud elérzékenyedni rajta; a nő, aki nagyon is gyenge, már nem tud emlékezni rá.

Az egyiknek érzelmi érdeke, a másiknak hivatásos érdektelensége folytán a baj enyhül és a semmibe sikkad. De én, ki azért nézek, hogy lássak, minden borzalmában megismertem a szülés fájdalmát, mely, mint valaki mondta multkor, nem szünik meg, az anya méhében; és sohase felejttem el az élet óriási repedését.

A mécsest úgy állították oda, hogy az ágy árnyékba süpped. Nem látom többé az anyát; nem tudom, hogy van; hiszek benne.

*

Ma a gyermekágyas asszonyt óriási óvatossággal átvitték a szomszédos szobába, melyben azelőtt lakott - különben ez a szoba tágasabb és kényelmesebb is.

Alaposan kitakarították a szobát.

Ez pedig nem ment könnyen. Láttam, amint lobogtatták a véres lepedőket, cepelték a bemocskolt ágyneműt, melyben a fertőzet könnyen tanyát verne, mosták az ággy fáját és a kandalló elejét; és a szobalány a lábával buzgón rugdosta az ingek, a vattakötegek és palackok csomóit. Még a függönyön is látszottak az ujjak véres nyomai és a derékalj nehéz volt a vértől, mint valami megzabált vadállat.

*

Most Anna beszélt:

- Vigyázzon Fülöp, maga nem érti a keresztény vallást. Fogalma sincs, hogy mi fán terem. Beszél róla, - tette hozzá mosolyogva, - mint a nők, mikor a férfiokról beszélnek, vagy a férfiak, mikor meg akarják magyarázni a nőket. Ennek a vallásnak alapvető eleme a szeretet. A szeretet intézménye ama lények közt, kik ösztönösen gyűlölik egymást. Szívünkben a szeretet gazdagsága van, mely mikor kicsinyek vagyunk egyedül teljesíti sóvárgó vágyainkat s aztán minden jószág és gyengédség úgy rakódik hozzá, mint kincs a kincshez. A mi vallásunk a szív kiáradásának a törvénye, melynek átengedjük magunkat és a mi vallásunk ennek a kiáradásnak a tápja is. A mi vallásunk az élet, a mi vallásunk majdnem egy mű, a mi vallásunk majdnem valaki.

- De, szép Annám, hisz ez nem a keresztény vallás. Ez - maga Anna!...

*

Éjszaka beszédet hallok a vékony szállodai falon át. Lebírtam a fáradságomat; nézdelődtem.

A férfi egyedül, az ágyon hever. Szobájában félig lecsavart lámpát hagytak. Halkan mozog. Alszik. Beszél... Álmodik.

Mosolyog; háromszor mondta: „Nem!” növekvő lázzal. Aztán fogyott és eltűnt a mosoly, melyet a parancsoló látományhoz intézett. Arca egy pillanatig merev, mozdulatlan, mintegy várakozik, aztán az ajkait kicsit elfintorítja. Majd az arc hirtelenül megrémül, a száj kinyílik: „Anna! Ah, ah! - Ah! ah!” kiáltott a száj és be se csukódott, fölpeckelte az alvás. Aztán ocsúdott, forgatta szemét! Fölsóhajtott és megnyugodott. Leült az ágyára, még mindig elfogódva és megrémülve attól, ami pár pillanatja, hogy elmúlt; végigjártatta szemeit mindenütt, hogy megnyugtassa ezeket a szemeket és egészen kitörölje belőlük a rémlátást, mely lenyűgözte. A szoba családias képe, középütt a jószágos, mozdulatlanul trónoló lámpával, megnyugtató és gyógyítja ezt az embert, ki az imént azt látta, ami nincs, aki árnyképekre mosolygott és árnyképeket fogott, aki közel állt a megőrüléshez.

*

Reggel a fáradságtól elcsigázottan kelek. Nyugtalan vagyok; tompán sajog az arcom, a szemem s mikor a tükörbe pillantok, a szemem véresnek tetszik, mintha véren keresztül néznék. Csak ügyel-bajjal járok-kelek, félig bénán. Megbűnhődöm a testemben, hogy órákig kukoricázom a fal mellett, szemem a lyukra tapasztva. És egyre betegbb leszek.

Aztán, mikor egyedül vagyok és megszabadulok azoktól a látományoktól és jelenetekről, melyeknek életemet szentelem, ezer és ezer dolog bánt. Bánt a helyzetem, melyet elfusolok, az, hogy sok mindent kellene elintéznem és nem intézem el, sőt ellenkezően kétségbeesetten igyekszem lerázni a nyakamról mindenféle csörömpölő kötelezettséget, mindent későbbre halogatok és minden erőmmel azon vagyok, hogy megszabaduljak hivatalnok-sorsomtól, mely arra kárhoztat, hogy egy unalmasan ketyegő irodai óra kerékfoga legyenek.

Bántanak aztán még, sok apró-cseprő és elcsigázó dolgok is, melyek folyton-folyvást, percről-percre növekszenek egymás által: nem szabad zajt csinálnom, lámpát gyújtanom, mikor a másik szobában se ég és bújkálnom kell, örökkön-örökké bujkálni. Mult este - a beszédüket

hallgatva - egy köhögési rohamtól majdnem megfulladtam. Fogtam a kispárnámat, belétemettem az arcom és elfojtottam vele a szájamat.

Úgy rémlik, hogy minden összefog ellenem, valami bosszút forral, úgy rémlik, hogy nem sokáig bírom már. De én mégis folytatom a kémlelődést, ameddig futja az egészségem és a bátorságom, mert ez rosszabb, de több a kötelességnél.

*

A férfi végét járta. A halál nyilvánvalóan a házban settengett.

Késő este volt. Szemben álltak egymással, mindketten az asztal mellett.

Tudtam, hogy délután egybekeltek. Véghezvitték azt az egyesülést, mely csak pusztá ünnepélyesség a közeli elváláshoz. Néhány fehér virág-párta, liliomok és azaleák szórták be az asztalt, a kandallót, a zsölyt: és a férfi feje épp annyira lecsüggedt, mint ezeknek a levágott virágoknak a fejei.

- Egybekeltünk, mondta. Maga a feleségem, maga a feleségem, Anna!

Az esküvői gyengédség mondatta vele ezeket a szokat, melyekre úgy vágyakozott. Semmi többet... de oly szegénynek érezte magát, néhány hátralevő napjával, hogy ez volt minden boldogsága.

Annára nézett és a nő a férfire tekintett - ő rá, ki imádta testvéri gyöngédségét, ő, ki azt szeretete, hogy imádja. A megindulásnak mily végtelensége ebben a két csendben, mely szembe kerül és kicsit összefonódik; ebben a kettős csendjében két embernek, kik, észrevettem, sohase érintkeztek, még az ujjuk hegyével sem.

A fiatal leány felegyenesedett és tétova hangon mondta:

- Késő van. Lefekszem.

Fölkelt. A lámpa, melyet a kandallóra tett, megvilágította a szobát.

Minden ízében remegett. Ugy tetszett, hogy egy álom kellős közepében tesz-vesz és nem tudja, hogyan engedelmeskedjen ennek az álomnak.

A nő fölemeli karját és a hajából kihúzza fésűt; látni lehetett, amint a haja aláomlott, melyet az éjszakában mintegy megvilágított az alkony.

A férfi hirtelen visszatorpant. Meglepetten nézte. Egy szót se szólt.

A nő kivett egy arany gombostűt, mely felül bezárta a ruhaderekeit s most látni lehet kicsit a mellét.

- Mit csinál, Anna, mit csinál?

- Hát... levetkőzőm...

Ezt természetes hangon akarta mondani; de nem bírta.

A férfi tagolatlan indulat-szóval felelt, mélységesen megindult szívének kiáltásával. Az ámulat, a kétségbeesett bánat és az elképzelhetetlen remény káprázata izgatta, kínozza.

- Hiszen az uram...

- Ah! mondta a férfi, tudja, hogy semmi se vagyok.

Gyenge és tragikus hangon töredezett mondatokat, összefüggéstelen szokat hebegett:

-... Formaság szerint keltünk egybe... Tudtam, nagyon jól tudtam... csak formaság... a mi házasságunk...

A nő megállt, kezét a nyaka felé nyújtotta, ingadozva, mint egy virágot a ruhaderekára.

Ezt mondta:

- Hiszen az uram, joga van látni.

A férfi mozdulni akart... - A nő pedig folytatta, gyorsan:

- Nem... Nem joga van, én akarom...

Most kezdtem megérteni, mennyire jóságos akart lenni. Ennek az embernek, ennek a szegény embernek, ki a lábainál huny ki, ennenmagához méltó ajándékot akart adni. Irgalmasságot akart művelni, meg akarta engedni, hogy lássa őt.

Akadtt azonban más, nagyobb nehézség: Nem volt szabad, hogy mindez egy adósság kiegyenlítésének lássék: a férfi ebbe nem is ment volna bele, bármennyire növekedett a lázas öröm a szemében. Kellett, hogy egyszerűen önként teljesített hitvestársi cselekedetnek gondolja, egy nekiszóló ösztönös kedvezménynek. Mint a bűnt kellett előle elrejteni az utálatot és a szenvedést. A nő előre érezve, hogy mennyi ötletes finomságot és erőt kell kifejtenie, nehogy ebben az árnyalatban kiütközzék az áldozat, önmagától félt.

A férfi ellenállott:

- Nem... Anna... Kedves Anna... gondoljon...

Azt akarta mondani: „Gondoljon Mihályra.” De ebben a pillanatban nem volt ereje felhozni az egyetlen határozott érvet - erre nem volt ereje - és csak ezt suttogta:

- Magát... Magát!

A nő ismételte:

- Én akarom.

- Én nem akarom, nem, nem...

Ezt egyre gyengébben mondta, minthogy lebirta a szerelem és az eszeveszett vágyakozás. Ösztönös lelki nemességből kezét a szeme elé tartotta; de keze lassacskán hullt-hullt lefelé, lefegyverzetten.

A nő tovább vetkőzött. Riadt mozdulatai majdnem már nem is tudtak tovább, olykor megállottak, aztán újra folytatták. Egészen és nagyszerűen egyedül volt. Csak a tettének kis, távoli dicsősége segítette.

Levetette fekete ruhaderekeit és kebele pitymallani kezdett, mint a nap. Mikor a fény érintette, testében megborzongott és mellén összefonta tündökletes patyolat karjait. Aztán karjait könnyedén a csipőire tette, úgy, hogy a szépmívű korsók füleihez hasonlítottak, piruló arcát előrenyújtotta, ajkait figyelmesen összeszorította, mintha csak arra figyelne, amit tesz, ki-kapcsolta övét és szoknyája végigcsorgott combjai mentén. Halk zizzzenéssel kelt ki innen, mint mikor a szél motoz a mély kertben.

Levetette fekete alsószoknyáját, mely gyászba vonta és langyosította idomait, a vállfűzőt, ezt a vad ruhadarabot, mely szemtelenül feküdt a testére, a bugyogót, mely formájával és redőivel olvatagon utánozta mezítelenségét.

A kandallóhoz támaszkodott. Mozdulatai szélesek, méltóságosak és szépek voltak, de mégis kecsesek és nőiesek. Leoldta egyik harisnyáját, a vékony, sötétes pókhálósövetből kihuzta csiszolt és vastag lábát, mely olyan, mint Michel Angelo szobraié.

Ebben a pillanatban összeborzongott, gyökeret vert a lába, elfogta az undor. Magához tért s hogy magyarázza reszketését, mely megállította - azt mondta:

- Kicsit fázom...

Aztán folytatta a vetkőzést, mutatta és ezzel meggyalázta végtelen szemérmét - kezét az inge szalagjára tette...

A férfi felkiáltott, nagyon halkán, hogy ne ijessze meg a hangjával:

- Szűz Anyám!...

És ott volt összegombolyodva, megsugorodva, egész élete a szemén parázlott, az árnyékban, a szerelmével, mely oly szépséges volt, mint ez a nő.

Hörgött: „Ó... ó...”

A nagy pillanat, a némaságnak, a vágynak és az erénynek a beszélgetése! A haldokló szegény és gyenge szemei letarolják és tiporják a nőt - és neki küzdenie kell e könyörgés ereje ellen, hogy meghallgassa. Cselekedetének minden ellene szegül: a férfi is és ő maga is.

Ellenben valami egyszerű és fönséges kacérsággal lecsusztatta inge szalagjait a vállának forró márványára - és meztelenül állott a férfi előtt.

*

Sohase láttam olyan sugárzóan szépséges nőt. Még álmodni se álmodtam hasonlóról. Arca már első nap meglepett a szabályosságával és a fényével s bár magas volt - magasabb, mint én - egyszerre dúsnak és finomnak tetszett, de nem hittem volna, hogy idomai ily tündökletesen tökéletesek.

Emberfeletti arányainál fogva a nagy vallásos falfestmények valamely Évájának mondták volna. Óriási lágyan-édes és karcsú volt, a teste duzzatag, egyszerűen ragyogó, a taglejtése mértékes és jelentős. Vállai szélesek, súlyos mellei feszesek, lábai pirinyók, combjai fölfelé teltek, lábikrái pedig gömbölydedek, mint két mell.

Ösztönösen a Medici Vénusz állását utánozta: egyik karját félig behajlította, a mellei felé, a másikat kinyújtotta, a tenyere a hasa előtt volt. Majd a felajánlkozás lázával két kezét a hajához emelte.

Mindazt, amit elrejtett a ruhája, a férfi tekintete elé vitte. Mindazt a patyolatfehérséget, melyet eddig pusztán csak ő maga látott, áldozatul adta ennek a figyelő hímnak, aki nemsokára meghal, de még él.

Mindent: pazar aranypihékkel bolyhos tündöklő szűz hasát, finom és selymes bőrét, melynek a színe oly tiszta és villogó, hogy helyenként ezüstösen visszafénylett és a mellek, meg az ágyék táján az erek kékjétől tetszett át, mely a testszínre azúros árnyalatot lehelt; azt a vonalat, melyet oldalt forduló termete vetett s nyakának eleven és könnyű nyakékével az egyetlen vonal volt egész testén és csípőit, melyek szélesek, mint a világ s tiszta tekintetét, mely kissé megzavarodott, hogy meztelenre vetkőzött.

... A nő beszélt: még tovább ment isteni adakozó kedvében s álmatag hangon mondta:

- Senki - és annyira hangsúlyozta ezt a szót, mintha valakit megnevezne általa - jól értse meg, senki se tudja meg, soha, bármi is történjen, hogy mit tettem ma este.

Miután a nő mindörökre odaadta titkát imádójának, ki leverten foglalt helyet mellette, mint egy áldozat, ő maga térdelt le a férfi előtt. Fényes és villogó térdai tiporták az ócska szőnyeget és így közeledett hozzá, életében először egész meztelenül, válláig elpirulva, a szüzességétől felvirágozva és ékesítve, alaktalan, hálálkodó szókat dadogott, mintha érezné, hogy az, amit tett, túl volt a kötelességén, szebb nála s maga is elkáprázott tőle.

*

És mikor a nő felöltözött és mindörökre elsötétedett és mikor elváltak, anélkül, hogy bármit is mertek volna mondani egymásnak, nagy kétségben této váz tam. Vajjon helyesen tette-e, vagy sem? Láttam, amint a férfi sírt és hallottam, amint maga elé suttogta:

- Most már nem tudok majd meghalni!

XII.

A férfi most ágyban marad. Vigyázva járkálnak körötte. Apró mozdulatokat tesz, gyéren beszél; inni kér, mosolyog, elhallgat feltorlódó gondolatai alatt.

Ezen a reggelen, az ősi és szokásos módon, összekulcsolta a kezeit.

Körülvették, nézték.

- Akar papot?

- Akarok... nem... - mondta.

Kimentek; és pár pillanat múlva, mintha az ajtó mögött várakozott volna, egy feketeruhás férfi toppant be. Egyedül maradtak.

A haldokló az újonnan érkezett felé fordult.

- Meghalok, - mondta neki.

- Milyen valláson van? - mondta a pap.

*

- Az országom vallásán, ó-hitű.

- Ez eretnekség, át kell azonnal térnie. A római katolikus vallás az egyedül üdvözítő.

Folytatta:

- Gyónjon meg... Feloldozom és megkeresztelem.

A másik nem felelt. A pap ismételte kérdését:

- Gyónjon meg. Mondja el, hogy mit vétkezett, főképp a saját hibájából. Szánja és bánja a bűneit s aztán bocsánatot kap.

- Hogy mit vétkeztem?

- Emlékezzék vissza... Segítsek?

A pap fejével az ajtó felé intett.

- Ki az a nő ottan?

- A feleségem, - mondta a férfi, bizonytalanul.

Ezt a bizonytalanságot észrevette a haldoklóra hajoló arc és a figyelő fül. A pap szimatolt valamit.

- Mióta?

- Két napja.

- Á, két napja! Már is az igazságnál vagyunk. Annakelőtte vétkezett vele?

- Nem, - mondta a férfi.

A pap kicsit elégedetlenkedett.

- Hát... felteszem, hogy nem hazudik. És miért nem vétkezett? Ez nem természetes. Végre is, - erősködött - ön férfi...

És mikor a beteg rángatózott, riadozott, a pap ezt mondta:

- Ne csodálkozzék, fiam, ha kérdéseim egyenesek és annyira határozottak, hogy ön felkiált rájuk. Egész egyszerűen kérdezem önt a hivatásom istenien egyszerű parancsára. Hasonló egyszerűséggel válaszoljon nekem - és akkor megbékül Istennel, - tette hozzá nem minden együgyű jószívűség nélkül.

- Ez egy fiatal lány, - mondta az öregember. - Most menyasszony. Gyereklánykorában fogadtam a házámba. Utazásos életem fáradalmait megosztotta velem, ápolt engem. Halálom előtt nőül vettem, mert én gazdag vagyok, ő pedig szegény.

- Csak ezért? Más semmi oka sincs?

A pap nézte ellenfelének arcát, figyelmesen, kérdően, követelődző szemmel. Aztán ezt mondta: „nos?” mosolyogva a nyílt szájával, rábíróan és majdnem egy bűntárs módján kacintott a szemével.

- Szeretem őt, - vallotta a beteg.

- No végre, csakhogy bevallja! kiáltott a pap.

*

Szemét a haldokló szemébe kapcsolva, üldözte őt, szinte sebezte szavainak leheletével:

- Tehát kívánta ezt a nőt, ennek a nőnek a testét és gondolatban ugy-e már régóta - igen - régóta vétkezett vele?... Mondja, közös utazásuk alatt a szállodában hogyan laktak, hogyan aludtak?... Ez a nő, mint említette, ápolta önt. Mi volt az ápolásnál a teendője?

Ezek a kérdések, melyekkel a szent ember be akart hatolni annak a nyomorúságába, ki iderogyott a földre, úgy visszahökkentették szegényt, mint a szidalmak. Most farkasszemet néztek, egyik a másikat leste s láttam, hogy mindkettőjük egyre jobban belesüpped a félreértésbe.

A haldokló bezárkózott, kemény és hitetlen lett e durva-arcú idegen előtt, kinek szájából az Isten és az igazság igéi roppantul nevetségesen hangzottak, pedig azt akarta, hogy a beteg kinyissa előtte a szívét.

Most a beteg mégis erőlködött vallani:

- Ha gondolatban, amint ön mondja, vétkeztem, ez azt bizonyítja, hogy a valóságban nem vétkeztem s miért bánjam meg azt, ami pusztán csak szenvedés volt?

- Ó, csak semmi elméletet. Nem azért vagyunk itt. Értse meg kérem, már mondtam, hogy a gondolatban elkövetett bűn szántsándékos, következképen tényleges bűn, melyet meg kell gyónni és jóvá kell tenni. Mondja el, milyen körülmények közt izgatta a vágy bűnös gondolatra; és mondja meg, hány izben történt ez? Részleteket kérek.

- De én ellenálltam, nyögte a boldogtalan, mindössze ennyit mondhatok.

- Ez nem elegendő. A szennyet - azt hiszem most maga is érzi ennek a kifejezésnek helyes voltát - a szennyet az igazságnak kell lemosni.

- Legyen, mondta a haldokló, legyőzötten. Bevallom, hogy elkövettem ezt a bűnt és szánombánom.

- Ez nem gyónás itt és különben is semmi közöm hozzá, érvelt vissza a pap. Pontosan milyen körülmények közt követte a gonosz szellem sugallatát, ezzel a nővel szemben?

A férfit valami dühöngő roham rázta össze. Félig kiegyenesedett, felkönyökölt, mereven nézte az idegent, az is őt, szem a szemben.

- Mért lenne bennem a gonosz szellem? kérdezte.

*

- Nem ön az egyetlen. Minden emberben benne lakozik.
- Akkor Isten adta nekünk a gonosz szellemet, mert Isten teremtett mindnyájunkat.
- Jaj, maga itt vitatkozik! Ahogy tetszik. Én majd felelek. Az emberben egyszerre megvan a jónak a szelleme és a gonosznak a szelleme, azaz a lehetőség, hogy mindkettőt kövesse. Ha enged a gonosznak, elkárhozik; ha diadalmaskodik rajta, üdvözü. Hogy megváltassék, küzdenie kell, minden erővel.
- Milyen erővel?
- Az erénnyel, a hittel.
- És ha nincs elég erénye és hite, az az ő bűne?
- Az, mert akkor sok romlottság és elvakultság van az ő lelkében.

A másik válaszolt:

- Hát ki tette a lelkébe azt a bizonyos adag erényt és azt a bizonyos adag romlottságot?
- Isten adta neki az erényt, de meghagyta a lehetőséget, hogy rosszat is tegyen; és ugyanakkor szabad akarattal is felruházta, mely megengedi, hogy kénye-kedve szerint választhat jó és rossz között.
- De ha több a rosszra való ösztöne és erősebb, mint a jóra való, hogyan fordulhat a jó oldalára?
- Mert szabad akarata van, mondta a pap.
- A szabad akarat is csak egy jó ösztön és ha...
- Hát ha az ember akarna, jó lehetne. Aztán a megvitathatatlant a világ végéig se vitathatjuk meg. Mindössze annyit mondhatunk, másképpen állnának a dolgok, ha Lucifer nem kárhozik el és az első ember nem vétkezik.
- Nem igazságos, mondta a beteg, kit felvillanyozott ez a vita, mely nélkül bizonyosan tompán elhanyaglott volna, hogy mi bűnhődünk Luciferért és Ádámért. De különösen az szörnyűsége, hogy ők maguk elkárhoztak és megbűnhődtek. Ők is csak azért buktak el, mert Isten, ki a semmiből teremtette őket, értse meg, a *semmi*-ből, vagyis *minden*-t ő adott, ami bennük volt, több bűnt, mint erényt helyezett beléjük. Azzal büntette, hogy odazuhanjanak, ahova Ő Maga vetette őket!

A férfi még mindig könyökölt, állát a tényérébe hajtva - soványan és feketén, tág szemmel nézte a papot és hallgatta, mint egy szfinksz.

A pap, mintha mást se tudott volna, minduntalan ezt hajtogatta:

- Tiszták maradhattak volna, ha akartak volna; hiszen szabad akaratuk volt.

Hangja majdnem szelid volt. Ugy rémlett, nem is érintette az, hogy a jelenlétében az imént a férfi oly sokszor káromolta az Istent. Nem érdekelte a theologiai vita, csak éppen a szükséges szókkal járult hozzá, merő megszokásból. Talán arra várakozott, hogy a beteg belefáradjon.

És mikor a beteg lassan, aléltnan lélegzett, ezt a határozott és hideg mondatot mondta, felmutatva, mint egy kőfeliratot:

- A gonoszok boldogtalanok, a jók és a töredelmesek pediglen boldogok az égben.
- És a földön?
- A földön a jók boldogtalanok, mint a többiek, sőt még inkább boldogtalanok, mert minél többet szenved valaki, itt lenn, annál nagyobb jutalmat kap, ott fönn.

A férfi újra felemelkedett, elfogta a harag, mely annyira csigázta, mint a láz.

- Ah! - mondta, - a jók szenvedése a földön még az eredendő bűnnél, az eleve-elrendeltetésnél is nagyobb cudarság. Ezt semmi se menti.

A pap a lázadót üres szemekkel nézte... (Igen, jól láttam, a pap várt!) Nagy nyugalommal vetette ellen:

- Hát akkor hogy tegyék próbára a lelkeket?

- Ezt semmi se menti! Még a tudatlanságra alapozott gyermekes igazság se, hogy az Isten így ismeri meg a lelkek igazi képességeit. A jóknak nem lenne szabad szenvedniük, ha lenne igazság. Nem lenne szabad szenvedniük még egy kicsit se, az örökkévalóság egy pillanatáig se. „Szenvedni kell, hogy boldogok legyünk.” Hogy van az, hogy eddig senkise hördült fel e vad törvény ellen?

Kimerült... Hangja berekedt. Elgyötört teste pihegett, mondataiban lyukak tátongtak...

- Az ilyen vádra sohase lehet megfelelni. Hiába forgatja jobbra és balra az isteni jószót, hiába tapogatja és csikarja, sohase tünteti el róla azt a foltot, hogy miatta annyian ártatlanul szenvednek.

- De mindenkinek sorsa, a közös törvény az, hogy csak fájdalom árán lehetünk boldogok.

- Épp ezért kell kételkednünk Istenben, mert mindnyájunknak ez a sorsa.

- Isten szándékai kifürkészhetetlenek.

A haldokló előrevetette ösztövére karjait; szemei besüppedtek. Ezt kiáltotta:

- Hazudik!

*

- Most már azonban elég, - mondta a pap.

- Türelmesen hallgattam zagyvaságait, melyeken szánakoztam; nem ilyen okoskodásokról van szó. Elő kell készülnie, hogy megjelenjék Isten színe előtt, akitől, úgy látszik, távol élt. Ha szenvedett, megvigasztalódik az ő kebelében. Érje be ezzel.

A beteg visszahanyatlott és kinyúlt. Pár pillanatig mozdulatlanul maradt fehér paplanának redői alatt, mint egy bronzarcu márványszobor, mely a síremléken hever.

Hangja felélénkült:

- Isten nem vigasztalhat meg engem.

- Fiam, fiam, mit mond?

- Isten nem vigasztalhat meg engem, mert nem adhatja azt, amit kívánok.

- Ó, szegény gyermekem, mennyire megátalkodott az elvakultságban... És mivé ferdítette Isten végtelen hatalmát?

- Jaj, nem én ferdítettem el! - mondta a férfi.

- Micsoda! Az ember egész életében vergődik, tüzes fogókkal csípdesi a fájdalom és még vigasztalása se lenne! Hát mit tud erre felelni?

- Jaj, ez nem kérdés, - mondta a beteg.

- Hát miért hivatott ide?

- Mert reméltem, mert reméltem.

- Mit remélt?

- Nem tudom, az ember mindig azt reméli, amit nem tud.

Kezei tévedeztek a levegőben, aztán lehulltak.

Igy maradtak, mozdulatlanul és változatlanul. Jól éreztem, hogy fejükben Isten létéről tépelődtek mindaketten. Hogy nincs-e Isten és hogy halott-e a mult meg a jövő... Mindennek ellenére azonban, mindennek ellenére kissé közeledett egymáshoz - egy villanásnyi ideig - ez a két ugyanazzal a gondolattal bíbelődő ember, ez a két esedező, a hasonlótlanosság ez a két testvére.

- Az idő halad, - mondta a pap.

És felvette a beszéd fonalát ott, ahol elhagyta, mintha azóta semmit se beszéltek volna.

- Mondja el, mily körülmények között vétkezett paráznasággal. Mondja el... Mikor egyedül volt azzal a nővel, mellette, egész közel, beszélgettek-e, vagy hallgattak?

- Nem hiszek önben - mondta a férfi.

A pap összeráncolta szemöldökét:

- Szánja és bánja bűneit, mondja meg, hogy hisz-e az egyedül üdvözítő katolikus Anya-szentegyházban?

A másik halálos szorongásában rázta a fejét és lelkiüdvösségét megtagadta.

- A vallás... - kezdte.

A pap durván letorkolta:

- Csak nem kezdi megint? Hallgasson. Minden csalafinta csűrését-csavarását egy mozdulattal elsöpröm. Először is higgyen a vallásban, aztán majd meglátja, mi történik. Fel kell tennem, hogy csak azért nem hisz, mert nem akar. Ezért nem is idevalók a szavai, én pedig azért jöttem, hogy hinni kényszerítsem.

Késigmenő, elkeseredett párbajt vívtak. Ez a két ember a sír peremén úgy nézett egymásra, mint két ellenség.

- Hinnie kell.

- Nem hiszek.

- De kell.

- Fenyegetéssel akarja megváltoztatni az igazságot?

- Azzal.

A pap hangsúlyozta parancsának elemi határozottságait:

- Akár meg van győződve, akár nem, higgyen. Itt nem ökölrel felfogható bizonyosságról, itt hívésről van szó. Előbb hinni kell, különben sohase hisz. Még maga az Isten se kegyeskedik meggyőzni a hitetleneket. Nem a csodák korában élünk. Az egyetlen csoda mi vagyunk, az egyetlen csoda a hit. „Higyj és az ég hinni tanít”.

Higyj! Mindig ugyanazt a szót dobta feléje, mint a köveket.

- Fiam, - kezdte ünnepélyesebben, kiegyenesedve, fölemelve vastag, nagy kezét, - követelem, tegyen tanúságot a hitéről.

- Menjen innen, - mondta a férfi haragosan.

De a pap nem tágitott.

Minthogy a sürgősség ösztökélte és hajtotta a szükség, hogy akarata ellenére mentsen meg egy lelket, könyörtelenné vált.

- Nemsokára meghal, - mondta, - nemsokára meghal. Csak pár pillanatig él. Engedelmeskedjék.

- Nem, - mondta a férfi.

A feketeruhás megragadta a két kezét:

- Engedelmeskedjék. Ne akarjon mindenáron vitatkozni, mint az előbb, mikor annyi drága időt elvesztegetett... Mindez nem fontos. Üres locsogás... Egyedül vagyunk, én és Ön, az Istennel.

Ingatta a fejét, a homloka kicsiny és domboru volt, az orra előremeredő és vaskos s két nedves és tubáktól sötétedő orrlyuka kitágult, vékony, sárga ajka két kiugró, a szája feketeségében egyedülálló fogat kötött meg, mint zsinag; képét rovasok irkálták tele a homlok mentén, a szemöldökök között, a száj körül s az állát meg az arcát valami szürkés réteg fődte; ezt mondta:

- Én Istent képviselem. Ön úgy áll előttem, mintha Isten előtt állana. Mondja egyszerűen: „Hiszek” és békén hagyom. „Hiszek”: ennyi az egész. A többi nem fontos.

Egyre közelebb és közelebb hajolt, arcát majdnem a haldokló arcához ragasztotta, a bűnbocsánatot úgy akarta odacsempészni, mint valami furfangos csínyt.

- Mondja csak velem: „Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben”. Nem is kérek mást...

A beteg arca, mely megráncosodott az ellenmondástól, tagadó mozdulatot tett: Nem... Nem. A pap hirtelen felpattant, diadalmaskodva:

- Végre! csakhogymondta.

- Nem!

- Ó! - dörmögött dühösen a fogai közt.

Gyúrta a haldokló kezeit, érezni lehetett, a karjaiba vette volna, hogy megölelje, hogy megfojtsa - hogy meggyilkolta volna, ha a beteg a halálhörgésével megtette volna a vallomást, - annyira feszítette a vágy, hogy rábeszélje őt, kitépje belőle azt a szót, melyet úgy keresett az ajkán.

Elengedte az aszú kezeket, ingerülten járt-kelt a szobában, mint egy fenevad és megállapodott az ágy előtt.

- Gondold meg, hogy nemsokára meghalsz, megrothadsz, - dadogta a szerencsétlennek. - Nemsokára a föld alá kerülsz. Mondd: „Mi Atyánk”, pusztán ezt a két szót, semmi többet.

Föléje görnyedt, kémelve a száját, kuporogva és sötéten, mint egy gonosz szellem, ki lelket les, mint az egész Anyaszentegyház, a haldokló emberiség fölött.

- Mondd... Mondd... Mondd...

A másik szabadulni próbált és dühöngve hörögte, halkán, a maradék hangjával:

- Nem!

- Gazember! - kiáltotta feléje a pap.

És az arcába ütött.

*

- Legalább egy feszülettel mancsodban halsz meg! - dohogta.

Feszületet húzott ki a zsebéből és a mellére tette, súlyosan.

A másik valami téova borzalommal megmozdult, mintha a vallás ragályos lenne és a földre dobta a tárgyat.

A pap lehajolt, szitkokat dünnögve: „Te rohadt, úgy akarsz megdöglenni, mint egy kutya, de én itt vagyok!” Fölvette a keresztet, kezében tartotta és szikrázó szemmel, mert biztos volt, hogy túléli és legyőzi, utolszor várt.

A haldokló pihegett, ereje fogyatékán, elcsigázottan. A pap látva, hogy hatalmába került, újra mellére tette a feszületet. Most a haldokló már nem dobhatta le, csak gyűlölködő, hajótörött szemeivel nézte a papot; a pap pedig állta a tekintetét.

Mikor a fekete ember eltűnt az éjszakában s társa lassanként ocsúdott és megszabadult tőle, arra gondoltam, hogy ennek a papnak a maga szenvedelmességében és durvaságában roppantul igaza volt. Rossz pap? Dehogy is rossz, jó pap, aki folyton beszélt a lelkiismerete és hite szerint, aki egyszerűen alkalmazni akarta a vallását, amint van, álszent engedmények nélkül. Tudatlan, ügyetlen, nyers - valóban az, de becsületes és észszerű, még förtelmes támadásában is. A félóra alatt, míg hallgattam, minden eszközzel, melyet a vallás használ és ajánl, gyakorolni próbálta híveket-toborzó és bűnbocsánatot-osztó mesterségét; mindent mondott, amit egy pap nem tud nem mondani. Az egész dogma megmutatkozott, nyíltan és világosan a szolgának, a rabszolgának durva közönségességén keresztül. Egy pillanatban lebirtan sóhajtott fel, igaz fájdalommal: „Hát mit akar, mit csináljak?” Ha a haldoklónak igaza volt, a papnak is igaza volt. Jó pap volt, a vallás együgyűje.

*

... Jaj! valami nem mozdul, mereven áll az ágy mellett... Ez a nagy, magas valami az imént még nem volt itt - és felfogta az ágy mellé állított viaszgyertya táncoló világát...

Amint feltámaszkodtam, vigyázatlanul zajt csináltam, amire ez a valami nagyon lassan felém fordította arcát, oly rémülettel, hogy magam is belerémültem.

Ismertem ezt a határozatlan fejet... Nem maga a szállodás volt, az a különös ember, ki alig mutatkozott?...

A folyosón ténfergett, várva a pillanatot, mikor a beteg ennek az új eseménynek a zavarában egyedül marad. És állt az alvó, vagy elalélt férfi mellett, meredten.

Kezét egy pénzeszacskó után nyújtja ki, mely az ágy mellett van. Míg megtette ezt a mozdulatot, nézte a haldoklót, annyira, hogy nem tudta elérni a tárgyat, kétszer kellett utána nyulnia.

A felső emeleten megreccsen valami és mi összeressenünk. Ajtócsapódás; kiegyenesedik, mintha elfojtana egy kiáltást.

... Lassan kinyitotta a pénzeszacskót. És én, aki már magamra se ismertem, féltem, hogy esetleg nem lesz majd ideje...

Kivett belőle egy kis csomagot, mely lágyan zizegett. És mikor nézte kezében a bankjegyek kötegét, láttam a rendkívüli fényt, mely besugározta egész arcát. A szerelem minden érzése belevegyült ebbe a ragyogásba: az imádat, a titokzatosság és a szerelem durvasága is... - valami természetfeletti ujjongás és a közönséges kielégülés, mely máris magához öleli a közeli örömeiket... Igen, erre a mélységesen-emberi tolvaj-arcra ráíródott egy pillanatig minden, minden szerelem.

Valaki lesben állt a félig nyitott ajtó mögött... Láttam, amint egy kar intett.

Lábujjhegyen távozott, halkán, villámgyorsan.

Én becsületes ember vagyok, de azért mégis visszatartottam leheletem, pont akkor, mikor ő: *megértettem* a tolvajt... Hiába védekezem: testvéries borzalommal és örömmel loptam, vele együtt.

... Minden lopás szenvedélyes, még az is, amelyik aljas és hitvány; (ó, mily olthatatlan szerelemmel tapadt tekintete a hirtelen megragadott kincsre!) Minden bűnténynek, minden gáztettnek okozója a lopásnak véghetetlen vágya, mely maga a lényünk, mezítelen lelkünknek megnyilatkozása.

De hát akkor mentsük fel a bűnösöket s a büntetés igazságtalanság?... Nem, védekeznünk kell. Le kell rájuk sujtani - mert az emberi társadalom a becsületességen alapul - hogy ártalmatlanná tegyük őket és főképp, hogy megrémítsük, a rossz cselekedet küszöbén megállítsuk a többieket. De ha a bűnt egyszer megállapítottuk, nem kell rá nagyhangú mentségeket keresnünk attól való féltünkben, hogy mindig mentegetnünk kell. El kell ítélnünk eleve, egy hideg elv alapján. Az igazságszolgáltatás legyen fagyos, mint a fegyver.

Nem valami szellemi erő az igazságszolgáltatás, amint a neve látszik mutatni; az igazságszolgáltatás szervezet, melynek ereje az, hogy érzéketlen; nem büntet. Semmi köze a büntetéshez. Szerepe az, hogy példákat adjon: hogy a bűnöst afféle madárijesztővé alakítsa át, hogy annak a gondolkodásába, ki a bűntény felé hajlik, belevesse kegyetlensége érvét. Senkinek, semminek nincs joga büntetni; különben senkise büntethet; a bosszú nagyon el van különözve ettől a cselekedettől és úgyszólván más személyt ér el. A büntetés tehát olyan szó, melynek semmiféle alkalmazása sincs a világon.

XIII.

Nem mozdult többé, halálosan alélt, elcsigázott volt. Testének gonosz súlya meredten és némán az ágyra szögezte. A halál már elrabolta tőle mozdulatait, észrevehető megremegezéseit.

Csodálatos barátnője pont a férfi mozdulatlan tekintetével szemben, az ágy lábánál ült; karjait vízszintesen az ágy fájára nyújtotta és két szép keze a felső szegélyén ingadozott. Arcéle - finom és kecses arcéle - gyengéden meghajolt a véghetetlen édességnek ez a fényes írása az este jóságában. Szemöldökének nemes íve alatt nagy szeme fényesen, tisztán lobogott: egy gyermekégbolt; olvatag arcbőre és homloka sápadtagon sugárzott és pompázatos haja, a haja, melyet kibontottan láttam, bájos fonadékaival koronázta homlokát, melyen a gondolat láthatatlan volt, mint az Isten.

Egyedül volt azzal a férfival, ki itt hevert, mintegy idevetve, mintegy már egy gödör mélyén, - ez a nő, aki legalább egy reszketéssel hozzá akart tartozni, a szemérmes özvegye akart lenni, ha majd meghal. A férfi meg én az egész világból csak az ő arcát láttuk; és valóban az est elmélyülő árnyaiban csak ez kísértett: fátyoltalan, nyílt arca és nagyszerű kezei, melyek úgy hasonlítottak egymáshoz, mint a megdicsőülés és a gyöngédség.

... Egy hang hallatszott az ágyból. Alig ismertem fel:

- Még valamit mondani akarok, - szólt a hang.

Anna úgy hajolt az ágyra, mint a koporsó szélére, hogy magába fogadja azokat a szókat, melyek a mozdulatlan és majdnem alakatlan testből áradtak feléje, nyilvánvalóan utoljára.

- Csak időm legyen... időm...

Alig lehetett hallani a susogást, mely majdnem a szájban maradt. Aztán a hang mégegyszer hozzászokott az élethez és határozottá vált:

- Vallomást szeretnék tenni, Anna. Nem akarom, hogy ez velem haljon meg, - kezdte el a hang majdnem feltámadottan. - Sajnálom ezt az emléket, úgy sajnálom... Jaj, csak meg ne haljon velem...

- Maga előtt szerettem egy nőt. Igen... szerettem. Szomorú és szelíd emlék... el akarom ragadni a halál elől ezt a zsákmányt, magának adom, minthogy itt van.

Összeszedte magát, hogy nézze, akihez beszélt.

- Szőke és ragyogó volt, - mondta.

- Nem kell féltékenykednie, Anna (ha nem is szeretünk, néha féltékenyek lehetünk). Alig pár évvel azután történt, hogy maga született. Kisleányka volt még akkor, aki után az utcán csak a mamák fordultak vissza.

- Szüleinek főúri parkjában gyűrűztük el egymást. Szőke, szalagos fürtjei voltak. Táncoltattam előtte a lovam; és ő rám mosolygott.

- Akkoriban fiatal voltam, erős, csupa remény és terv. Azt hittem, hogy meghódítom a világot s rajtam múlik, milyen eszközökkel... Jaj, akkor még csak az élet felszínén surrantam el, gyorsan! Fiatalabb volt, mint én: oly kislányos, hogy egy napon - emlékszem - a park padján, ahol ültünk, nem messze tőlünk volt a hajszababája. Ezt mondogattuk: „Ugy-e, visszajövünk majd ebbe a parkba, ha öregek leszünk?” Szerettük egymást... Maga megérti... Nincs időm elbeszélni, de maga megérti, Anna, hogy ez a pár halott emlék, melyet csak úgy odaadok, szép, talán nem is tudjuk, hogy milyen nagyon-nagyon szép!

- Éppen azon a tavaszon halt meg, abban a pillanatban, - jól emlékszem, - mikor házasságunk időpontját hivatalosan megállapították és elhatároztuk, hogy majd tegezzük egymást. Az országunkban dúló járványos betegségben mind a ketten megbetegedtünk. Csak én épültem fel. Öneki nem volt elegendő ereje, hogy szembeszálljon a szörnyeteggel. Huszonöt éve ennek. Anna, az ő halála és az én halálom között huszonöt év van.

- És itt van a legdrágább titok: az ő neve...

Suttogta a nevét. Nem hallottam.

- Ismétlje még egyszer, Anna.

A nő ismételte, tétova szótagok érintettek zavarosan, anélkül, hogy egy szóba foglalhattam volna őket, mert nagyon határozottan kell hallani egy tulajdonnevet, hogy meg is értsük; a mondat többi részzeit lehet behelyettesíteni és kiókumlálni, de a név egyesegyedül áll.

És a férfi - emlékező hangján, mely alkonyodott, mint a nap - ismételte:

- Magára bízom, minthogy maga itt van. Ha nem lenne itt, más valakire bíznom, akárcire, nehogy bennem maradjon.

*

Aztán hozzátette, mérsékelt és színtelen hangot használva, hogy mindvégig kibírja:

- Mást is be kell vallanom, egy bűnt és egy szerencsétlenséget...

- Hát nem gyónta meg a bűnét a papnak? - kérdezte a nő, döbbsen meglepetéssel.

- Ugyyszólván semmit se mondtam neki, - csak ezt válaszolta a férfi és folytatta tovább nagy, nyugodt hangján:

- Míg jegyben jártunk, verseket írtam, költeményeket, mirőlunk. A kéziratnak az ő neve volt a címe. Együtt olvastuk ezeket a verseket és szerettük, bámultuk mind a ketten. „Milyen szép, milyen szép!” mondta a kedves és tapsolt, mikor megmutattam neki egy új költeményt; és mikor együtt voltunk, mindig a kezünk ügyébe esett ez a kézirat, - szerintünk a legszebb könyv, melyet valaha írtak. Kedvesem nem akarta, hogy ezeket a verseket közzétegyék és kikerüljenek a kezeink közül. Egy napon, a kertben közölte velem az akaratát: „Soha! Soha!” mondta. Makacs és önféjű kislány, ismételte ezt a szót és tulságos nagynak rémlett az ő szájacskájába, amint rázta kecses fejcskáját, a táncoló fürtökkel.

A férfi hangja biztosabb, de azért remegőbb lett, mikor a régi történetnek néhány részletét kitéljesítette és áttelekesítette.

- Aztán máskor az üvegházban - mikor reggel óta esett az eső, a nagy, mozdulatlan eső - azt mondta nekem: „Fülöp...” Azt mondta: „Fülöp”, úgy, ahogy maga mondja nekem.

A férfi itt megállapodott, elámulva ennek a mondatnak nagyon is egyszerű egyszerűségén.

- Így szólt a kedves: „Ismeri Rossettinek, az angol festőnek a történetét?” és elbeszélte azt a kis epizódot, mely - mikor olvasta - mélyen hatott rá: a festő megígérte annak a nőnek, akit szeretett, hogy neki hagyja számára írt könyvének kéziratát és ha kedvese meghal, a könyvet bezárja a koporsójába. Kedvese meghalt és a festő csakugyan eltemettette vele a kéziratot. De aztán, minthogy a dicsőség szomszaga bántotta, megszenteltelenítette az ígértét és a nő sirját. „Ha előbb halok meg, mint maga, ugy-e ide adja nekem a könyvét s nem veszi vissza tőlem, Fülöp?” és én nevetve megérttem és ő is nevetett.

- Lassan-lassan fellábadtam betegségemből. Mikor megerősödtem kissé, tudatták velem, hogy a kedvesem meghalt. Mikor már kijárhattam, a sirboltajtóhoz vezettek, a roppant családi kriptához, mely - a mélyében valahol - az új és kis koporsót rejtegette.

- Minek meséljem el a gyászom siralmát?... Minden őt hozta az eszembe. Telis-tele voltam vele és ő többé nem volt! Minthogy emlékezetem gyengült, minden dolog egy-egy emléket gerjesztett bennem: a gyászom a szerelmem szörnyűséges újrakezdése volt. Hogy a kéziratra pillantottam, emlékeztem arra, mit ígértem. Egy kis ládikába tettem, el se olvastam újra és még fel se ismertem, minthogy csak lassan tértem magamhoz. Kivitettem, hogy a kriptá kőlapját felemeljék és kinyissák a koporsót, oda helyeztem a könyvet, a halott kedvesem akarata szerint. Egy szolga, aki segédkezett, azt mondta nekem: „A kéziratot a kezébe tették.”

- Éltem. Dolgoztam. Próbáltam valamit alkotni. Drámákat és verseket írtam; de semmi se elégitett ki és lassacskán szükségem lett a könyvünkre.

- Tudtam, hogy ez a könyv szép és őszinte s két szív reszketésétől teljes, melyek egymásnak adták magukat és akkor - három év múltán - hitványul újra akartam költeni - hogy megmutassam másoknak is. Anna, mindannyian olyan szánandók vagyunk!... De azt meg kell mondanom, hogy nem pusztán a dicsőségnek és a hódolatnak a vágya bírt rá, mint az angol festőt, hogy elzárjam a fületem amaz édes és erőtlenségében is erélyes hang elől, mely a multamból szólt át hozzám: „ugy-e nem veszi el tőlem, Fülöp...”

- Nem pusztán azért tettem ezt, hogy büszkélkedhessem mások előtt a munkámmal, mely varázsos szépséggel ékeskedett. Azért is tettem, hogy jobban visszaemlékezhessem mindenre, mert egész szerelmünk benne volt ebben a könyvben.

- Nem sikerült visszaállítanom a verssorozatot. Kevéssel azután, hogy ezeket a verseket megírtam, képességeim megrokkantak, aztán három év mult el azóta, mely alatt áhitatosan örködtem, nehogy gondolatban feltámasszam ezeket a költeményeket, melyeknek nem volt szabad élniök: mindez teljesen elmosta emlékezetemből a munkámat. Alig tudtam meglelni a versek címét és egy-egy verssort, azt is pusztán véletlenül és néha-néha egy-egy tétova visszacsengést, az ámulatnak egy kísérteties lidércfényét. Később kellett maga a kézirat is, mely a sírban volt.

- ... És egy éjszaka éreztem, amint a sir felé megyek.

- Éreztem, amint odamegyek, némi szabódások és lelkitusák után, melyeket haszontalan lenne elbeszélni, minthogy haszontalanok voltak... És a másakra gondoltam, az angolra, a nyomoruságában és a bűnében hozzám hasonló testvérré, ott a temetőfal mentén, míg a szél jéggé dermedtette lábaimat. Folyton ezt hajtogattam: „Nem ugyanaz”, és ez a tébolyult vigasztalás elegendő volt arra, hogy tovább menjek.

- Azon tépelődtem, vajjon gyűjtsak-e világot: ezzel minden gyorsan menne: egyszerre meglátnám a ládikát és rögtön megragadhatnám, - de akkor mindent látnék! - és inkább úgy határoztam, hogy tapogatózni fogok... Arcomra egy illatszertől csöpögő zsebkendőt szorítottam és sohase felejttem el többé ennek az illatnak hazug voltát. A halott lányon először valamit tapintottam és a rémület kábulatában nem tudtam, hogy mi volt az... A nyaklánca volt... csiszolt nyaklánca... ez még élt. A ládikát! A hulla nyirkos zajjal engedte át nekem. Valami megérintett, halkan...

- Csak ezt a pár szót akartam mondani, Anna. Azt hittem, nem lesz időm elbeszélni, hogy történt mindez. Olyan jó, hogy mindent töviről-hegyire ismer. Az élet, mely oly kegyetlen volt hozzám, ebben a pillanatban jóságos, minthogy maga hallgat engem, aki tovább fog élni és a kifejezésnek a vágya - újra érzem most, hogy feltámasszam a multat, mely azokban a napokban átkozottá tett engem - ezen az estén valóságos jótétemény, mely közöttünk kering.

És a fiatalasszony figyelmesen hajolt feléje; mozdulatlan és hallgató maradt.

Mi mást is mondhatott volna, mi más édesebbet is adhatott volna neki, mint a figyelmét?

*

- Aztán egész éjszaka olvastam az elrablott kéziratot. Mert ez volt az egyedüli mód, hogy elfelejtsem a halálát és az életre gondoljak.
- Csakhamar észrevettem, hogy ezek a versek mások voltak, mint amire gondoltam.
- A költemények mindig azt a benyomást gyakorolták rám, hogy zagyvák és nagyon hosszúak. Az oly sokáig bálványozott könyv semmivel se ért többet, mint azok a versek, melyeket azóta írtam. Lépésről-lépésre visszaidéztem a helyet, az esetet, a megsemmisült mozdulatot, melyre ezeket a verseket írtam és e feltámasztás ellenére tagadhatatlanul laposnak és túlzóan szenvedelmesnek találtam minden darabot.
- Míg ez énektöredékek előtt lehajtottam a fejemet, jeges kétségbeesés fogott el. Úgy látszott, hogy elferdültek és lélektelenné váltak a verseim, minthogy sokáig vesztegeltek a sírban. Olyan nyomorultak lettek, mint az az elszáradt kéz, melyből kiragadtam. Pedig mily édesek voltak! „Milyen szép, milyen szép!” hányszor kiáltotta a boldog hangocska, míg a kis kacsók csodálkozva kulcsolódtak egybe.
- Mindez azért történt, mert a hangja és a költemények akkor még éltek, mert a szerelem tüze és önkívülete akkor még minden díszével ékesítette rímeimet és mert mindez elmúlt, a szerelmünk már nem is élt többé.
- Mikor a könyvemet olvastam, akkor tulajdonképpen a feledést olvastam... Igen, a halál megfertőzte a verseimet. Igen, a verseim sokáig maradtak a csöndben és az árnyékban. Jaj, jaj, a kedvesem is sokáig maradt ott, ő, aki ott lent aluszik irtózatossá nyugalomával, abban a kriptában, melybe sohase mertem volna bemenni, ha szerelmem még feltámaszthatta volna őt. A kedvesem valóban meghalt.
- És arra gondoltam, hogy tettem hiábavaló szentségtörés volt - és hogy minden, amit megígérünk, minden, amit esküvel pecsételünk itt lent, hiábavaló szentségtörés.
- A kedvesem valóban meghalt. Ó, hogy sírástam őt ezen az éjszakán! Ezen az éjszakán gyászoltam meg igazán... Hogy elvesztünk egy szeretett lényt, van egy siralmas pillanat, - a durva rázkódtatás után, - mikor kezdjük megérteni, hogy vége van és akkor a kétségbeesés mezítlenné válik, mindenhová lerakódik és óriássá nő. Ez az éjszaka is ilyen volt, a bűnöm okozta felindulás és a költeményekből való kiábrándulás hatása alatt nagyobb volt, mint maga a bűnöm, nagyobb, mint minden!
- Újra láttam a kedvesemet. Milyen bájos volt, milyen eleven és fényes, pazar mozdulataival, bájjával, mellyel önmagát sokszorozta meg, a mosolyával, mely mindenütt körülvette, a sok kérdésével, mellyel úntalan ostromolt... Újra láttam őt, egy napsugárban, a zöld és eleven pázsiton, szoknyájának bársonyos és selymes redőjét (halványrózsás, nagyon-sápadt atlaszszoknyát viselt), láttam azt a napot, mikor lehajolva simítgatta a két tenyerével ezt a szoknyát és nézte picinyke lábait, (nem messze tőle egy szobor alapzata fehérlett). Egyszer azzal mulattam magam, hogy nagyon közelről néztem az arcát, egy makulát akartam rajta felfedezni: és ezen a homlokon, ezen az arcon, ezen az állon, finom és csillogó képecskéjén, melyet egy pillanat alatt megállítottam örökkévaló röptében, hogy vizsgálódásomnak vessem alá, egyetlen szeplőt se leltem s majdnem könnyekig érzékenyülve dadogtam, azt se tudva, hogy mit beszélek: „*Nem lehet... nem lehet...*” Mindazoknak a hercegnője volt, akik látták. A kisvárosi utcákon a kereskedők boldognak tartották magukat, mikor az ajtójuk küszöbén átlépett. És mindenki tisztelettel közeledett hozzá, még az aggastyánok is. Egy királynőhöz hasonlított, mikor a parknak kőfaragványos nagy padján - a széles támlára támaszkodva - leheveredett - erre a nagy kőpadra, mely most olyan, mint valami üres sírbolt...

- Néhány tárgyat megőriztem: egy legyezőjét és forgatom-mozgatom kissé szemeim előtt a halott legyezőjét; kis keztyűjét, mely hideg; a leveleit, melyeket ő írt és most szemérmetlenül olvastatják magukat...

- Ó, az idő áradatában egy pillanatra megértettem, hogy mennyire szerettem őt, aki élt és aki meghalt, őt, aki a nap és a kiáltás volt és aki most a föld alatt egy sötét forráshoz hasonlatos.

- És az emberi szívet is megsirattam. Ezen az éjszakán oly mélységesen értettem mindent, amily mélységesen éreztem. Aztán jött a természetes feledés, jöttek azok a pillanatok, melyekben már el se szomorodtam azon az emléken, hogy valaha sírtam...

*

- Ezt a vallomást akartam magának tenni, Anna... Azt akartam, hogy ez a negyedszázados szerelmi történet még ne végződjék be. Annyira remegő és valószínű volt, oly nagy dolog volt, hogy most elmesélem a maga egyszerűségében, önnek, aki túlél engem...

- Azóta megszerettem magát és most is szeretem. Ugy ajánlom fel önnek e kis lénynek a képét, ki mindig tizenhét éves marad, mint az uralkodónőnek és az egyedülvalónak...

A férfi sóhajtott és úgy mondta ki ezt a mondatot, hogy újra megéreztettem velem, milyen szegényes kapocs az emberi szívek között a vallás:

- Egyesegyedül magát imádom, én, akit úgy szerettek, én, aki úgy szerettem őt. Jaj, csak lenne egy paradicsom, ahol újra megtalálhatnók a boldogságot!...

Hangja emelkedik, ernyedti karjai reszketnek. Egy pillanatra kibillen mélységes mozdulatlan-ságából.

- Ahol megtalálhatnók magát, magát! Csak magát!

És most hozzá fohászkodott, végtelenül, áradozva.

- Jaj, Anna, Anna, ha igazán a feleségem lett volna, ha úgy éltünk volna egymás mellett, mint férj és feleség, ha gyermekeink lettek volna, ha mindig mellettem állt volna, mint ezen az estén, ha mindig igazán mellettem állt volna!

Visszahanyatlott, oly erősen kiáltott, hogy szobámból akkor is meghallottam volna, ha nincs a falon repedés. A haldokló elmondta a legnagyobb álmát, odaadta, szétdobálta, eszeveszetten. Ez a minden iránt közönyös őszinteség annyira jelentős volt, hogy elfacsarta a szívem.

- Bocsásson meg. Bocsásson meg... Hisz ez majdnem istenkáromlás... Nem tehetek róla...

Szava elakadt; érezni lehetett az akaratát, mely elcsöndesítette arcát, a lelkét, mely elhallgattatta őt; de a szemei mintha még mindig sóhajtoztak volna.

Halkabban ismételte, mintegy önmagának:

- Magát... magát!...

Ezzel a szóval szenderült el: magát...

*

Ezen az éjszakán meghalt. Láttam meghalni. A halála pillanatában, különös véletlen folytán, egyedül maradt.

Nem volt se hörgés, se igazi haláltusa. Nem gyűrte ujjaival a paplanát, nem beszélt, nem kiáltozott. Nem is sóhajtott utolsót, nem is révült a végtelenbe. Semmire történt.

Kérte Annát, hozzon neki inni. Minthogy már nem volt viz és az ápolónő éppen ebben a pillanatban nem tartózkodott ott, a nő gyorsan kiment, vizet hozni. Még az ajtót se csukta be maga után.

A lámpa világa elárasztotta a szobát.

Néztem a férfi arcát és nem tudom min, de megéreztem, hogy ez a nagy csönd ebben a pillanatban alámerítette a semmibe.

Ekkor, magam se tehettem róla, ösztönösen átkiáltottam hozzá, hogy ne legyen egyedül:

- Én látom magát!

Különös hangom, mely már elszokott attól, hogy hallható legyen, áthatolt a szobába.

És pont abban a pillanatban halt meg a férfi, melyben ezt a tébolyult alamizsnát átnyújtottam neki. Feje kissé hátramerevedett és szembogarai hatalmasan kidülledtek.

Anna visszajött; homályosan hallhatta is a hangomat, minthogy sietett.

Meglátta a halottat. Rémülten elkiáltotta magát, minden erejéből, egészséges testének minden acélosságából, tisztán és igazán özvegyien kiáltott. Térdrerogyott az ágy előtt.

Nyomban utána jött az ápolónő és karjait kitarja az ég felé. Csönd volt, az a hihetetlen nyomorúság érzett, melybe mindannyian beletemetkezünk, mikor egy halottat látunk, bárhol is legyen a halott és bárki is legyen a halott. A térdeplő nő és az ápolónő, aki állott, nézte azt, aki elterült itt, petyhüdten, mintha sohase élt volna; a két nő maga is majdnem halott volt.

Aztán Anna sírt, mint a gyermek. Felkelt; az ápolónő kiment, hogy behívja a többieket is. Anna, ki világos derékot viselt, ösztönösen a fekete sál után nyúlt, melyet az öreg nő a zsöllyén hagyott és beléburkolódzott.

*

A szoba, mely utóbb komor volt, étellel telt meg és átlelkesedett.

Mindenütt viaszgyertyákat gyújtogattak és a csillagok, melyek áttetszettek az ablakon, eltűntek.

... Letérdeltek, siráncokztak, imádkoztak. A halott parancsolt; így nevezték: Ő. Szolgák fejei tü-nedezték fel, melyeket eddig nem láttam, de ezeket jól ismerte Ő. Ugy rémlett, hogy mindezek az emberek koldultak körötte, hogy betegek voltak, hogy meghaltak és hogy a halott maga élt.

- Sokat szenvedett a halál előtt, mondta az orvos, félhangon az ápolónőnek, mikor éppen mellettem állt.

- Szegény, hiszen olyan gyenge volt.

- A gyengék is tudnak szenvedni, szólt az orvos, csak nem látni a szenvedésüket.

*

Reggel fakó fény hull az arcokra és a csonkig égett gyertyákra. A kezdődő nap homályos és hideg s elszürkíti a szoba levegőjét, még nehezebbé és ködösebbé teszi.

Egy mély és félős hang pillanatra megbolygatja a csendet, mely már több órája tartott.

- Nem kell kinyitni az ablakot; akkor gyorsabban feloszlik.

- Hiszen hideg van, - suttogja valaki...

Két kéz felkapott egy bundát és összekapcsolta... Valaki felkelt, aztán leült. Másvalaki hátrafordította a fejét. Sóhajtás hallik.

Úgy tetszett, hogy ez a pár szó, melyet itt kimondtak, felbátorította a többieket is, hogy ki-mozduljanak abból a nyugalomból, melybe szinte belefagytak. Aztán újra rátekinenek a ravatalgyertyák közt fekvő emberre - aki mozdulatlan, könnyörtelenül mozdulatlan, mint a keresztre szögezett test, melyet a templomokban akasztanak fel.

Az előbb biztosan elszunnyadtam az ágyamon... De még nagyon korán lehet... Egyszerre a szürke égből harangszó csendül.

Az elcsigázó éj után figyelmünk halottas merevsége kissé fölenged, mindenek ellenére és valami ismeretlen szelídség visszaparancsol, a harang kongásával, a gyermekkori emlékekhez... Egy mezőre gondolok, mely szorosan körül fog, arra, hogy a harang kongásai kicsiny és gyengéd égbolttal takaróznak a nyugalom hazájára, hol minden jó, hol a hó a Karácsonyt jelenti, hol a nap egy langyos tányér, melybe bele lehet és bele kell nézni...

És mindennek a közepében, mindig a középen áll a templom.

A harangszónak vége. Fényes visszhangja halkán csendül el és meghal a visszhangjának a visszhangja is... Most más harangszó: az órát kondítják. Nyolc óra, nyolc zengő ütés, egymástól elkülönözött, rettenetesen szabályos, legyőzhetetlenül nyugodt és egyszerű, nagyon egyszerű harangcsengés. Az ember számolgatja és mikor már nem bong a levegő, akarata ellenére is újra számolgatja. A múltó idő... az alaktalan idő, melyet az emberi erőfeszítés meghatároz és szabályoz és a végzet művét formálja belőle.

És én e két égi híradás nagy szimfóniájára gondolok.

A világos hangok fényt szórnak szét... Egyre sűrűbbek és látni, amint a csillagos égbolt felhaj-nallik. A templom széles és finom reszketéssel sugárzik, mely a falakba is behatol; a szobák családias dísze lágyabban terül a szemek elé, a természet megszépül: az eső a leveleken gyöngy és az eget valóságos csalánszövet borítja; a dér az ablakokra hímzést dob, melyet mintha finom női kezek csináltak volna. A harangmoraj félig hozza és félig meg is édesíti az órákat és a napokat; minden napra elegendő a maga munkája; az évszakok változásakor arra int, hogy minden évszak különbözik a másiktól és mindegyiknek megvan a maga jó tulajdon-sága; biztosítja az ábrándot, hogy a jövőben majd teljesül; mindenki elégedett a maga életével és az egész világ előre megvigasztalódik.

A sokszínű és különböző tömeg után, melynek ünnepét a harangok légies tánca vezérli és szabályozza, íme egyetlen szív jelentkezik, melynek feljajdul a kiáltása; ez a kiáltás egyszerű, de érezni, hogy nem lesz se vége, se határa és valahogy az égbolt formáját ölti magára. Röpte elegyül a vallásos dallam röptével; ugyanakkor emelkedik, mikor három szárnycsapásának megrebbenésével, vagy megszámlálhatatlan szárnyverésének rezgésével a vallásos dallam harangzúgássá szélesül.

De van itt valami más is, melyet elfelejtettek. Valami hatalmasabb, mint az öröm és tompa kongással jelzi kitéphetetlen létezését. Már előre sejtjük, halljuk, érezzük. Az óra ingája álmokat zúz össze, odatolakszik az ábrándok közé, érzéketlen a rábeszélő, lágy cirógatásokkal szemben és minden ütése úgy hatol a mélybe, mint egy szög.

Bármily nagy is legyen az angelusz éneke, az órák magasabb beszéde beborítja a nyugalmá-val; napokká, évekké, nemzedékekké terebélyesedik. Úgy uralkodik a világon, mint ahogy a torony a falun. A szív kiáltása makacskodva ellenáll. Ez a kiáltás egyedül van: mert a jámbor éneket nem támogatja az ég, mint ahogy az idő énekét az árnyék. Az óra olyan nagy, egy-hangú ütem, melynek minden zengzetes figyelmeztetése széttöri a fáradhatatlan reményt, mely örökös mozgásban emelkedik fölfelé, de nem bolygatja meg a halhatatlan alapeszmét, a határozott adagiot, mely a toronyórából hull le... És a széttöredezett dallam csak szépséggé varázsolja a szomorúságot.

XIV.

Ezen az éjszakán egyedül vagyok. Virrasztok az asztalomnál. Lámpám úgy zsong, mint a nyár a mezőkön. Fölemelem a szemem. A csillagok fölém teregetik és elveszik az égboltot, a város lábaim elé süllyed, a látóhatár örökösen az oldalamnál vágat. Az árnyak és a fények végtelen szférát alkotnak, mikor itt vagyok.

Ma este nem vagyok nyugodt; határtalan szomorúság ragadott meg. Ugy ültem le, mintha leestem volna. Mint az első napon, arcomat a tükörre irányszom, odacsál önmagam. Fürkészem a képemet és mint az első napon, csak ezt tudom kiáltani:

- Én!

Szeretném tudni az élet titkát. Láttam embereket, csoportokat, mozdulatokat, arcokat. Láttam ragyogni az alkonyatban oly mély lények reszkető szemét, mint a kút. Láttam a száját, mely a dicsőség ájulataiban ezt mondta: „Érzékenyebb vagyok, mint a többiek!” Láttam az emberek tusáját, hogy szeressék őket és megértessék önmagukat; két vitatkozóknak kölcsönös meg nem értését és két szerelmes dulakodását, a szerelmeseket a ragályos mosolyukkal, kik csak név szerint szerelmesek és csókokkal keresték egymás mélyét és a sebeiket egymás sebéhez szorították, hogy meggyógyuljanak és semmiféle vonzalom se élt közöttük és ragyogó önkívületük ellenére is oly idegenek voltak az árnyékban, mint a hold és a nap. Hallottam azokat, kik csak a megszégyenítő nyomorúságuk vallomásában találtak valamicske békét és láttam arcokat, melyek sápadtan sírtak, olyan szemekkel, mint a rózsák.

Mindezt egyszerre szeretném átfogni. Minden igazság csak egy igazság (mai napig kellett élnem, hogy megértsem ezt az egyszerű dolgot): ez az igazságok igazsága, melyre szükségem van.

Nem azért, hogy szeretem az embereket. Nem igaz, hogy általában szeretik az embereket. Senki se szerette, nem szereti és nem is fogja szeretni őket. A magam érdekében - egyes-egyedül csak magamnak - óhajtom elérni és megragadni ezt a teljes igazságot, mely túl van a meginduláson, túl a békén, túl magán az életen is, mint valami halál. Itt akarok valami irányt lelni, valami hitet; fel akarom használni ezt, hogy boldoguljak.

Mióta itt vagyok, nézem a zsákmányolt emlékeket; oly sok emlékem van, hogy magam számára is idegen vagyok már és nevem sincs többé; hallgatom az emlékeket. Ennemmagamat idézem, ki más emberek látványára epekedtem és megtelek magammal, mint az Isten, jaj - és a megfeszülő figyelemben látni igyekezem és hallani azt, ami vagyok. Oly szép lenne megtudni, hogy ki vagyok!

Gondolok mindazokra, kik előttem kutattak, - tudósok, költők, művészek, - mindazokra, kik a valóság felé vergődtek, sírtak, mosolyogtak, négyszögletes templomok mellett, vagy csúcsíves boltozatok alatt, vagy éji kertekben, melyeknek talaja csupa puha, fekete illat. A latin költőre gondolok, ki az embereket meg akarta nyugtatni és vigasztalni azáltal, hogy az igazságot ködtelenül mutassa meg nekik, mint egy szobrot. Bevezető sorainak egy töredéke kovályog emlékemben, melyeket valaha megtanultam, aztán elejtettem és elvesztettem, mint mindazt, amit mindeztideig fáradságosan megtanultam. Ez a latin költő - távoli és mindennapi életem szerint - barbár nyelvén azt mondja, hogy derült éjszakákon virraszt és azt keresi, vajjon milyen szókból, milyen költeményben hozza az embereknek azokat az eszméket, melyek majd megváltják őket. Kétezer év múltán az embereket még mindig nyugtatni és vigasztalni kell. Kétezer év múltán is meg kell váltani engem. Semmi se változtatta meg a dolgok arculatát. Krisztus tanítása se változtatta volna meg, még ha az emberek nem is tették volna

tönkre annyira, hogy ma már senki se élhet becsületesen a tanításával. Vajjon eljövend-e a nagy költő, ki meghatározza és örökkévalóvá teszi a hitet, a költő, ki nem futóbolond lesz, nem ékesenszóló tudatlan, de bölcs, a könyörtelen nagy költő? Nem tudom, jóllehet annak az itt elhunyt embernek fenséges szavai bizonyos tétova reménységet nyújtottak, hogy eljön ez a költő és máris jogom van imádni őt.

De hát én, ki vagyok én! Én, aki semmi se vagyok, legföllebb a végzetnek egy tekintete, mely néz. Azért vagyok itt, hogy visszaemlékezzem rá. Mindennek ellenére egy költőhöz hasonlítok, ki a munkája küszöbén áll. Átkozott és meddő költő, ki nem hagy hátra dicsőséget, akinek a véletlen odaadta azt az igazságot, melyet a lángésznek kellett volna nyújtani; csak törekeny munkát hagyok majd hátra, mely elmúlik velem, halandó és a többi emberekkel összefüggő munkát, mint amilyen magam is vagyok, de mégis fenséges munkát, mely majd megmutatja az élet igazi vonalait és elbeszéli a drámák drámáját.

*

Ki vagyok? A vágy vagyok, hogy ne haljak meg. Nemcsak ezen az estén űz a szükség, hogy ezt a szilárd és hatalmas ábrándot építsem, melyet sohase hagyok abba, de mindenkor. Mindnyájan és mindig a vágy vagyunk, hogy ne haljunk meg. Ennek a vágnak megszámlálhatatlan és változatos a formája, mint az élet bonyolultsága, de valójában és a mélyében ez: tovább élni, lenni, mindig jobban és jobban terjengeni és tartani. Mind ami erőnk, erélyünk és okosságunk van, csak arra szolgál, hogy örömeket szerezzünk magunknak akármilyen módon. Örömeket szerzünk magunknak új benyomásokkal, új izgalmakkal, új eszmékkel. Igyekszünk elvenni azt, amink nincs, hogy vele megszerezzük magunkat. Az emberiség tulajdonképpen az újnak a vágya, a halál félelméből. Így van: én ezt láttam. Az ösztönös mozdulatok és az önfeledt kiáltások mindig ugyanabba az irányba fordultak, mint a jelzőlámpák és a mélyükben az egymáshoz egyáltalán nem is hasonló szavak hasonlóak voltak.

*

És aztán... Hol vannak a szavak, melyek megvilágítják az utat? Ha ez az emberiség, akkor micsoda az emberiség a világban és micsoda a világ?

Emlékezem, emlékezem, mintha segítségért kiáltanának... Egy karó, egy határkő, vagy a szent nyugtalanság jelentkezik: az emberi lény fontossága a dolgok közepette, az a fontosság, melynek megértésére szentelem egész életemet...

Édesmindnyájunk fontossága: az első nagy jel a feketeségben. Való igaz, hogy szívünk az egész természettel együtt gyászol és örvendezik s az is igaz, hogy a legalázatosabb szemlélő szemei előtt is elsápadnak a provençei égboltozaton a csillagok, mikor Mireio megjelent kis ablakában.

A világ kellős közepében vagyok. Csillagok koronáznak, a föld visz és emel. Századok ormára hágok. Mindent magamra vezetek vissza, a szellemnek és a szívnek nagy és kicsiny dolgait. Fényes nappal, ha kezemet a szemem elé vonom, éjszaka lesz és éjszaka elbújok az éjszaka elől; ha becsukom a szemem, nincs többé égbolt. Minden nagyság eltörpül én előttem.

*

Fejemet a tenyerembe hajtom.

Ujjaim érzik a koponyám csontját: a szemgödröt, a halántékom horpadását, az állkapcát. A koponyát...

A koponyát! De hisz ezt ismerem! Az én koponyám épp olyan, mint a többi koponya.

Jaj, sohasem gondoltam arra, hogy én és minden ember ennyire hasonlítunk egymáshoz. Most látom. Látom, egy kis árnyékon át, a csontomon, az összes csontjaimon keresztül. Magamban

felismertem a pornak örökös kísértetét, a csontvázamat, mint ahogy felismerünk valakit. Fogom, tapintom a komor és fehér kísértetet, mert valójában csak ez vagyok...

Fennhéjázó ábrándjaim összeomlottak, minthogy koponyám hasonló a többi koponyákhoz, mindazokhoz, melyek eddig voltak.

Hány koponya volt mindeddig? Ha az emberiség csak százezer éves, aminthogy kétségtelenül öregebb, és minthogy a Földnek másfél milliárd lakója van, kik minden harminc évben megújulnak: négyezeröttszáz milliárd koponya hullott a porba, mióta emberek laknak a világon.

*

A földre megyek. Valami betegséget kapok, vagy egy sebet, mely még gyorsabban elrothasztja a testem egy darabját. Bizonyára betegségben pusztulok el, valamelyik szervem elsorvad, megromlik, felmondja a szolgálatot - vagy hirtelen megbomlik s a többit is magával rántja; betegségben pusztulok el, a vérem is tele lesz vele... (Inkább szeretnék elmenni egy seb biborában...)

És engem is eltemetnek, mint a többi embert, bármennyire is furcsállom. Már itt van, mint a sárnak a figyelmeztetése (jaj, a költő szavai kísértének és ostromolnak) az a por, mely naponta rámszáll és le kell mosnom és védekeznem kell ellene és menekülnöm kell tőle: a föld sötét anyala.

A rozoga koporsóban testem a rovaroknak, a diadalmasan nyüzsgő álcáknak zsákmánya lesz. Micsoda megsokszorozódó és megszámlálhatatlan rohamot intéznek ellenem! Linné a megmondhatója, hogy három légy oly gyorsan szét tud rágni egy hullát, akár egy oroszlán.

Kinyitottam egy könyvet, mely itt hever. Belemerülök a részletekbe. Megtudom belőle, hogy mi vár rám! Megtudom innen leendő történetem.

A temető férgői időszakonként követik egymást; minden fajta a maga idejében jön, annyira, hogy a hullán lakmározó férgekől tudják meg azt, hogy a hulla milyen idős. Így az elhagyott holttesteken nyolc egymást követő vándorra találhatók, a rothadó erjedés nyolc időszakának megfelelő, mely a holttest belsejét lassankint felemésztí.

Ezeket az időszakokat meg akarom ismerni, előre akarom látni, amit nem látok és tapintani azt, amit nem érzek majd.

Pár pillanattal a halál előtt kis legyecskék lepik el a testet... Ezeket a legyeket hallani fogom. Bizonyos párok elárulják nekik annak az eseménynek a bekövetkezését, mely álcáknak bőséges táplálékot nyújt és minthogy petéktől terhesek, eszeveszetten vágyakoznak, hogy az orrlyukakba, a szájba és a szemek szögleteibe tojjanak.

Alig hogy megszűnt az élet, más legyek tódulnak oda. Mikor a feloszlás undok lehelete érezhetővé válik, újra mások: a kék légy, a zöld légy, melynek tudományos neve *Lucilia Caesar*, és a nagy fehér-feketével csíkozott potrohú légy, melyet úgy hívnak, hogy „nagy koporsó-légy”. A förtelmes jelre odasiető legyeknek első nemzedéke pusztán magában hét-nyolc nemzedéket hozhat létre a hullában, melyek három, hat hónapig élhetnek és szaporodhatnak: „A kék légy álcái - mondja *Megnin* - naponta kétszázszorosan megsokszorozzák súlyukat. A hulla bőre ekkor rózsaszínbe játszó sárga, a has világoszöld, a hát sötétzöld. Vagy legalább is ezek a színek látszanának, ha mindez nem teljes sötétségben menne végbe.”

Aztán az erjedés más természetűvé válik. Jön a vajas erjedés, zsírsavat termel, melyet köznyelven hullazsírnak neveznek. Ez a szücsbogarak korszaka - húsevő rovarok ezek, melyek hosszú szőrökkel ellátott lárvákat költenek ki - és pillangókat: a zsírmolyokat. A szücsbogarak lárvái és a zsírmolyok hernyói azzal a tulajdonsággal rendelkeznek, hogy tudnak élni a zsíros anyagokban is, „melyek a koporsó mélyén olyan alakot öltenek magukra, mint a faggyú”. Ez

anyagok közül néhány kikristályosodik és később a finom porban úgy ragyognak, mint a fémlemezek.

Most jön a negyedik rohamcsapat. A sajtos erjedést kíséri és a következő rovarokból áll: legyekből. *Pyophilák*-ból, melyek a sajt férgeit szolgáltatják - jellegzetes szökdécselő mozgólátukról ismerni fel őket - és a *Cerynetes*-ekből, a fedeles szárnyú bogarakból.

Az amoniás erjedés, a testnek fekete elpépesedése ötödik támadó-csapatot csal magához: ezek is legyek, a *Loncheá*-k, az *Ophyrá*-k, a *Phorá*-k, még pedig annyian vannak, hogy az ebben a korszakban kiföldelt hullákon a bábjaiknak feketélő roncsai egy törvényszéki orvos kifejezése szerint olyanok, „mint a zsírban kisütött sertéskarajon a zsemlyemorzsa”, és a legyeknek valóságos fellegei rebbennek el, mikor történetesen ebben az időpontban emelik, vagy nyitják ki a koporsót. A pépes fekete felosztást különösen a fedeles szárnyu bogarak kedvelik: a *Silphá*-k, és a *Necrophorus*-ok kilenc fajtája.

Most már a rothadás lassankint elvégezte a maga művét. Az új időszak, mely eztán következik, az elszáradásnak, a hulla múmiává válásának az időszaka, a szemfedő és a ruhák alatt, melyek az előbbeni korszak kocsonyás nyirkától elnehezültek. A puha anyagból, a lisztes és szétdörzsölhető szerves pasztából, az amoniás szappanokból, ami hátra marad, azt másik fajta rovarok falják fel: a gömbölyű és kampós, pusztá szemmel alig látható dögbogarak. Két hét alatt megtízszereződik a számuk: kezdetben csak húsz volt belőlük; két és fél hónap múltán már két millió.

A dögbogarakat a hetedik vándorcsapat követi. Ez afféle pondrókból áll, zsírmolyokból, melyek a zsírsavak folyása idején már jelentkeztek, aztán eltűntek. Ezek a rovarok összerágják, felfűrészelik, darabokra tépik a pergamenes szöveteket, kötőszalagokat és idegeket - melyek közben gyantásnak tetsző kemény anyaggá alakultak át - valamint a szőröket is, a haját is és a ruhaneműeket is. A test aranyos-bronzos színű és erős viaszszagot áraszt.

Vége, három év múltán megérkezik a munkások utolsó raja. Vajjon mit fálnak föl ezek? Mindazt, ami hátra maradt, mindent, még a rovarokat is, melyek lárvás állapotban egymásután jelentek meg a hullán. A fő-fő takarító egy kis fekete bogár, melynek a tudományos neve *Tenebrio obscurus*.

Utána nem marad egyéb, mint a roncsoknak a roncsa, a fehéredő csontok körül és a koponya-üreg mélyén egy kis tömör tömeg. Ez a barna, szemcsés televényföld, mely az emberi csontot beporozza s azt hinni róla, hogy a test utolsó maradéka, nem test. Hanem a rovarpáncélok, álcák, bábok s az utolsó rovarnemzedék ürülékének felhalmozódása.

Három év múlt el. Mindennek vége. Az a teremtmény, akit szerettek és aki szeretett, teljesen visszatért három év alatt az ásványvilágba. A bűze eltűnt; mert a bűz volt az élet utolsó jele; a bűz is megsemmisült és jaj, már gyászolni se lehet.

És a világnak összes lakói keresztül mennek ezen a folyamaton pár év alatt. Míg elmélkedem, talán egy negyedórája, vagy ezer ember halhatott meg a föld színén.

Testeik, a sejtek halmaza, sejtjeik, az atomok halmaza (az anyag oszthatatlan töredékei) más kombinációknak vannak alávetve. A sejt! Ennek a szerves egységnek a kiterjedése egy milliméter ezredrésze és tízezredrésze között ingadozik. Az atom, a parány! Ez ismeretlen és csak föltételezett anyagrész. Ha a bonctani elemek kicsinységét vesszük alapul és a valószínűségnek megfelelő kiterjedést adunk az atomnak, azt találjuk, hogy egy gombostűfejnyi átmérőjű gömb anyagában annyi atom lenne, amennyit számban egy huszonegy nullával ellátott nyolcas jelent és hogyha meg akarnók számlálni egy gombostűfej alapelemeit, egy atomra egy másodpercet és egy embert szánva, akkor az egész emberiség szakadatlanul csak ezzel foglalkozva kétszázezer évet töltene el.

Ebből a porból áll a Földgolyó.

És a Földgolyó maga is semmi a világegyetemben.

Kinyitok egy könyvet, a jelzett lapon; ez a részlet már megdőbbsentett.

... Egy papírlapon van egy gyenge, alig látható pontocska; köréje egy kör területét rajzolták, a papírlap egész hosszában, a pont a Föld; a kör a Napot jelképezi; ez az arány. Nézzünk egy másik papírlapot. Itt van egy pont, melyet csak éppen a toll hegyével leheltek a papírra: ez a Nap, mely oly óriási a mellette levő papírlapon. Egy kör, mely a papír egyik szélétől a másikig terjed és egy óriási gömböt jelképez: a Canopus, egy csillag: a Nap épp oly kicsi a Canopushoz, mint a Föld a Naphoz arányítva. Aztán itt van egy papírlap, melyet valami szürke réteg borít. Ha közelebbről nézzük, látjuk, hogy a szürkesség nem is szürkesség, hanem kis, nagyon közel eső pontok. Minden kis pontocska egy csillag, akkora, mint a Nap, vagy a Canopus, vagy még nagyobb... Ez az égbolt térképének egy töredéke. Elenyészően csekély töredéke, mert százmillióra becsülik azoknak a csillagoknak a számát, melyeket látunk és ezen a papírlapon csak körülbelül háromezer csillag van. Pusztán csak azért látunk százmillió csillagot, minthogy a fénytani műszerek a látótér csak a huszonegyedrangú csillagokig nagyobbíthatják ki. És csak tizenhatszázszor több csillagot láthatunk általuk, mint pusztán szemmel; de ki merné azt mondani, hogy azok az utolsó csillagok, melyeket észreveszünk, a világmindenség határai? És a csillagok nagysága bármilyen rengeteg is legyen, semmi ahhoz az üres térhez viszonyítva, mely a csillagokat egymástól elhatárolja. Hozzánk a Nap után legközelebb eső csillag, a Centaur csillagzatnak Alpha csillaga tízezermilliárd mértföldnyi távolságra van. Egy óránként százhusz kilométer sebességgel haladó mozdonynak harmincnyolcmillió évre lenne szüksége, hogy odaérjen. Az Arcturus tőlünk háromszázhuszonnégyezer milliárd kilométerre van; az Arcturus a világűrben évenként kétezerhatszáznegyven millió kilométert mozdul el, - és háromezer év óta, hogy figyelik és jelzik a helyét a csillagászati térképeken, úgylátszik, hogy semmit se mozgott el. A groombridge-i katalógus 1830-ik csillaga tőlünk nyolcszázezer milliárd kilométernyire van... Tehát csak néhány csillag távolságát ismerjük. A többiek olyan távol vannak, hogy nincs műszerünk a távolságok megmérésére.

Itt van ez a csillag, melyre most nézel és a figyelmed külön választja a ködben, úgy, hogy a többi csillag ennek az egynek fényes kísérete csupán - ha te innen erre a csillagra zuhannál, az évek és évszázadok által szétmorzsolts porhüvelyed már röptében szétszóródna a hideg világűrben, mielőtt még az esés pályájának csak észrevehető részét is befutottad volna, mielőtt még tulajdonképpen esni kezdtél volna.

Van más eszköz is, hogy bizonyos fogalmat, a fogalomnak bizonyos alakját alkossuk meg magunknak a világmindenségről, a fény által. Óriási sebessége folytán a fény roppantul kicsinyíti a számokat és a számok végtelenségét érzékelhetővé teszi...

A fény az éterben másodpercenként háromszázharmincezer kilométert fut be. A fénynek nyolc percnél valamivel több időre van szüksége, hogy a Napból hozzánk érkezzék, úgy, hogy a Napnak az a képe, melyet most látunk, tulajdonképpen az a kép, melyet nyolc perccel ezelőtt láttunk. A fénynek négy évre és négy hónapra van szüksége, hogy a legközelebbi csillagtól hozzánk érkezzék; harminchat évre, hogy a Sarkcsillagtól idejőjjön... Több évszázad kell neki, hogy bizonyos csillagokról hozzánk repüljön, melyek eszerint úgy tűnnek fel előttünk, mint amilyenek több évszázaddal ezelőtt voltak. És ha a csillagok idenéznek ránk, ugyanezzel az örvénylő késedelemmel látnak bennünket... Az a csillagzat, mely az élő és halott várost szomorú, nagy diadém-mel koronázza, nem is tudjuk, hogy valójában micsoda. Legfőljebb, ha azt sejtjük, hogy minden anyag-részecskéje valamiképp hasonlít az égő Naphoz, ehhez a tüzes golyóhoz, melyet oly óriási lángok tüzelnek telistele, mint a Földtől a Holdig való távolság. Ha ezeknek a csillagoknak a szeme élesebb, mint a miénk, mit lát egy ilyen csillag itt lenni a földön, ebben a pillanatban, mikor beszélek?... A még vajudó és nagy

földtani válságtól reszkető földi formák közepette lát valami magaslaton egy magányos lényt, amint kiemelkedik a földből, mely magához rántja a négy végtagját, amint egyenesen áll, bár még ingadozik és lát egy még állati, árnyéktól ijedező egyedül való arcot, mely tétován magasba emeli szemét; ez a csillag megérti, hogy az állati általánosságból egy öntudat ocsúdott fel és hogy a hegynék horpadásában ez az odú gondolkodik... És a többi csillagok között és közöttünk a fénnel való érintkezés még nem történt meg, a csillag születése óta és mikor majd ez a két világ látja is egymást, akkor talán mind a ketten megsemmisültek, mindörökre...

És ez az örökkévalóság arra kényszerít, hogy az időre gondoljak. Mennyi ideje annak, hogy a Föld létezik? Mióta a világ légnemű anyaga levált a Nap ködfoltjainak egyenlítőjéről, vajjon hány milliárd évszázad telt el? Nem tudni. Azt teszik fel, hogy a Föld átalakulásának második korszakához - szóval a rövidebbikhez - azaz ahhoz, hogy cseppfolyós halmazállapotából szilárd halmazállapotúvá változzék, háromszázötven millió év kellett.

Az imént a parányról beszéltem, az anyag legkisebb részéről. Ime, most a legnagyobb ismert rész: a csillagvilág. Nem is a valódi, sőt látható egyeteme az égboltozatnak, mely megmérhetetlen, de az a rész, melyet már felmért a tudomány. A tudományos kutatás a Földtől számított nyolcszázézer milliárd kilométernyi sugárra szorítkozik. Túl ezen a sugáron, mely különben csak a legközelebbi csillagokat érinti, a világok a Föld mozgásához képest észrevehetően nem mozdulnak el annyira, hogy megmérhessük a távolságukat és így semmi adatunk sincsen a világűrre vonatkozólag. A számítás által átkutatott világmindenséget tehát egy gömb jelképezi, melynek a sugara nyolcszázézer milliárd kilométer. A számok, melyek meghatározzák ezt a gömböt, sokkal nagyobbak, semhogy a valóságra lehetne alkalmazni. Térfogatok kétezerszáznegyvenöt *sexdecillio* köbméter. Amint másrészt egy köbméterben tartalmazott atomok száma, az atomoknak általunk feltételezett kiterjedése folytán egy *decillio*, a legnagyobb és legkisebb tárgy közötti viszonyt olyan nagy szám jelenti, hogy a tudománynak nincs is rá kifejezése. Ezt a kifejezést sohase is használta: talán én vagyok az első ember, aki használja, mivelhogy ma este elfogott a kényszer, hogy roppantul pontos legyek. A számneveknek latin szófejtése nyomán ez a szűz szám, mely azt foglalja formába, hogy a világmindenség hány atomot tartalmazhat, így kezdődne: két *octovigintillio*... Ez a szám egy kettősből áll, melyet nyolcvanhét számjegy követ. Ennek a számnak roppant voltáról, mely kifejezi az egész természetet, az alapjától kezdve egészen a legvégső elérhető határig, semmi se adhat fogalmat.

És mégis, ezt is meg kell szorozni ötven trillióval, át kell alakítani száz *duotrigintillio*-vá, azaz egy százkétjegyű számmá, ha elfogadjuk Newcomb elméletét, mely a nehézkedés megváltozhatatlan törvények szerint a csillagok mozgását és sebességét véve figyelembe, csillagrendszerünket egy hatvan quintillio kilométer átmérőjű gömbterületnek határozza meg, melyre arányosan ezerkétszázötven millió csillag esik.

Mit tehetünk mindez ellen?

Mit tehetek én, ki itt vagyok, elkáprázva ezektől a papirlapoktól, melyeket olvasok, e lámpa alatt, mely nyolcszögletes árnyat vet, surolva a tintatartómat, és a szétömlő fény alig hogy megmutatja a mennyezetemet és az ablakomat, mely a könnyű függönyök alatt fekete és világító és alighogy kiemeli az éjszakából a falakat és a szobát.

Fölkelek. Járok-kelek a szobában. Mi vagyok, mi vagyok? Jaj, kell, hogy feleljek erre a kérdésre, mert másik kérdés is csüng fölöttem, mint a fenyegetés: Mi lesz belőlem?

A nagy tükörben, mely a kandallón áll, meredten nézem a képemet, keresem magamban, mit felelhetnék a töprengésemre. Ha nem tudok innen kimenekülni, el vagyok veszve... Vajjon az a semmi vagyok, aminek látszom, ebben a szobában kell mozdulatlanul és elfojtottan tengennem-lengenem, mint egy nagy koporsóban?

Valami békességes sugallat, mely oly egyszerű mint én, elhessegeti ezt a szörnyüséget, mely rámront, és azt mondogatom, hogy ez nem is lehetséges, hogy mindenütt valami végtelen hiba leledzik.

*

Vajjon kicsoda diktálta nekem mindazt, melyet az imént gondoltam végtelen gyarlóságomról? Azt képzelem, hogy így van, de ki volt az, aki ezt mondta? Kinek engedelmeskedtem?

Valami hitnek, melyet bennem a józan ész, a vallás és a tudomány halmozott fel...

A józan ész! Az mindig csak azt hánytorgatja durva, nagyon is közeli hangján, hogy a dolgok olyanok, amilyeneknek látszanak. De alapjában nagyon is jól tudom, hogy ez nem igaz. Mindenekelőtt ki kell tépnem magam a szokásos életnek durva kérgéből.

Azok az ellentmondások, melyeket a látszatnak ez a csalóka megvalósítása hoz magával, érzékeinknek végtelen sok csalódása, az álomnak, az örületnek szeszélyes teremtményei nem engedik meg, hogy hallgassunk erre a siralmas tanításra. A józan ész becsületes, de vak állat. Nem ismeri fel a valóságot, mely az első szempillantásra elrebben, a valóságot, mely a régi bölcs nagyszerű szava szerint „örvény”.

A tudomány... Micsoda a tudomány? Világos, hogy az észnek a szervezete, melyet maga az ész hoz létre: vagyis a látszatnak a szervezete. A tudományos „igazság” a józan észnek majdnem teljes megtagadása: Nincs e látszatnak egyetlenegy részlete se, melynek ellent ne mondana az arra vonatkozó tudományos állítás. A tudomány azt mondja, hogy a hang és a fény rezgések; hogy az anyag az erők összetétele... A tudomány elvont anyagelvűséget rendel el. A tudomány a durva látszatot képletekkel helyettesíti; vagy pedig vizsgálódás nélkül fogadja el. Sokkal bonyolultabb és sokkal zagyvább rendben ugyanazokat az ellenmondásokat támasztja. Még a tapasztalati, vagy logikai területén is kénytelen bizonyos nemlétező adatokkal, bizonyos feltételekkel élni. Ha a világ nagysága felé, vagy a világ kicsiny volta felé szorítják, akkor ötöl-hatol. Ott lenn megtorpan ama kérdés előtt, vajjon osztható-e a tér és ott fenn megtorpan a képtelenségek dilemmái előtt. „A tér sehol sem végződik”, vagy „A tér valahol végződik”.

Szóval, akár csak a józan ész, a tudomány se látja az igazságot; különben nem is erre való, mert célja az elemeknek elvont, vagy gyakorlati rendszerezítése, melyeknek nem vonja kétségbe mély valóságát.

A vallás... Joggal mondja a vallás: az igazság dolgában a józan ész hazudik, a tudomány semmire se jut; a vallás azonban hozzát teszi: Isten segedelme nélkül semmiben se vagyunk biztosak. És a vallás így állította meg *Pascal*-t, minthogy közéje és az igazság közé ékelődött. Az Isten csupán válasz, melyet a titokzatosságra és a reménységre adunk s az Isten létezésének nincs is egyéb más oka, csak az a vágyunk, hogy legyen.

Tehát az a végzetetlen világmindenség, melyet az imént láttam ellenem emelkedni, semmin se nyugszik? Akkor mi bizonyos, akkor micsoda erős?

*

És hogy erősítsem magamat, még egyszer felidézem azokat az élőlényeket, kikben hiszek, azokat az embereket, kiknek láttam viruló arcát és tüzes tekintetét.

Ujra látom az arcokat, kiemelkednek az éjszaka mélységéből, mint nagy-nagy diadalok. Az egyik arcon a múlt volt; a másik, amint az ablak felé figyelt, az égbolttól azúrosodott át; egy másik a köd nyirkos feketeségében a napra gondolt, mint egy másik nap; egy másik, mely mélyen gondolkozott és elterült, telítve volt a halállal, mely emésztette, és mindannyiukat magány környékezte, mely ebben a szobában kezdődött, de nem fejeződött be sehol.

És engem, ki olyan vagyok, mint a többi emberek, engem, aki gondolatom mélyén őrzöm a kérlelhetetlen munka, a megálmodott jövő és a többiek nagyságát; engem, ki bánkódom, akarnék és gondolkozom, gyógyíthatatlan és végtelenbe meredő arcommal, - engem, engem csakugyan porrá változtatna a csillagoknak álma, melyet most álmodtam át? Vajjon lehetséges-e, hogy semmi se legyek, mikor bizonyos pillanatokban úgy tetszik, hogy minden vagyok? Semmi vagyok, minden vagyok?

Igen, most kezdem érteni... Hogy felidéztem a dolgok rendjét, nem vettem számításba a gondolatot. Ugy tekintettem, mint ami be van zárva a testünkbe, nem halad túl rajta és semmit se ad hozzá a világmindenséghez. Lelkünk csak lehelet lenne, az élet lehelete, egyik szervünk; ugyanazt a helyet foglalnánk el elevenen, mint holtan?

Nem! És itt tapintok rá a hibára.

A gondolat mindennek a kútforrása. Mindig a gondolattal kell kezdeni... Az igazságot vissza kell vezetni az alapjára.

És most az iménti elmélkedésemben az örület jeleit fedezem fel. Ez az elmélkedés pont ugyanaz volt, mint ami én; a gondolatnak nagyságát bizonyította, annak a nagyságát, aki gondolta és mégis azt mondta, hogy a gondolkodó lény semmi. Ez az elmélkedés megsemmisített engem, aki alkottam!

... De vajjon nem vagyok-e egy káprázatnak a rabja? Hallom, amint ellene vetik: az, ami bennem van, a világmindenségnek a képe, a visszénye, a fogalma. A gondolat nem egyéb, mint a világnak árnyképe, melyet mindnyájan magunkban hordunk. A világmindenség maga által létezik, kívülem, függetlenül tőlem, még pedig oly roppant nagy, hogy általa a semmié vagyok, már majdnem halott is. És hiába nem vagyok, vagy hiába zárom be a szemem, a világmindenség mégis csak lenne.

Valami rettegés, valami kezdődő seb szorítja össze a szívem... Aztán egyszerre kiáltás harsan bennem, világos, öntudatos és elfelejthetetlen kiáltás, mint a zene fölséges akkordja: „Nem!”

Nem. Nincs így. Nem tudom, vajjon a világi mindenségnek kívülem van-e valamelyes valósága. Csak azt tudom, hogy pusztán a gondolatom közvetítése által kap valóságot és a világmindenség mindenekelőtt csakis ama gondolat által létezik, melyet én alkottam róla. Én keltettem fel a csillagokat és az évszázadokat, én forgattam fejemben a csillagos égboltozatot. Gondolatomból nem kelhetek ki. Nincs jogom megtenni ezt bűn és hazugság nélkül. Nem tehetem. Hiába igyekszem és vergődöm, hogy mintegy elszálljak önmagamból. Más valóságot nem engedhetek a világnak, mint a képzeletnek a valóságát. Hiszek magamban és egyedül vagyok, minthogy nem kelhetek ki önmagamból. Józanul hogyan is képzelhetem el, hogy nem vagyok egyedül? Kicsoda bizonyíthatná be nekem, hogy az áthághatatlan gondolaton túl a világnak van egy tőlem független léte is!

Nézem a metafizikát (a metafizika nem tudomány: a tudományos cél-kitűzésén túl van; inkább hasonlatos a művészethez, minthogy a való igazsághoz kapcsolódik, - mert pusztán az igazság tesz hatalmassá egy képet és széppé egy verset). Átfutom a könyveket, tanácsot kérek a tudósoktól és gondolkozóktól, a biztos érveknek egész fegyvertárát összehalmozom, melyet az emberi szellem összehalmozott, hallgatom nagy hangját annak, ki a könyörtelen ész rostáján átrostált minden hitet és minden rendszert és ugyanazt az igazságot olvasom, melyet már magaménak vállaltam. Nem tagadhatjuk a gondolatot, melyet a világról alkottunk magunknak, de nem bizonyíthatjuk be, hogy a világ létezik a gondolatunkon kívül, melyet róla alkottunk.

És most, hogy kezem között van ez a biztosan és helyesen szavakba zárt állítás, most, hogy megragadom ezt a nagy-nagy kincset, nem mondhatok le arról az egyszerűsítő csodáról se, melyet ez az igazság magával hoz.

Nem, egyáltalán nem bizonyos, hogy az igazság, mely bennünk kezdődik, másvalahol folytatódjék és miután a bölcslő kimondta, azt a szót, melyet utána senki se mert kétségbevonni: „Gondolkozom, tehát vagyok”, s aztán következtetésről-következtetésre arra akart rájönni, hogy a gondolkodó alanyon kívül van még valamilyen valódi dolog, akkor ez a bölcslő lassan kibillent a biztonságból. Minden elmúlt bölcseletből pusztán az a parancsoló bizonyosság maradt meg, mely mibélénk helyezi mindennek az eredetét, az emberi kutatásból pedig csak az a nagy ujság nem vész el, mely minden ember újrakezdéséről és magányosságáról szól és úgy rémlik, már olvastam is róla egy könyvben. A világ úgy, amint nekünk látszik, csak bennünket bizonyít, kik a világot látni véljük. A külső világ, azaz a földgolyó a világűrben való tizenegy mozgásával, látóhatáraival, tengereinek apályával és dagályával, ezer milliárd köbkilométerével, százhuszezer-féle növényeivel és háromezrezer-féle állataival és az egész naprendszer és csillagrendszer, minden átalakulásával és történetével, az eredetével és tejsütaival csak délibáb és káprázat.

És bár hangok emelkednek, melyek, még bennünk magunkban is, kiáltanak az ellen, melyet gondolni mertem az imént, mint a csöcselék a szépség ellen, bár a tudós, aki bevallja, hogy a világ csak káprázat, hozzáteszi, minden bizonyíték hijján, hogy valóságos káprázat, azt mondom, hogy a világ végtelensége és örökkévalósága két nem igaz isten. Én adtam a világmindenségnek azokat a mérhetetlen erőket, melyek bennem lakoznak. (Kell, hogy én adtam legyen, mert ha mindjárt a világban is lenne, akkor se állapíthatnám meg rajta kétségtelenül és ezeket az erőket a saját gazdagságomból kellene kölcsönöznöm ahhoz a véges képhez, melyet a világról alkothatok magamnak.) A föltétlen fölé csak úgy kerekedhetem, ha ezt mondom, hogy létezem és nem kelhetek ki magamból és hogy minden: tér, idő, gondolkozás, a valóság szemléleti formái, mintegy azok a korlátlan hatalmak, melyek bennem vannak.

Ebben a komor könyvben bizonyos borzongással letem meg, jól kifejezve, az emberiségnek azt a kiáltását, mely egészen hozzám ért. A német tudós hideg és kiszámított sorain keresztül az emberi szív vérzett és élém tárult. Megengedem, bizonyos komolyság kell ahhoz, hogy elveszük a látszatot és megértsük az igazság így kitisztult nagyszerű képleteit. De azt igenis állítom, hogy ezek a szók a legmagasztosabbak, melyeket valaha diktáltak az embereknek és a königsbergi bölcslő könyvét a legnemesebb munkává avatják, mely az igazi bibliához áll legközelebb. Jézus Krisztus igéi, melyek pusztán nemes rendben akarják tartani a társadalmat, mellette felületeseknek és csak hasznosoknak tetszenek.

Milyen fontos, milyen ünnepi és nagy dolog kitépni a csöndből az igazi szókat, az észt elhelyezni a maga helyére és visszahelyezni a helyére az igazságot. Nem a képletek üres vitájáról esik itt szó, hanem egy borzasztóan-személyes kérdésről, mely izig-vérig érdekel, az én életem és az én halálom kérdéséről, egy föllebbezhetetlen nagy ítéletről, mely rám vonatkozik.

*

Minden bennem van és nincsenek birák, és nincs határákő és nincs számomra gránic. A de profundis-ra, az erőfeszítésre, hogy ne haljak meg, arra, hogy a vágy a kiáltásával már le-rokkan, még mindig nincs gyógyszer. Végtelen szabadsággal, szakadatlanul munkálkodik az emberi szív gépezete (mindig más és más!). És annyira hatalmas, hogy magát a halált is el-tünteti. Mert hogy képzelhetném el a halálomat, ha nem kelhetnék ki enmagamból és ha nem nézném úgy, mintha nem is én lennék az, hanem másvalaki.

Nem halunk meg... Minden áldott ember egyedül van a világon. Képtelenségnek és ellenmondásnak látszik kimondani ilyen mondatot. És mégis így van... De hiszen több olyan lény van, mint én... Nem, ezt nem lehet állítani. Aki ezt mondja, az az igazság mellé bizonyos elvontsággal áll. Csak egyet lehet mondani: *Egyedül vagyok*.

És ezért nem halunk meg.

A beteg egyszer meggörnyedve az estében ezt mondta: „Halálom után az élet folytatódni fog. Megmarad a világnak minden része nyugodtan ugyanazon a helyen. Lábamnak minden nyoma is, mely lassankint majd elenyész és az ür, melyet hagytam, bezárul.”

Csalatkozott. Ez a beteg az egész igazságot magával vitte. Ellenben mi, mi láttuk őt meghalni. Miértünk halt meg, magáért, nem. Érzem, hogy itt szörnyűségesen nehezen elérhető igazság van, félelmetes ellenmondás, de tartom a két végét és tapogatódzva keresek valami alaktalan dadogást, mely mindezt kifejezhetné. Valami ilyesmit: „Minden lény az egész igazság...” Az iménti szóra térek vissza: azért nem halunk meg, mert egyedül vagyunk; a többiek halnak meg. És ez a mondat, mely reszketve terül el ajkaimon, ez a baljós és sugáros mondat azt jelenti, hogy a halál nem igazi isten.

Dehát mi marad? Feltéve, hogy mindenható bölcseségemmel megszabadulhatok a saját halálom rémétől, a mások halála marad meg és annyi érzésnek s annyi jósnak a halála. Az igazság felfogása nem változtathatja meg a fájdalmat; mert a fájdalom, valamint az öröm is, végtelen.

És mégis!... Nyomoruságunknak végtelen nagysága valami glóriával és majdnem boldogsággal elegyül - valami kevély és jeges boldogsággal. Vajjon a gögtől, vagy az örömtől mosolyodtam-e el, a virradat megpercenő fehérségénél, mikor lámpámat már ostromolta az azúros ég, és láttam, hogy oly véghetetlenül egyedül vagyok a mindenségben?...

XV.

A nőt most láttam először gyászban és a fekete ruhán még inkább tündökölt az ifjusága.

Nemsokára elutazik. Körülnéz, nem felejtett-e valamit, ebben a szobában, melyet már mások számára alakítottak át, ebben a már alakatlan, már elhagyott szobában.

Kinyílt az ajtó és mig a fiatal nő - megállapodva kis tevés-vevésében - felemelte a fejét, egy férfi jelent meg az ajtó napfényes nyílásában.

- Mihály! Mihály! Mihály! - kiáltotta.

Feléje tárta a karjait és ingadozó mozdulattal arcát az arcába szögezve, pár pillanatig mereven maradt, mint a fény.

Aztán, bár e szobában volt, a szívének tisztasága, egész életének szemérmetessége ellenére is megremegnek szüzi lábai, majd hogy a földre nem rogy.

*

A férfi az ágyra vetette a kalapját, széles, regényes taglejtéssel. Megtölti a szobát a jelenlétével, a súlyával. Lépteit alatt csikorog a padló. Már a nőre veti magát és tartja. Bármilyen magas is a nő, a férfi egy fejjel magasabb nála. Éles vonásai kemények és gyönyörűek; arca, melyet súlyos fekete hajzat diszit, világos, fényes, mintha vadonatúj lenne. Szénfekete bajusza, mely egy kissé lekonyul, árnyékot vet eleven-piros szájára, mely szinte glóriás, mint egy szép, természetes seb. Kezeit a nő vállára teszi, ránéz, készítgetve, nyitogatva mohó ölelését.

*

Imbolyogva szorítják egymást... Pont ugyanabban az időben mondták ugyanazt a szót: „Végre!” Más nem is szóltak, hanem egy perc alatt sokszor ismételték ezt a szót félhangon is és énekelték is. Szemeik kiáltják az édes kiáltást, melleik közlik egymással. Azt mondhatni, hogy ezzel a szóval kapcsolódnak össze és ezzel hatolnak egymásba. Végre! Hosszu távollétüknek végeszakadt, szerelmük diadalmaskodik; végre, itt vannak mind a ketten...

És látom, amint a nő megremeg, a tarkójától a lába sarkáig, látom, hogy fogadja a férfit az egész teste, míg szemei kinyílnak rá és aztán újra becsukódnak.

Nehezen kezdenek beszélni, minthogy beszélgetni kell... Azok a szófoszlányok, melyeket kicserélnek egymással, arra bírja őket, hogy kis ideig állva maradjanak.

- Hogy vártalak, hogy reménykedtem! - dadogja a férfi eszeveszetten. Mindig rád gondoltam, mindig láttalak magam előtt! A mosolyod mindig velem volt.

Halkan teszi hozzá, melegebb hangon:

- Néha, mikor közönyös dolgokról beszélgettek, hirtelen kimondták a neved és a szívembe nyilalt.

Tompa hangja liheg; ez a hang egyszerre csengővé és kacagóvá válik, úgy látszik, nem tud halkan beszélni:

- A tengerszoros mellett a ház tornácán hányszor üldögéltem a keramit oszlopkorláton, arcom a tenyerembe hajtva; fogalmam se volt, hogy a világ melyik zugában vagy, de bármily távol voltál, csak téged láttalak!

- Forró estéken - mondta a nő, lehajtva a fejét - gyakran a nyitott ablakhoz ültem, te miattad... Néha a levegő fojtóan édes volt, - mint két hónappal ezelőtt a Rózsa-villában. Könnyek gyűltek a szemembe.

- Sirtál?

- Sirtam, - válaszolta a nő halkán - örömömben sirtam.

*

Szájuk - kicsiny és bíboros, egészen egyszínű szájuk - összeforrott. Most majdnem határozatlanok mindaketten, amint így összefeszülnek a csók teremtő csendjében, mely belül egyesíti őket és kettejükből a test egyetlen sötét folyamatát alkotja.

Aztán a férfi egy kissé hátrál tőle, hogy jobban láthassa. Átkarolta a derekát, az egyik karjával, egészen közelszorította magához, és a fejét feléje fordította. Akkor a szabad kezét a lány hasára tette. Látni a nő két lábszárának és a hasának idomát: egészen látni abban a durva, de fenséges mozdulatban, mely szoborrá formálja.

A férfi keményen-kovácsolt szavai súlyosan hullanak a nőre.

- Ott lenn, a tengerpart sok-sok kertjében, mikor megrészegültem az áradó nedvek és virágok illatától, a sötét és parázsló földbe szerettem volna belevájni az ujjaimat. Bolyongtam, próbáltam elképzelni a testedet és kerestem a húsod illatát. És az üres térbe tártam karjaimat, hogy legalább a te napfényedet érintsem.

- Tudtam, hogy vársz, és tudtam, hogy szeretsz - mondta a nő, lágyabb, de épp oly mély összehangzással... Mikor távol voltál, úgy láttam, hogy itt vagy és gyakran, mikor a hajnal sugara bevillant a szobámba és megérintett, azt gondoltam, hogy a szerelmednek áldozom fel magam és úgy tetszett, hogy a nyakamat adom oda a napnak.

Aztán ezt mondta a nő:

- Este a szobámban néha, mikor rád gondoltam... bámultam magamat...

A férfi összeborzongott és mosolygott.

Ő mindig a szokott mondókáit ismételgette, majdnem ugyanazokkal a szókkal; mintha nem is tudott volna egyebet. Homlokának tökéletes domborműve mögött, óriási fekete szemeiben, melyekben egész közel és világosan a nő fehér arca imbolygott, mint valami hattyú, gyermekes lélek és korlátolt szellem lakozott.

A nő áhítatosan hallgatta, nyitott szájjal, fejét kissé hátravetve. Ha a férfi nem tartotta volna, a térdeihez csúszott volna ennek az istennek, ki épp oly szép volt, mint a nő. Már fájtak a szemhéjai a férfi nagy közellététől.

- Ha rád gondoltam, elsötétedett az örömem; de ha szomorú voltam, te vigasztaltál.

Nem tudtam, ki suttogetta ezt... Szilajul ölelkeztek. Keringtek; két magasra csapó lángcsóvához hasonlítottak.

A férfi arca égett, perzselte a nő arcát és ezt kiáltotta neki:

- Szeretlek. Akarlak... Jaj, álmatlan és vágyakozó éjszakáimon, amíg ott feküdtem, karjaimat kitérve a képed előtt, milyen martiromság volt a magányom!

- Légy az enyém, Anna!

A nő az övé akart lenni, az övé. Egész mivoltában sugárzó beleegyezés volt. De elhanyagló tekintete nézte a szobát.

- Ne ebben a szobában... - suttogetta a hangja leheletével.

Aztán elszégyelte magát, hogy tiltakozott. Nyomban utána ezt dadogta:

- Bocsáss meg!

Haja és szoknyája, melyet eloldozott, lágyan csörgedezett és siklott köréje.

A férfi, ki megtorpant, vágyának megzavart lendületében, nézte a szobát. Homlokát valami vad és homályos bizalmatlanság ránca barázdálta és szemében feltetszett a fajtájának babonássága.

- Talán itt... halt meg?...

- Nem - mondta a nő ringatódzva a férfin.

Talán most említették első ízben a halált, minthogy a viszonyuk nagyon-nagyon egyszerű volt. A szerelmes férfi, kit a vágy sodort, mindeddig csakis magáról beszélt.

A nő nemcsak enged neki, de igyekszik összehangolni mozdulatait az ő mozdulataival, azt tenni, amit a férfi akar, vele együtt ingadozik és zuhan és figyel a férfi vágyára. De csak szorítani tudja őt, egyre jobban magához vonni és ez a jelenet sokkal szenvedélyesebb, mint gyarló szavaik, melyeket egymásnak mondtak.

Egyszerre meglátta a nő a férfi testét, mely, amint félig levetkőzött, egészen idegen volt; arcát oly pir futotta el, hogy egy pillanatig azt hittem, a vér borítja el, de szeme a riadalmas reményről mosolyog és elfogadja. Imádja, egészen imádja őt, akarja. Kezei nyomkodják a férfi karját, a homályos és határozatlan kísértés kirobban belőle, fényre kerül. Bevallja, melyet elhallgatott a szűzi csönd; megmutatja durva szerelmét.

Aztán elsápadt a nő és egy pillanatig mozdulatlanul maradt, mint valami merev holttest. Ugy érzem, valami magasabb erő birtokában van, mely majd jéggé fagyasztja, majd tűzzel perzseli... Arca, a világ egyik legszebb ékessége, mely oly tündökletes, hogy szinte közeledik a tekintet felé, görcsösen összezsugorodik és szétzilálódik; torz fintor rejti el; mozdulatainak széles és lassú összehangzása megbicsaklik és széttöredezik.

A férfi az ágyra vitte a nagy és édes-fiatal lányt... Látni, amint a lány a két lábát szétterpeszti, kinyitva nőiségének finom és érzékeny mezítlenségét.

A férfi ráereszkedett, tompa morgással kapcsolódott hozzá, meg akarta őt sebezni, a nő pedig várt, mindenestül, egész súlyában felkínálta magát.

Fel akarja tépni őt a férfi, rátámaszkodik, feje sötét haragtól sugárzik a sápatag fej mellett, a becsukott és kékes szemek mellett, a száj mellett, mely félig kinyílik, a fogával, mely a csontváz szegélyének rémlik. Úgy tetszik, hogy két szörnyűséges szenvedésre ítélt kárhozott van itt, abban a lihegő csöndben, melyből nemsokára egy kiáltás csattan ki.

A nő halkan sóhajt: „Szeretlek!”; mintegy a szerelmes cselekedetének vallásos énekeként; és akkor, amikor a férfi nem is veszi észre - én egyedül láttam - fehér és tiszta keze a férfit testének vérző közepe felé vonja.

Végre kibuggyan a kiáltás ebből az erőszakos betörésből, ebből a gyilkosságból, melyet a szűz és zárt nő szenvedőleges ellenállásával hajtanak végre.

- Szeretlek! - ordította a férfi diadalmas és velőt rázkódtató örömmel.

És a nő is ezt ordította:

- Szeretlek! - oly erősen, hogy a szálloda vékony falai halkan beléremegtek.

Egymásba süppednek és a férfi a gyönyör felé száguld. Ugy emelkednek, mint a hullámok; látom, hogy szervük csupa vér, nem törődnek a világ semmiféle dolgával, nem törődnek a

szeméremmel, az erénnyel, annak az embernek megrázó emlékével, ki meghalt ebben a szobában, mindent letipornak, mindenre ráfekszenek.

Láttam, micsoda sokszoros és szörnyüses lény válik belőlük. Azt mondhatni, hogy mindent, ami szép volt bennük, meg akartak alázni és fel akartak áldozni. Szájuk, melyet harapni kínáltak, megvonaglott, homlokukon a dühnek és a kétségbeesett erőfeszítésnek fekete vonalaival. A nő egyik nagyszerű lába kikandikál az ágyból, a láb feje összezsugorodik, a harisnya lecsuszott gyönyörű aranyos-márvány húsán, a combja tajtéktól és vértől izmos. Ez a fiatal nő roppantul hasonlít egy szoborhoz, melyet ledöntöttek az alapzatáról és megcsontítottak. És a him arcéle, a vérszomjas szemével egy örült gonosztevőre emlékeztet, kinek a keze vértől cirmos.

Olyan közel kerülnek egymáshoz, amennyire csak bírnak; tartják egymást, a két kezükkel, a szájukkal és a hasukkal, egymásra szorítják az arcaikat, melyek nem látják egymást, belevakulnak a nagyon is közeli szemeikbe, aztán elfordítják a nyakukat, félrenéznek éppen abban a pillanatban, mikor mind a ketten leginkább használják egymást.

Véletlenül pont egy időben boldogok, elcsitulva a gyönyörnek már hosszabb akkordjában. A nő szája körül lucskos és tüzes, mintha a csókok végigcsorognának és végigtündökölnének rajta.

- Jaj, szeretlek, szeretlek! énekel a nő és turbékol és hörög. Aztán tagolatlan hangokat hallat, valami erős és rikkanó kacagással. Ezt mondogatja:

- Édes, édes, kis édesem!

Töredezett hangon dadog, mintha sirna: „a testedet, a testedet!” és annyira összefüggéstelen szósort mond, hogy nem is merek rá visszaemlékezni.

*

És azután, mint a többiek, mint mindig, mint ahogy ők is sokszor teszik majd még a furcsa és ismeretlen jövőben, nehezen föltápáskodnak és ezt mondják:

- Mit csináltunk!

Nem tudják, hogy mit csináltak. Szemük félig becsukódik, egymás felé fordulnak, mintha még mindig bírnák egymást. A verejték patakzik, mint a könny és utat barázdál magának.

Nem ismertem fel a nőt. Nem hasonlított többé önmagához. Arca elhervadt és tönkrement. Nem tudnak többé a szerelemről beszélni, de azért nézték egymást és egyszerre elteltette őket a gőg és a szolgaság, minthogy ketten voltak. A nő zavartabb, mint a férfi, bár a férfi és a nő egyenlő: a nő örökösen meg van jelezve és amit ő tett, az nagyobb dolog, mint amit a férfi tett. Magához szorítja és tartja testének a vendégét, míg lehetetük és forróságuk gőze szállong köröttük.

*

A szerelem! Itten nem volt semmiféle kétes izgatószer, mely egymáshoz terelte volna a két embert. Nem volt se fátyol, se éjjel, se kéjes-bűnös finomkodás. Csak két fiatal és szép test volt, mint két remekbe-készült, sápadt állat, mely összeforrt a mindenkori, egyszerű kiáltásokkal és mozdulatokkal.

A szerelmük erejével sértették meg az emlékeket és az erényt, de parázsló tűzük mindent tisztára égetett, mint a máglya. Ártatlanok voltak a bűnben és a csunyaságban. Ezek a szerelmesek nem bánták meg, nem furdalta őket a lelkiismeret; tovább diadalmaskodtak. Nem tudják, mit csináltak; azt hiszik, hogy egyesültek.

*

Ülnek az ágy peremén. Akaratom ellenére elfordítom a fejem és megriadok, hogy oly közeli-
lieknek és retteneteseznek látom őket. Félek attól a rengeteg, behemót férfitől, ki biztosan
összemorzsolna, ha megtudná, hogy szembenézünk.

A férfi, aki fejében még mindig a lezajlott eseménnyel foglalkozik és nyitott ruháján látni
széles márványmellét, sötét kezébe vette a nő elpihenő és zsibbatag kacsóját s ezt mondta
neki:

- Most az enyém vagy, mindörökre. Nekem adtad az isteni gyönyörűséget. A szívem vagy és
én a te szíved vagyok. Örökké való feleségem vagy.

A nő ezt mondta:

- Mindenem vagy.

És még mindig szorongatták egymást, a növekvő és követelőző imádat súlyával.

Mert nem tudták, hogy mit tettek, azt sem tudják, hogy mit beszélnek egymástól nedves
szájukkal, a szerelmes szóktól zümmögő fejükkel, meredt és káprázó szemükkel, melyet csak
arra használnak, hogy csókolózzanak.

Úgy vágnak neki az életnek, mint valami legendás pár, tüzesen és bíborosan: a lovag, akin
nincs semmi sötét, csak márványosan fekete haja, mely a homlokon úgy komorlik, mint
valami rigószárny, vagy valami vadállati sörény és a lány, a pogány istenek tétova papnője, a
természet anyyala.

Tündökölni fognak a verőfényben; semmit se látnak körülöttük, elkáprázva a naptól és semmi-
féle tusájuk se akad, pusztán csak a két testüknek a tusája, szenvedélyük isteni haragjában,
vagy féltékenykedésük sunyi leselkedésében, mert két szerelmes sokkal inkább két ellenség,
mint két barát. Csak vágyuk éles bizsergésétől szenvednek majd, mikor az este egy ágynak a
lanyhaságával kínozza testeiket.

Ugy tetszett, hogy a hely és idő látszatán keresztül követem őket, a szememmel, az életen át,
mely számukra nem egyéb, mint síkságok, hegységek vagy erdőségek; nézem őket, kiket
valami fény fátyoloz el, egy darabig védve az emlék és a gondolat förtelmes varázslataitól,
oltalmazva a homály rontásától és nagy-nagy szívünknek veszedelmes töréből, melyet minde-
nek ellenére magukkal visznek.

És sorsuknak ezt az előjátékát olvasom, első összefonódásuk óta, melynek minden részletét
tisztelettel fogadta mélységes szemlélődésem, melyet láttam a maga nagyságában és a maga
kicsinységében és örülök, hogy így láttam.

*

A szürke szoba mélyén valami női idom rémlik felém. Valami másik nő ez? Ugy tetszik, hogy
még mindig ugyanaz...

A félhomályban van, meztelen, fehérén, sápadtan, mellette véres felkötők. Háta görnyedt...
feje csüggedt... vérzik... Figyel a vérzésére, és nagyon-nagyon szomorú, nézi, hogy vérzik,
mint valami feldöntött urna.

Eddig sohasem éreztem ennyire az emberi lények szent szegénységét. Nem betegség ez, ha-
nem egy seb, egy áldozat. Annyira betegség, a mennyire a szíve betegség. A nő bíborlik tőle,
mint egy császárnő.

... Mióta itt vagyok, első alkalommal fordítom el a szememet a szánalom mozdulatával.

A hívőnek sötét birodalma jutalmat is ad; bámulhatja mindazt, melyet érdemesnek tart elmélyíteni. Az anyánk, mindnyájunknak édesanyja, mindnyájunk számára nem egyéb, mint egy nő, kit jobban megértünk...

*

Nem nézdelődöm tovább. Leülök és felkőnyökölök. Magamra gondolok. Hol is vagyok mostan? Olyan egyedül vagyok. Helyzetem vigasztalan. Nemsokára nem lesz pénzem. Mit csináljak az életben? Nem tudom. Majd keresni fogom; meg kell találnom.

És nyugodtan és lassan reménykedni kezdek.

... Nem kell szomorúság, nem kell szivszorongás és láz... Jaj, csak az életem további része nyugalmasan, békésen pereghetne le, messze-messze mindettől a borzasztó és komor dolgoktól, melynek a látását oly szörnyű elviselni.

Valahol majd bölcs és elfoglalt életem lesz - és majd rendesen keresek.

És te velem leszel, én húgom, én gyermekem, én feleségem.

Szegény leszel, hogy még inkább hasonlítsál minden nőhöz. Hogy megélhessünk, én majd egész nap dolgozom és ezáltal a te szolgád leszek. Te szeretettel fogsz dolgozni, abban a szobában, melybe - míg távol leszek - nem áll egyéb melletted, csak a tiszta és egyszerű varrógéped... Így gyakorlod a jó rendet, mely semmit se feled el, a türelmet, mely oly hosszú, mint az élet és az anyaságot, mely oly súlyos, mint a világ.

Én majd hazamegyek, kinyitom az ajtót a homályban. A szomszédos szobából, melyből a lámpát hozod, hallak majd jönni: a lámpa hajnalhasadása jelent meg majd nekem. Csöndesen bevallod, mit csináltál, míg nem voltam ottan, semmi másért, csak hogy ide add a szavad és az életed. El fogod mesélni gyermekkori emlékeidet. Nem értem meg, minthogy természetesen csak gyarló részleteket adhatsz; nem is tudom, mik lehettek azok, nem is tudhatom, de szeretni fogom édes és különös beszédedet, melyet te suttoatsz.

Beszélgünk majd a jövő gyermekről és hogy felidézzük, lehajtod a homlokod és tejfehér nyakadat, már előre halljuk a bölcsőnek a ringását, a szárny suhogásával. És ha elfáradunk, ha majd megöregszünk, a gyermekünk fiatalságában frisseket álmodunk.

Ez álom után pedig nyájasan gondolkozunk, de nem gondolunk soha messzire. Ha este lesz, az éjszakára gondolunk. Téged eltölt egyetlen boldog gondolat; a lelki életed vidám és fényes lesz, nem azért, mert látni fogsz, hanem a szíved miatt; sugározni fogsz, mint egy vaklány.

Egymással szemben virrasztunk. Amint azonban az óra halad, lassankint gyérülnek-ritkulnak a szavaink. Az álom tarolja le a lelkünk. Elszunnyadsz az asztalon és érzed, hogy én még mindig virrasztok...

A jóság nagyobb a szerelemnél. Nem bámulom a testi szerelmet, mikor csak testi szerelem van; nem bámulom garaboncás és önző, oly durván-rövid örületét. És mégis szerelem nélkül két lény egyesülése mindig tökéletlen. Kell, hogy a szerelem hozzájáruljon az érzéshez, kell, hogy a szerelem ennek az egyesülésnek kizárólagosságot, közelséget és egyszerűséget adjon.

XVI.

Ugy járkáltam az utcákon, mint egy száműzött, én, a közönséges ember, én, ki annyira, oly nagyon hasonlítok mindenkire. Átfutottam az utcákon, végigmentem a tereken, meredt szemmel néztem azt, ami eltűnik előlem. Olyan vagyok, mintha mennék; de úgy tetszik, hogy inkább álomból álomba, vágyból vágyba hullok... Egy kinyitott ajtó, egy tárt ablak elszorítja a szívemet és a többi ablakok is, melyek az éjszakától kékre mázolt homlokzatuk alatt csöndesen narancsszínűvé válnak... Egy elhaladó nő könnyedén súrol: egy nő, ki semmit se mond nekem arról, amit meg kellene mondania. Ennek a nőnek a tragédiájára gondolok és az én tragédiámra. A nő bement egy házba; eltűnt; meghalt... Egy másik tovaillanó illatszer kábít el, megállapodom, ezer gondolat ostromol, elfulladok az este leple alatt... Egy földszintes lakás bezárt ablakából, mely mellett elhaladok, zeneszó hangzik. Hallom - mintha határozott emberi szókat hallanék - a szonáta szépségét, mélységes hangjaival; és egy pillanatra hallgatom, mit mond a zongora azoknak, kik ott vannak.

Azután leültem egy padra. Az alkonyi fényben fürdetett sugárút másik oldalán van egy másik pad, melyen két férfi foglalt helyet. Világosan látom őket, mindkettőjüket ugyanaz a sors nyűgzi le, úgylátszik és ugyanaz a gyengéd szeretet egyesíti őket: látni, hogy szeretik egymást. Az egyik beszél, a másik hallgatja.

Elképzelem, hogy most valami titkos tragédia kerül felszínre... Egész ifjúságuk alatt végtelenül szerették egymást; hasonlóan gondolkoztak és sokat beszélgettek. Egyikőjük megházasodott.

Az az, amelyik beszélt és úgy rémlik, ő okozza közös szomorúságukat. A másik minden feltűnés nélkül eljárt a családhoz, talán kicsit meg is kívánta a fiatal asszonyt, de tisztelte a békéjét és a boldogságát. Ma este a barátja elmeséli, hogy a felesége nem szereti őt többé, pedig ő még mindig imádja az asszonyt, egész szívéből. Az asszony nem törődik vele, elfordul tőle; csak akkor nevet és mosolyog, mikor nincsenek egyedül. Bevallja ezt a szomorúságát, ezt a sérelmét, mely a szerelmén és a jogán esett. A jogán! Azt hitte, hogy joga van a feleségére és ebben az öntudatlan gondolatban élt; aztán a dolog mélyére tekintett és belátta, hogy nem volt joga hozzá... És erre barátja rágondol néhány nagyon kedves szóra, melyet az asszony neki mondott, egy mosolyára, melyet hozzá intézett.

Bár jó és becsületes és még egészen tiszta, valami lágy, forró és ellenállhatatlan reménység lopakodik a lelkébe; lassanként, amint hallja ezt a kétségbeesett és bizalmas vallomást, arca felemelkedik és rámosolyog erre a nőre!... És már semmi se gátolhatja meg többé, hogy ez az este, mely szürkén övedzi ezt a két férfit, ne legyen ugyanakkor valaminek a vége és valaminek a kezdete.

Egy pár, egy férfi és egy nő - a szegény emberek majdnem mindig kettesével ballagnak - jön, elhalad és továbbmegy. Látni az ürt, mely elválasztja őket: az élet tragédiájában csak azt látni, hogy az emberek el vannak választva. Ezek itt boldogok voltak és többé nem boldogok. Majdnem megöregedtek már; a férfi nem szereti többé a nőt és a nő mégis öregszik... Ugyan mit beszélhet? A férfi egy önfeledt pillanatban, bízva abban, hogy most olyan nagy békeség van körülöttük, bevallja a nőnek régi bűnét, azt, hogy megcsalta, pedig oly aggályosan és áhitatosan rejtegette mindezideig... Jaj, szavai helyrehozhatatlan szomorúságot vájnak a nő lelkébe: a múlt, mely szelídeden halt meg, újra feltámad és szenvedéseket hoz, az egykori boldogság összeomlott; az elmúlt napok, melyet boldognak hitt, szomorúvá váltak és minden gyászba borult.

Ezeket a járókelőket elsöpri más két sétáló, egészen fiatalok ezek s nekik is elképzelem a beszélgetésüket. Ők most kezdik; szeretni fogják egymást... Milyen félénken ismerkedik meg a szív! „Akarja, hogy elutazzam oda?... Akarja, hogy ezt, vagy azt tegyem?” A nő felel: „Nem.” Az első vallomásnak, melyet oly alázatosan könyörgünk ki, a kifejezhetetlen szemérem érzése a tagadás formáját adja. De a gondolat titokban, kevély biztonsággal már előre örül a ruhákba burkolt szerelemnek.

És ismét mások és ismét mások... Ezek például... A nő hallgat; a férfi pedig beszél; csak ügyel-bajjal, alig tud uralkodni magán. Könyörög a nőnek, hogy mondja el, mit gondol! A nő válaszol. A másik hallgatja, aztán mintha semmit se mondott volna, újra könyörögni kezd, még erősebben. Itt van a férfi, bizonytalanul, botorkálva éj és nap között; csak egy szót kellene mondania a nőnek, olyant, melyet a férfi elhagyjen. Látni a férfit, amint az óriási városban belekapaszkodik ebbe az egyetlen testbe.

Pár pillanat múlva elválok ettől a két szerelimestől, kik gondolkoznak, ettől a két szerelimestől, akik nézik és üldözik egymást.

Mindenfelől nő és férfi tünedezik fel és egyik a másika ellen feszül, a férfi, aki százszor szeret és a nő, kinek ereje van annyit szeretni és annyit feledni.

Tovább megyek. Járok-kelek a mezítlén igazság kellős közepében. Nem vagyok a különös dolgok és a kivételek embere, én a vágyakozó, a kiáltozó, a hivatkozó, mindenütt felismerem magam. Most az egész világgal újra építem a szobámban ellesett igazságot, ezt az igazságot: „Egyedül vagyok és azt akarnám, ami nincs, ami nincs többé.” Mindezt pedig csak abból a kénytelenségből, hogy élünk és meghalunk.

Alacsony boltok mentén haladok. Hallom, amint valaki kiált, ordít: „Igen! nem!” Megállapodom elcsodálkozva ennek a hangszólalásnak erős voltán, aztán észreveszem, hogy a kalitkában valami árnyékféle mozog. Egy papagály és a kiáltás, amit hallottam, pusztán vaklárma, olyan hang, melyet egy tárgy adott...

De minthogy kívül esik az emberiségen, bár a formája emberi is, eszembe hozza az emberi kiáltás fontosságát. Soha ily tüzetesen nem gondoltam arra, hogy mennyi állítást és tagadást foglalhat magában mindaz, ami a gondolkodó szájából ered: az emberi lény beleegyezése vagy visszautasítása, az ember, aki állandóan hívő szemeim előtt lebeg, hogy vigyen és vezessen engem nappal és a sötétségnek a szívébe is, arcomat a homályba temetve.

De számomra semmi sincs. Most belefáradtam a vágyakozásba. Hirtelenül öregnek érzem magamat. Sohase gyógyul meg ez a sebem, mely a mellemen van... A nyugalomról való álmom, melyet az imént szövögettem, pusztán azért vonzott és kísértett, minthogy nagyon is távoli volt. Át fogom élni, hogy egy másikat álmodjak belőle, minthogy az én szívem is egy másik álmom.

*

Most keresek egy szót. Ezek az emberek, kik az én igazságomat élik, vajjon mit mondanak, mikor önmagukról beszélnek? Szájukból annak a visszhangja szakad-e ki, amire én gondolok, vagy pedig a tévedésnek, a hazugságnak a visszhangja?

Az éjszaka leszállt. A magaméhoz hasonló szót keresek, egy szót, melybe megtámaszkodhatom, melybe tarthatom magam. És úgy látszik, hogy tapogatódzva haladok előre, mintha valamelyik utca sarkán hirtelen felbukkanna valaki, hogy mindent elmondjon!

Ma este nem megyek vissza a szobámba. Ezen az estén nem akarom elhagyni az emberek tömegét. Élő helyet keresek.

Egy nagy vendéglőbe tartok, hogy hangokkal vegyem körül magamat. Alig léptem be a nagy, csillogó kapun, - melyet egy libériás kapus nyitogatott-csukogatott, - mikor ezer szín, ezer illatszer, ezer suttogó hang rohant meg. Ugy tetszett, hogy az elegáns társaság - a fekete ruhák kifogástalan és tökéletes szabása s a női öltözékek ragyogó és mintegy tetszés szerint változó árnyalata, - bizonyos finyáskodó szertartást töltött be ebben a vörös szőnyeges és magas üvegházban. Mindenütt lámpák, ezüst füzérekben, arany pontokkal, narancsszínű ernyőkkel, melyek a vacsorázó társaságokra kis hajnalokat vetítettek.

Kevés hely volt szabad; letelepedtem egy asztal mellé, mely mellett három vendég ült. Elkábultam a zsongó világítástól és lelkem, mely békésen hozzászokott az éjszakai nagy dolgokhoz, minden titokba beavatva úgy kóválygott itt, mint a széles, fekete égboltból kitépett bitang bagoly, melyet csupa gunyból a mesterséges tüzek közepébe vetettek.

Megpróbáltam melegedni ennél a nagy fénynél... Miután megrendeltem vacsorámat, akadozó hangon, melyet később szilárdná kellett erősítenem, nézni akartam a jelenlevők arcát. De mindazt, ami környékezett, nehéz volt megragadni. A tükrök épp úgy sokszorozódtak, mint maga a kép: ugyanazt a sort szemben és oldalt is láttam, villogó fényben... Párok, csoportok vonultak el, a pincérek sürgése-forgása közben, kik karjuk végén bundákat, vagy finom köpenyegeket tartottak, melyek oly bonyolultak, mint maguk a nők. Ujjonnan érkezettek jelentkeztek. Észrevettem, hogy a nők első szempillantásra imádandóan csinosak és különben is valamennyien hasonlítanak egymáshoz fehérített arcukkal és szívformájú szájukkal; de mikor közeledtek, egy és más hibájuk szembeötlött és eltüntette azt a varázslatos szépséget, mellyel első tekintetre megbabonáztak. A férfiak zöme az uralkodó divat szerint - az időnek ebben a pillanatában, - valamennyien simára borotválkoztak, lapos karimájú kalapokat, egybeszabott ujjú felöltőket viseltek.

Mig tekintetem gépiesen követte a fehér cérnafehér kezét, mely tányéromba öntötte az ezüstös csészében felszolgált levest, figyeltem a körülöttem ülők beszédjének zenebonáját.

Nem értettem, hogy miről beszélt három szomszédom. Azokról az emberekről tereferéltek, kiket ebben a teremben ismertek, aztán több barátjukról, még pedig oly gunyosan és csufondáros hangon, hogy meglepődtem.

Semmit se találtam abban, amit mondtak; ez az estém is haszontalan lesz tehát, mint a többi.

Néhány pillanat multán a vendéglős, aki elvette és a tányéromba tette a szeletet, melyet vastag, rózsaszínű mártás öntött el négyszögletű ércványjában, a fejével rámutatott, a szemével lopva rákacsintott egyik vendégére:

- Villiers, a híres író, - suttogta büszkélkedve.

Csakugyan ő volt; hasonlított az arcképeihez és bájosan viselte ifjú dicsőségét. Irigyeltem ezt az embert, aki meg tudta írni és ki tudta mondani azt, amit gondolt. Bámulattal szemléltem világfiás és előkelő megjelenését, törékeny arcélének szép, modern és finom vonalát, bajuszának selymes szálait, vállának tökéletes hajlását és fehér nyakkendőjének pillangó-szárnyát.

Ajkaimhoz emeltem a poharam, - oly törékeny volt ez a pohár, hogy a szabad levegő szele biztosan eltörte volna a szárát, - mikor hirtelenül megtorpantam és úgy éreztem, hogy minden vérem az arcomba ömlik.

Ezt hallottam:

- Miről szól az új regényed?

- Az igazságról, - felelte Villiers Péter.

- Hogy-hogy? - kérdezte a barátja.

- Egy csomó jól megfigyelt ember vonul fel benne, úgy, amint van, a maga valóságában.

- És mi a meséje? - firtatták.

Figyeltek. Két fiatal ember, ki nem messze vacsorált innen, félénken elhallgatott és láthatóan hegyezte a fülét. Egyik pazar bíbor sarokban frakkos úr szívott egy vastag szivart, aléló szemmel, meredt vonásokkal, egész életét központosította a dohányynak ebben az illatos tüzeiben és a nője mezítlén könyökét az asztalra támasztva, illatszerekkel körülvéve és szikrázva az ékszerektől, a fényűzés sulyos és mesterséges királyi pompájától túlterhelve, a beszélő felé fordította gömbölyű holdarcát.

- Hát elmondom - szólt Villiers Péter - a témáját, mely olyan, hogy mulatságos is és igaz is: valaki a szállodai szoba falában lyukat fúr és nézi, mi történik a szomszéd szobában!

*

Most téveteg és szálnalmas szemmel nézhettem a beszélőkre. Aztán, hirtelenül, lesunytam a fejem, a gyermekeknek együgyű mozdulatával, kik attól félnek, hogy látják őket...

Nekem beszéltek és magam körül valami furcsa rendőri fondorlatot éreztem. Aztán ez a hiedelem, melybe egészen belebomlott a józan eszem, egyszerre elmúlt. Nyilvánvaló, puszta véletlenről van szó. De így is megmaradt az a tompa aggodalom, hogy ők észreveszik azt, hogy *tudok* róla, hogy magamra ismerek.

Folytatták a beszélgetésüket... Nem törődtem semmivel, abban az egyetlen erőfeszítésben meredtem meg, hogy halljam őket, s ne lássák azt, hogy figyelem őket - úgy tapadtam a szavukhoz, mint valami kullancs.

Egyik barátja megkérte az író, beszéljen részletesebben a munkájáról. És ő belement... Mindjárt elmondja előttem!

*

Elmesélte új könyvének a tartalmát. A szavaknak, a taglejtéseknek és az arcjátéknak csodálatos művészetével, szellemes és élénk eleganciájával és közlékeny mosollyal idézte hallgatói szeme elé a váratlan, tündöklő, bódító jelenetek sorozatát. Eredeti témájának jóvoltából, mely minden jelenetnek szoborszerűséget és mélységet adott, eléjük teregette a humoros helyzeteket, a mulatságos ferdeségeket, melyeket festői és csiklandós részletek cifráztak, a jellegzetes és szellemes tulajdonneveket, az ötletes helyzetek bonyodalmából pedig ellenállhatatlan hatásokat csiholt ki, mindent a legutolsó divat szerint. Azt mondták:

- Ah! Oh!

Meresztgették a szemüket.

- Éljen! Biztos nagy siker. A téma pokolian furcsa.

- Azok az emberek, kik a kukucskáló előtt elhaladnak, egytől-egyig mulatságosak, még az is, aki megöli magát! Minden ki van használva! Az egész emberiség vonul itt fel!

De én mindabban, amit a regényíró mondott, semmit se ismertem fel.

Az ámulat és bizonyos szégyen ejtett rabul, amint hallottam, hogy ez az ember valami játékot akar csinálni abból a sötét kalandból, mely hónapok óta kínpadra szögzött.

Emlékeztem a nagy hangra, mely most már kialudt és akkor oly határozott és oly erős hangsúllyal hirdette, hogy a mai írók a karrikaturistákat utánozzák. Én, aki az emberek közé elegyültem és visszajöttem közülük, semmi emberit se leltem ebben a táncoló karrikaturában! Mindez oly felületes, hogy csak hazugság lehet. A regényíró előttem, a rettenetes koronatanu előtt mondta:

- Azt akarom, hogy a minden látszattól mentes, meztelen embert lássák. A többi író a képzelet, én vagyok az igazság.

- De ennek a regénynek filozófiai mélysége is van.

- Talán... Én semmiesetre sem kerestem! Hálaisten író vagyok, nem gondolkozó!

És tovább bodrozta-fodrozta az igazságot, a nélkül, hogy valamit is tehettem volna - az igazságot, ezt a mély dolgot, melynek hangja fülemben cseng, árnyéka a szememben, íze a szájamban van.

*

- Annyira elhagyatott vagyok... Hát senki se ad nekem alamizsnát?

Kimentem a kettős-szárnyu, tükrös ajtón. Színházba indulok, hol egy darabot játszanak, melyet egy héttel ezelőtt a bemutatón szívesen fogadtak, mint valami fontos eseményt és ebből a sikerből valami visszhang még most is emlékezetemben kóvályog. Címe: *A szív joga*, csábít, hívogat.

Helyet foglalok és a nagy nézőtér közepén vagyok már a forró és fényes tömeg közé préselve.

A függöny felhúzódik, friss és erős légáramot lehel a közönségre, mindenki bizonyos reménytől borzong át, várakozva azokra a lényekre, kik itt majd megelevenülnek.

Ezt a jelenetet éppúgy nézem, mint ahogy a szobát néztem. Hallgatódzom, minden szót a maga helyére teszek, betűzgetek.

... Jean Darcy, a fiatal szobrász, ki az imént érkezett meg Rómából márvány-álmaival, Loewis bankár estélyére hivatalos. Ragyogó vendégsereg tolong az aranyos szalonokban. Az akadémia tagjai, kik a becsületrendet viselik, dúsgazdag világfiakkal vegyülnek el; a művészetnek, az irodalomnak, a hatóságoknak, a politikának, a pénz-arisztokráciának minden híressége verseng az emberszólás pálmájáért és a szép nők mosolyáért.

A vendégek beszélgetése egy kis klikkben központosul, hol kicsit halkabb hangon csevegnek; a házigazdáról folyik a szó:

- Tudja, hogy gróf lesz; Loewis grófja! - Nagy szolgálatokat tett a pápának ezekben a kemény és zavaros időkben; Ő Szentsége pedig hálás. - Ugy hallom, - veti közbe egy fiatal, naiv hölgyike, - egész röviden csak „papá”-nak szólítja Ő Szentségét, olaszosan. - Uj címer! Pont ez kellett még! - És mi lesz a címer jelmondata? Ezt indítványozom: „Aki mer, az nyer”. - Én pedig ezt: „Segíts magadon, az Isten is segít”. - És én - mondta egy keleti arcú ur - „Nihil circoscire sibi”. (Egy nagyvilági hölgy odabíccentett a fejével az úr felé, aki beszélt és a legyező mögött félhangon suttogta szomszédjának): Juj, de szemtelen! Más szemében meglátja a szálkát, a magáiban nem látja a gerendát. - Hagyjuk a tréfát: remélem tudják; de szigorúan bizalmas: a leendő gróf ujságot alapít. - Nem, nem is tudtam. - Én se. - Nagy riportlap lesz. Tulajdonképpen azonban üzleti lap: nagy tervekkel állnak elő, melyeknek... - Befagyása következik. - Bizony, sok mindent lehetne mondani a házigazdáról, ha az embernek rossz nyelve lenne. És a szeretője... - A házigazdának a szeretője? - Nagy ujság van; nem hagyja ott a nőt, mindig a szoknyáján ül. - A nő Rómába szeretne utazni. - Azt beszélük, hogy a férfi nagyon sokat lumpol vele. Csak illendőségből, nem szívesen; nagyon igyekvő ember, de kicsit fáradt. A feje meg a gyomra jó, de ez aztán minden. Tudják, hogy hívják másképp őt? Az ártatlan... liliumtiprónak. - És a felesége nem panaszkodik ezért? - Jaj, tetszik tudni, neki szegénynek már mindegy: Multkoriban egy kis műtétnek vetette alá magát, most pedig... a Danaidák hordója. - Ugy tudom, hogy a nőnek ötven millió hozománya volt; de a férfinak is volt valamije... - Kérem, ne rágalmazza őt. Őszintén szólva örökölt valamit, huszéves korában tiz milliót az... - Azt akarja mondani, hogy attól az embertől, aki egész bizonyosan nem volt

az apja? - Attól. Később mindene elment; a nőknek azonban tetszett. - De hát semmi sincs ingyen és bizony ráfizetett, hogy egyik nőtől a másikhoz futkosott. - Igen... nem hiába mondják, hogy a nők nem igen tudnak megőrizni egy... titkos betegséget! - Ellenben mégis meg kell adni, hogy jogosan jelentette ki: „Nekem minden nőnél sikerem volt.” Mire Canossa marquis nyugodtan felelt: „Kivéve a kedves mamájánál.” - Az anyja! no az is rettenetes alak volt! Mikor meghalt, nem valami fényesen álltak. A temetésekor egy csomó asztalt állítottak fel, rengeteg sok névjegy tálcával. - Ez takarta el, hogy nincsen bútoruk, mert mindenüket eladták. Meg kell azonban adni, hogy a névjegytartókban volt vagy három részvétnyilatkozat. - Szegény öregasszony, még szerencséje, hogy nem érte meg! - Igen, emlékezem: nagyon unalmas egy hölgyemény volt. Kötéllel fogtak engem is, hogy elmenjek hozzájuk. Ellenben szerencsémre fáj a lábam és ezzel pompásan elszórakoztam náluk is. - No de most már nem él. Az égben van. Legalább ő hallgat bennünket, ott fenn. - Az ura tíz év óta politizál. Mikor már egy csomószor csúnyán megbukott, a portálói szemrehányást tettek neki, ő pedig ezt felelte: „Nem értem miért panaszkodnak az urak; a programjukért semmit se tehettem, de legalább van vezérük.” - Ugyancsak ő mondta (még nem döntötték el, vajjon a szavak értékét nem ismerte-e, vagy pedig nagyon is tudatában volt a saját értékének): „Emelt fővel mondhatom, mint annyi más, hogy a társadalom épületéhez én is odatettem a magam kis botránykövét...” - Nem tudják mi történt, Miss Lemmon miatt, akivel utóbb volt jóban? - Azt hittem, hogy kolostorba vonult; mindenki azt beszélte, hogy apáca lett. - Ah igen, a vallásos kis nőcske; no, mi történt? - Hát a nő folyton csalta; a házigazdánk végre rajtakapta de Renaudes-del; akkor egyszerre leesett szeméről a hályog. - A legjobb szem-operáció! - Loewis diszkrétén vissza akart vonulni, minthogy nem szereti a botrányt; ellenben az ügy tovább bonyolódik: nyilvánosan kérdőre vonják őt és felpofozzák. Nagyon kellemetlenül érintette szegényt, hogy annyit össze-vissza pletykáltak erről a jelentéktelen inzultusról, mellyel különben maga édeskeveset törődött. Mikor pedig Renaudes elküldte segédjeit, felkiáltott: „Ugyan mit háborgatnak ilyen semmiség miatt!” - Ha legalább jól lehetne náluk enni! Micsoda egy ebéd! A zöldborsó is milyen töppedt és milyen vastag! egy szemmel is jóllakhatott volna az ember. - Igaza van! És a kávé! Olyan gyenge volt, nem voltam elég erős ahhoz, hogy visszaküldjem. - Szűrt víz. - Nem, nem is ettünk olyan rosszul; ellenkezően, ez az ebéd kibékít a házigazdával, a mártás miatt megbocsájtom, hogy él. - Én nagyszerűnek találtam az ebédet, szívesen végigenném mégegyszer! - Másodrendű és divatjamúlt vendéglősöknél rendeli az ebédjeit: az Izénél... Nem mondok neveket, ha tudnám hol, még vidékinek gondolnának. - Multkor előételeket szolgáltak fel náluk, „tetszés szerint”. Fia, a fiatal Pali ezt mondta: „Ezt a sokat mind megegyem, papa?” - Hát ezt hallották? Pali verseket ír. Költő! Modern, vad és könyökkel dolgozó: lantomat az életemért. - Az eredetisége miatt, minthogy semmit se kopíroz másoktól, François Copiének nevezik. - Kis feminista folyóiratokra pali, húsz éves szűzek és negyvenéves félszűzek számára. - Ugy tudom, hogy azzal a sovány lánnyal él, X-el. - Az, aki a Cid-ben játszik, azzal a rémes Z-vel... - A szomorúfűz és a humorú szűz. - Vigyázzon! Ennek a nőnek rossz nyelve van. - Dehogy! Olyan kedves nő! Nála az ilyesmi nem játszik szerepet. - Nem játszik szerepet, színésznő léte? - Különben a költő már unja a nőt. - Mert nagyvilági nő? Nem, egyáltalában, mert nő. - Vagy úgy! Tehát egészen bizonyos, hogy beteges hajlamai vannak... Nem merek erről hölgyek előtt beszélni... félek, hogy untatom vele őket. - Tudják kérem, hogy ujabban darabíró lett, megváltoztatta a pályáját és most az egészszet újra kezdi, előlről. - Ő, előlről? Talán inkább hátulról! - Ne legyünk igazságtalanok, csak akkor teszi ezt... mikor az érdeke kívánja... De akkor is minden hátsógondolat nélkül. - Most már értem, miért mondta multkor az anyja róla: „a fiam sohase válogat!” - Mi lesz majd az apja lapjánál? Segédszerkesztő. - Nem, ő lesz a kiadó, a „business-man”. - De rossz nyelve van! Ő pedig soha se mond rosszat másokról. - Nem, különösen mások háta mögött. - Mindenesetre nevetlen és modortalan: multkor benézett a konyhánkba és azt mondta, hogy nincs főzni valónk! - Talán sütni valójuk? A gróf... no de

elég. - Hogy nekünk nincs sütnivalónk! - Az egész család ilyen közönséges, eddig csak azért nem láttam meg, mert roppant szeretem őket. - De az unokahúguk vezet. - Micsoda egy perszóna! Ugy ki van pingálva, hogy nem tudni, ő maga-e az, vagy a képe. - Ugy-e, pénzért kapható? - Hogyne. - Multkor annak a kis szutykos álhirlapírónak, aki egy szakácsnéhoz hasonlít és mindenki csak az ujságírás Sardanapáljának nevezi, azt mondta (éppen érzékeny kedvében volt), végtelen örül, hogy megismerkedett vele. „Egész Páris örülne” - felelte a hólyag. - Annyira festi magát, hogy már ki akarták állítani egy tárlaton. - Melléje kellene írni: „Vigyázat, mázolván!” - Pedig a tisztaságról ábrándozik, de hát az ember nem lehet ismét félszüzzé. - Úgy tudom, de ezt csak titokban mondom, hogy egy idő óta viszonya van egy idősebb úrral. Némelyek azt beszélnek, hogy ez az úr a saját édesapja.

Ez a megjegyzés a nézőtéren első ízben keltett valami halk zúgást, de ez pusztán csak formai és tulajdonképpen jóindulatú tiltakozás volt... A darab többi részét, mikor a mocskos tréfák mind eláradtak és a fekete ruhás urakat s kivágott nyakú hölgyeket befenték sárral, élénk és növekvő tetszéssel fogadják.

Az első felvonás után, melyben Jean Darcynak, a szép és megértő Jeanne de Floranges-zsal való szerelmét vázolták (a női szerepet egy nagy színésznő alakította), a folyosókon azt a lázas mozgalmat lehetett észlelni, mely a nagy sikereket kíséri:

- Elmés, rém elmés! - mondogatták elragadtatva. - Csupa szellem!

Második felvonás. Hasonlított az elsőhöz. Bár mozgalmas és változatos volt, ugyanúgy eszközölte össze az író: az epizódoknak és a párbeszédeknek könnyű és mesterséges kapcsolásával, mely nem az igazságra, de a hatásra törekedett. Különböző ez a hatás néha csakugyan vad és megragadó is volt, hiszen kedélyünket mindig hatalmasan megrázza az, ha pár lépésre tőlünk egy hozzánk hasonló lény mozog az indulat lázában. De a tartalmatlanság mindenütt kiütött. Csak puffogó szavak és frázisok szállingóztak. Igen, ezek az emberek „játszottak” és rosszul utánozták a komoly igazságot, melyet meg akartak nekünk mutatni. De engem nem csaltak meg.

Vége a második felvonásnak. A harmadik kezdődik. Jeanne de Floranges azon tépelődik, van-e joga összekötni sorsát a fiatal művész sorsával, ki úgy szereti őt, mint ahogy viszont, de nagyon szegény és ha elveszi őt - az örökös anyagi gondok miatt - a tehetségét, a jövődicsőségét is feláldozza neki. A magasabb rangú nő, a hősnő, egy lelkiismereti tusa után, mely féltékenységi fondorlattal sulyosbul, úgy gondolja, hogy erre nincs joga és eltávolítja magától mindörökre Jean Darcy szobrászt, elhítetvén vele, hogy Jacques de Linieres-be, a ragyogó clubmanbe szerelmes. Jean most megveti azt a nőt, akit angyalának és muzsájának hitt, de kigyógyul belőle. Aztán elveszi feleségül Rachel Loewist, aki gazdag és romlott családi környezete ellenére is nagyszerű fiatal leányka maradt és csak úgy titokba szereti a művészt. A művész megalkotja művét. A szív jogát legyőzte a jövődicsőség joga.

A nézőtéren örjöngenek. Az utolsó felvonás után, melyben az áldozat tételét megvitatják s aztán igenlően döntenek el, a hősi ámulás után, melyet a hősnő egy gyors, szívszorító és páratlan mozdulattal ad tudtára a szerelmesnek és a közönségnek, - oly erőszakosan, mint valami tettlegességet - mikor a függöny legördül, az emberek tapsolnak, véresre verik a tenyereiket, lábaikkal dobognak a páholyok padlóján és a földszinten botokkal dörömbölnék, tombolnak, üvöltenek.

A tömeg széteszik és a sikernek mondvacsinált komolysága bundás urak és beburkolódzó hölgyek csoportjába olvad el, kik lassan szorongnak a kijárat felé.

- Ezek a darabok mindig egyformák. Végül semmi se marad az ember fejében.

- Hát aztán? Bánom is én. Szórakozni megyek a színházba, nem pedig, hogy megváltoztassanak.

- Nem tudom, látjuk-e százszor a színpadon. Annyi szent, hogy én már több, mint százszor láttam, másutt.

Hallom, amint megmondják ennek az úrnak a nevét. Corbiere Péter, a híres drámaíró, kinek „Cicuska” című darabját a szomszédos nagy színház hirdeti: mind a három felvonás telistele van ma is élő emberekre való célzással.

Felismerik az író: körötte kalapok emelkednek, mint hogyha az általa vert légáram emelné le a fejeikről; és boldog kezek nyúlnak ki, hogy megragadják az övét. Az író megy, agyonbámulva és győzedelmesen. Ő is olyan, mint a többi: pénzét és dicsőségét azzal harácsolta össze, hogy ügyesen és hajlékonyan párisiaskodó és időszerű csinálmányaival aljasul hízelkedett a gazdag csöcseléknek, mely a színházakba tódul. Megvetem őt és gyűlölöm.

*

Most megyek az ég alatt, az ég síkjában, hol annyi üres szó hangzott el.

Ezek a dolgok, melyeket láttam, gyorsan megpenészesednek. Nagyon is divatosak, tehát hamar kimennek a divatból. Hol vannak az utóbbi évek ragyogó drámaírói? Isten tudja, mi lett a nevükkel.

Az igazsággal való érintkezésem megmutatta a bűnt is és az igazságtalanságot is és arra kényszerít, hogy megvessem a kérész-életű, könnyű szórakozásokat, minthogy ezek a művészetet csak majmolják. Igaz, a sikerük nem komoly. Egy dicsőséges bemutató láza legtöbbször jelentéktelen esemény és mindezek a darabok - a címeikkel, tárgyaikkal és tolmácsolóikkal együtt - gyorsan eltűnnek, egyik a másikat temeti el. Addig azonban néhány estén át hencegve pompáznak; élük a világukat, valódi diadalt aratnak. Jaj csak nyomban a nyakukra hágnának.

*

A szoba a hold sugaraiban fürdött, melyek elöntötték az ablakot, mint a teret. Ebben a nagyszerű világításban egy homályos és fehér pár rémlett elém: két hallgatag ember, márványarccal.

A tűz kialudt. Miután ütött, a toronyóra hallgatott, a szívével figyelt.

A férfi arca uralkodott a szobában. Lábainál hevert a nő: semmit se csináltak, merengtek. Nézték a holdat, mint a szobrok.

A férfi beszélt. Megismertem a hangját, mely egyszerre bevilágította szemem előtt eltemetett arcát; ez ő volt: a szerető és a névtelen költő, akit már kétízben láttam.

Barátnőjének azt mesélte, hogy este - hazamenet - találkozott egy asszonnyal, egy szegény-szegény asszonnyal, ki a gyermekét cepelte a karján:

- A nő ment, taszította és vitte a hazatérő tömeg, mert bizonyos népes utcák estefelé mindig egyirányban hömpölyögnek. A kőornáchoz lökve, egy sarokkő mellett, mely valami ki-meredő zátonyhoz hasonlított, megállapodott a nő és belékapaszkodott.

- Közeledtem hozzá - mondta a költő - és láttam, hogy a nő mosolyog.

*

- Vajjon mire mosolygott ez a nő? Az életre, minthogy gyermeke volt. E tornácnak megostromolt menedékhelyén, ahol meglapult, szemben a leáldozó nappal, arra gondolt, hogyan fejlődik majd kis magzata a jövő napokban. Bármily szörnyűségek is ezek a napok,

körülötte lesznek majd, érte lesznek majd, benne lesznek majd. Ezek a napok ugyanazok lesznek, mint az ő lehelete, az ő léptei és az ő tekintete...

- Igen, ezt mondta ennek az álmodó nőnek mély mosolya, ki vitte a terhét és felemelte a fejét és nézte a fényt, szemét nem is szögezte a homályos gyermekre és füle nem is hallgatta bolondos gügyögését.

- Ezen dolgoztam...

Egy pillanatig mozdulatlan maradt és aztán megállás nélkül szelíden beszélt, azzal a túlvilági hanggal, melyet akkor használunk, mikor azt adjuk elő, annak engedelmeskedünk, amit igazán mondunk, mikor nem tudunk uralkodni magunkon:

- A nő, kit az árnyék tépáz, mosolyog az estre, a halvány apályra, toprongyos condraiból, melyek annyira tépettek, mint egy part... Az est néma hullámjai alatt néma ez a nő is, minden vértanúságnak hajóroncsa, de oly mosolytól csillagzik fel, mintha mindenki őt imádná. A sarokkő mellett ment, semmire se gondolva, gyermekével a karján; isteni szívének kellett lenni, hogy ennyire elhagyatott volt. Itt van ez a nő, senki se védelmezi, de már előre mosolyog: ez a nő szereti az eget, a fényt, mely szeretni fogja ködösen rémlő gyermekét. Ez a nő szereti a fázós hajnalhasadást, a kába délt, az álmatag estét; a magzatja fel fog cseperedni, távolban rejlő megváltó, hogy minden újra éljen; neki, aki sötét volt és reszketett az országút porában, újra kezdi majd az életet, az egyetlen paradicsomot, mely itt van, és a természetnek a csokrát; széppé teszi majd a szépséget, dalával és suttogásával újra elhozza az örökkévalóságot. És újszülött magzatját szorongatja az estben, mely megaranyozza ruháit, bíbor szemekkel nézi a napot, melyet ő adott... Karjai reszketnek mint a szárnyak, cirógató szavakkal álmodik, a járó-kelek pedig elkápráznának tőle, ha feléje fordítanák a szemüket; és az alkonyat rózsapárákkal fürdeti a nyakát és a fejét: ez a koldusasszony olyan, mint egy nagy rózsa, mely kinyílik és odahajol mindenhez...

Hogy figyelek, rímeket hallok, amint a szeretet megtalálja a szeretetet a sötétben. Micsoda zengés! Mélységesen érzem, hogy uralkodik rajtam és belém vésődik. Mult este már megindított akkor, mikor vigasztalást keresve, versének töredékeit tépdeste az emlékezetéből: megmunkált szavakat, melyek hirtelenül felvillóztak az árnyékban, mint a gyémántok; de ez - úgy sejtem - még hatalmasabb.

Kissé megtántorult, minthogy egészen elragadta a legyőzhetetlen muzsika, úgy engedelmeskedett neki, mint a szíve szabályos dobogásának és éreztem magamban édes szavainak lüktetését. A költő, úgy rémlett, végtelenül keres, lát és hisz valamit. Más világban volt, ahol minden igaz, amit látunk, ahol minden, amit mondunk, elfeledhetetlen.

A nő a lábainál hevert. Ráemelte szemét; csupa figyelem volt és úgy megtelt a szavaitól, mint egy drága edény.

*

- De a mosolya - tette hozzá, - nemcsak a jövődönék szóló bámulat volt. Ebben a mosolyban volt valami tragikus is, mely mélyen áthatott s én megértettem. Ez az asszony imádkozta az életet, de megvetette az embereket és félt tőlük, még pedig a fia miatt. Már előre elkövetelte a gyermekét az élők közül, kik közé még alig tartozott. Egy mosollyal kihívta őket. Mintha ezt mondaná nekik: A fiam élni fog, ellenetekre, virágozni fog, ha nem is akarjátok, kihasznál, megfélemez benneteket, hogy uralkodjon rajtatok, vagy hogy szeressétek és az, kit anyai körmeim között szorongatok, máris dacol veletek, kis leheletével. Rettenetes volt ez az anya. Az imént úgy láttam őt, mint a jószág angyalát, most - anélkül, hogy változott volna, - a könyörtelenség és a harag angyala állt előttem.

- Látom, mint gyűlöli azokat, kiknek a fia majdan az elkárhozottja lesz és ettől a gyűlölettől összezsugorodik az arca, melyen feltündöklök az emberfölötti anyaiság, egész szívéből vérzik a szíve, mely előre látja a bajt és a szégyent, gyűlöli az embereket és úgy számlálja őket, mint valami boszúálló angyal, ő, aki itt áll elevenen a nagy tengerjárásban, a szörnyű-szörnyű anya, ki mosolyogva feszül ki, feltépett szájával!

Arany nézte a szerelmesét a holdsugarakban. Úgy tetszett, a tekintete elegyül a szavaival. A férfi ezt mondta:

- Az emberi nyomorúság nagyságával végzem, mint minden munkámat és ismételve ezt a panaszt azoknak egyhangúságával, akiknek igazuk van... Ó! nekünk nincs se Istenünk, se vackunk, se condránk, mely védelmet adna, mienk a lázadás mosolya, kifeszülünk a halottak földjén és lázadozunk és ujjongunk az estben, a komor vérben... Istenien egyedül vagyunk, az ég a fejünkre hullik.

Az ég a fejünkre hullik! Micsoda roppant szót mondott most ki!

Ez a szó, melyet a csönd még mindig suttogott, a legnagyobb kiáltás volt, melyet az élet hallatott, ez a megszabadulás kiáltása volt, melyet fülem mindezidáig csak tétován kerestem. Jól éreztem, hogy készülődik ez a szó, mert azt láttam, hogy a megdicsőülés mindig a szegény élő árnyakat növeszti nagyra, mert azt láttam, hogy a világ az emberi gondolatba torkollik... De szükségem volt, hogy kimondják ezt a szót és végre egyesítsék a nyomorúságot s a nagyságot és hogy az a szó az égboltozat kulcsa legyen.

Az ég, vagyis az azur, melyet szemünk átölel és az azur, ott túl, melyet csak gondolatban látunk; az ég: a tisztaság, a teljesség - és az imádkozók végtelensége, az igazságnak és a vallásnak az ege, mindez bennünk vagyon, a mi fejünkre hullik. És maga Isten, ki egyszerre mindez a sok ég, ő maga is fejünkre hullik, mint a mennydörgés és az ő végtelensége a mi végtelenségünk.

Miénk a mi nagy nyomorúságunk istensége és a magányosságunk az eszméknek, a könnyeknek, a mosolynak vergődésével, szintén végzetesen isteni, minthogy véghetetlen nagy és sugárzó... Bármennyire is szenvedjünk és tusakodjunk s bármiként is vérezzenek embertársaink, - ezek az eleven sebek - bizonyos ájtatossággal kell magunkat tekintenünk. Ez az érzés aranyozza homlokunkat, emeli lelkeinket, szépíti büszkeségünket és mindenek ellenére vígasztal majd bennünket, mikor hozzászoktunk ahhoz, hogy minden sanyarú munkában elfoglaljuk azt a helyet, melyet Isten foglalt el. Maga az igazság fogamatosan, ösztönözve és hogy úgymondjam vallásosan cirógatja a könnyörgőt, akiből megszületik az ég...

*

... Lassan, szakadozottan beszélt verseinek tárgyához, de aztán mindig kevésbé és kevésbé fontos szót öntött annak, aki hallgatta, az, amit mondott, úgyszólván mindig kisebbedett.

A nő mélyebben volt, de az arcát felemelte; ő pedig magasabban, de lehajolt. Egy gyűrű ragyogott a sötétben. Láttam a tojásdad női arcot, a férfi homlokának a vonalát és mellettük az árnyat, mely terjengett, határtalanul.

Miután a költő megmutatta, hogy isteniek vagyunk, azt mondta, hogy csak mély tulajdonságaink rokonok a többi emberrel. A jellemek, a vérmérsékletek - a számtalan körülmények visszahatása alatt - annyira sokfélék és különbözők, mint az arcok vonásai, de tulajdonképpen nagy és kézzelfogható hasonlóságok vannak, melyek annyira egyenértékűek, mint a koponyák sápadtsága. Eszerint minden művészi munka, mely két esetet hasonlónak tesz és azt mondja, hogy egyik arc hasonlatos a másikhoz, vagy hitvány kontárság, vagy pedig szent mélység.

- Ezért - mondta a férfi - az emberiség igaz költeménye nem helyi színekből tevődik össze, se társadalmi adalékokból, se szavak játékból, se ötletes bonyodalmakból. Az igazi műremek vallásos hidegségével ragad meg bennünket. Ez az embereknek örökösen-szívettépő és borzasztóan egyhangú titkából alakul ki, az árnyék és a magányosság pedig eltünteti a helyet, ahol ezek az emberek vannak és a korszakot, ahol haladnak.

Aztán a költészetéről beszélt, azt mondta, hogy a költemény értékét tisztán a hang alkotja, vagyis az a mód, amint egy-egy vers-szak nekilendül, amint mindegyik mondat kezdete feloldja az igazságot s az igazi nehézség az, hogy az egésznek a benyomását már eleve kell látnunk, hogy rávezetődjünk - mielőtt még megkezdtük volna; és hogy egy bármily rövid költemény kidolgozásán jól érezni, mit tesz alkotni: alkotni annyi, mint a végén kezdeni. Aztán beszélt magukról a szavakról, ezekről az imbolygó dolgokról, melyek megragadnak, mikor rendben sorakoznak fel, de abban a pillanatban, mikor kifogjuk őket a körfutásukból, durvák és eltitkolják értelmüket. Ezt a vallomást tette:

- Annyira tisztелеm az igaz igazságot, hogy vannak pillanatok, mikor nem merem megnevezni a tárgyakat a maguk nevén...

... A nő hallgatta őt. Ezt mondta: Igen, nagyon halkán, aztán nem szólt. Valami lágyság és édes forgatag mintha mindent magával sodort volna.

- Arany... - mondta a férfi, félhangon.

A nő nem mozdult tovább; elszenderült, fejét barátjának térdére hajtotta. A férfi egyedül hitte magát. Nézte a nőt; elmosolyodott. A szánalomnak, a jóságnak kifejezése bolyongott az arcán. Kezeit félig az alvó nő felé nyújtotta, az erőnek a szelídségével. Mikor erre a férfira tekintettem, kit egy lábához rogyott nő istenített, láttam szemtől-szemben a leereszkedésnek és az irgalomnak glóriás büszkeségét.

XVII.

Felmondtam. Holnap este elmegyek innen roppant emlékemmél. Bármilyen eseményeket és tragédiákat tartogat számomra a jövő, gondolatvilágom akkor se lesz komolyabb, vagy komorabb, ha egészen végigélem az életem.

Utolsó nap. Igyekszem nézni. De egész testem egy fájdalom. Nem tudok többé egyenesen állni; ingadozom. Lerogyok az ágyamra, visszatol a fal. Mégis megpróbálom. Szemem bezárom és fájó könnyekkel telik meg. Inkább szögezzenek a falra, de nem tudok nézni; testem egyre mázsásabb és sajgóbb; testem önmagára agyarkodik és a fájdalom megsokszorozódik, veri a hátamat, az arcomat, kiszúrja a szememet, csikarja a szívemet.

Beszélni hallok a fal kövein keresztül. A szomszédos szoba távoli hangtól reszket, a hangnak valami ködétől, mely alig hatol át ezen a falon.

Nem tudnék többé hallgatózni; nem tudnék többé benézni ebbe a szobába. Mostantól kezdve semmit se láthatnék tisztán, semmit se hallhatnék igazán; és én, ki nem sirtam gyermekkorom óta, most sirok, mint a gyermek, mindamiatt, ami majd nem lesz. Siratom a szépséget és az elveszett nagyságot; szeretem mindazt, amit átélhetnek.

Ujra jönnek-mennek majd itt, sok-sok napon át, sok-sok éven át a szobáknak börtönlakói, elvonulnak itt a maguk örökkévalóságával. Azon az órán, mikor minden elszíntelenedik, leülnek a lámpa mellé a helyükre, dicsfénytől koszorúzva; az ablak üressége felé hajolnak és botorkálnak. Figyelnek a szájukkal; egy első, vagy egy utolsó hiábavaló tekintetet cserélnek egymással. Kinyitják majd a karjaikat, tapogató cirógatásaiknak adják át magukat. Szeretik majd az életet és félnek attól, hogy eltűnnek innen. Keresni fogják a szívek tökéletes egyesülését itt lenn, ott fönt pedig az örök életet, a délibábok között és az Istent, a fellegekben.

*

A hang tompa moraja reszket szakadatlanul a falon által. Pusztán csak zajt hallok: olyan vagyok, mint mindazok, kik egy szobában vannak.

El vagyok veszve, mint elsőízben, hogy idejöttem, mint azon az estén, mikor átvettem ezt a szobát, melyet az eltűntek és a halottak tapodtak - mielőtt megtörtént volna sorsomban az a nagy, fényes pálfordulás.

És talán mert lázam van, talán mert nagyon szenvedek, elképzelem, hogy ott valami nagy költeményt kiáltanak, hogy Prométheüsről beszélnek. Ellopta a fényt az istenektől, zsigereiben érzi, amint a mindig újrászülető és mindig új fájdalom felhalmozódik, estéről estére, mikor a saskeselyű hozzárepül, mintegy a fészkére - és a költemény azt bizonyítja, hogy mindnyájan hozzá hasonlítunk, a vágyaink folytán: de nincs se saskeselyű, se istenek.

Nincs paradicsom se, csak az, melyet a templomoknak nagy sírboltjába enmagunk viszünk. Nincs pokol se, csak az élet örülete a pokol.

Nincs titokzatos tűz se. Én elloptam az igazságot. Én elloptam az egész igazságot. Én láttam a szent dolgokat, a tragikus dolgokat, a tiszta dolgokat és nekem igazam volt; én láttam a gyalázatos dolgokat és igazam volt és ezáltal az igazság országába érkeztem, ha ugyan az igazság bemocskolása nélkül élhetünk ezzel a kifejezéssel, melyet a vallásos hazugság és istenkáromlás használ.

*

Vajjon ki írja majd meg az emberi vágy bibliáját, annak a valaminek rettenetes és egyszerű bibliáját, mely az élettől az életig hajszol bennünket, a mozdulatunk, az útirányunk és az eredendő bűnünk bibliáját? Ki mer mindent kimondani, kinek lesz tehetsége mindent látni?

Én hiszek egy nagyszabású költeményben, a műben, melyben a szépség elegyül a hittel. Minél inkább képtelennek érzem magam rá, annál inkább lehetségesnek hiszem. Az a komor fény, mellyel néhány emlékem elkápráztat, távolról mutatja, hogy ez a munka lehetséges. Olykor-olykor én magam voltam fenség és a remekmű. Néha a látomásaim az erős és alkotó bizonyosságnak oly borzongásával keverődtek össze, hogy beleremegett egész szobám, mint egy erdő és valóban voltak oly pillanatok, mikor a csend kiáltott.

De mindezt csak loptam. Nem bírtam le, csak hasznot húztam belőle, éltem az igazság szemérmertlenségével, mely megnyilatkozott. Az idő és a hely révén, ahol voltam, csak ki kellett nyitnom a szemem, csak ki kellett nyújtanom koldus kezeimet, hogy többet érjek el, mint egy álmot, hogy majdnem egy mesterművet ragadjak meg.

Az, amit láttam, eltűnik majd, mert nem csinállok semmit belőle. Olyan vagyok, mint egy anya, kinek a húsa-gyümölcse elvész, mielőtt megszületett volna.

Sebaj! Nekem megjelentették azt, ami majd a legszebb lesz. Rajtam keresztül ment át anélkül, hogy megállított volna a szó, az ige, mely nem hazudik és ha újra kimondják, be is teljesedik.

*

De befejeztem. Kinyújtózkodom és minthogy már nem látok, szegény szemem bezárul, mint egy gyógyuló sebhely, szegény szemem beheged.

És nyugalmat keresek a számomra. Én! Az első és az utolsó kiáltás.

Csak egy menedékem van: emlékezni és hinni. Minden erőmmel fenntartani emlékezetemben ennek a szobának a tragédiáját, minthogy hatalmas és súlyos vigaszától visszhangzott néha az örvény mélysége.

Én azt hiszem, hogy az emberi szív és az emberi elme előtt, mely szüntelenül áhit valamit, pusztán csak annak a délibábja van, amit áhit. Én azt hiszem, hogy körülöttünk mindenfelől csak egyetlen szó van, ez az óriási szó, mely megmutatja magányunkat és mezítlenül ragyogtat fel bennünket: *Semmi*. Én azt hiszem, hogy ez nem jelenti a mi semmiségünket, se a boldogtalanságunkat, de ellenkezően a mi teljesülésünk, istenülésünk és majdnem minden mibennünk lakozik.

(Vége.)